

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Pál János	
Paradigmaváltó kisebbségi sors – 3.	
Az Unitárius Egyház gazdaságszervező stratégiái és tevékenysége 1920 és 1940 között	247
Csapody Miklós	
Mikó Imre a diákpolitikában (1929–1932).	264
Szegedi Edit	
Valentin Radecius és az egyházi hagyomány legitimitása.	284
Túri Tamás	
Fejérvári Sámuel prédikációinak forráskezelése. Felekezetközi kompiláció az unitáriusok körében.	297
Deregán Szidónia – Jakabházi Béla-Botond	
Döntési kompetencia, szakértelem és metakogníció szerepe az Erdélyi Unitárius Egyház lelkészeinek esperesválasztásában	316

MŰHELY

Kovács Sándor (közlő)	
Kelemen Lajos levele Kiss Eleknek, Kolozsvár 1919	338
Lakatos Sándor	
Unitárius egyházi anyakönyvek a Maros megyei Állami Levéltárban	341

SZÓSZÉK – ŰRASZTALA – SZERTARTÁSOK

Gyerő Dávid

A bátorság beszéde (1Sám 17,4.8.9.22.24.37.45.49–50) 349

Demeter Sándor Lóránd

A törött cserépedény (Mt 7,1–5) 354

Szabó László

Tegnapunk holnapja (5Móz 30,19) 359

KÖNYVSZEMLE

Adorjáni Rudolf Károly: *Egy Kis-Küküllő menti unitárius falu száz éve*

(Kríza Ildikó) 366

Kivonatok 370

A tanulmányok szerzői 372

TANULMÁNYOK

Pál János

Paradigmaváltó kisebbségi sors – 3.

Az Unitárius Egyház gazdaságszervező stratégiái és tevékenysége
1920 és 1940 között

Konkrét gazdaságszervező eredmények: Gazdasági Iskola, Női tanfolyam,
Tejfeldolgozó telep

a) Gazdasági Iskola

Egy mezőgazdasági jellegű iskola felállításának ötlete nem volt előzmény nélküli unitárius berkekben. Az egyház gazdasági életében állami beavatkozásra történő változások már ekkor alternatív megoldások, tervezetek kidolgozására ösztönözték Kolozsvárt. Az 1921-es földkisajátítások és iskolai államsegélyek megvonása az unitárius felekezeti oktatás jövőjét teljesen esetlegessé tették. Elekes Dénes székelykeresztúri főgimnáziumi felügyelő gondnok ennek kiküszöbölését kísérelte meg, amikor a nagybúni Berde Mózes-féle alapítványi birtok kisajátítását egy földműves iskola felállításával törekedett kivédeni és biztosítani a székelykeresztúri főgimnázium anyagi ellátásának alapjait is. Elekes ötletét Kolozsvár és a Székely Földműves Szövetség is felkarolta. Tervei szerint a székelykeresztúri gimnázium épületeiben, a főgimnáziumi tanárok bevonásával, zajlott volna az elméleti oktatás, a gyakorlati képzés helyszínét pedig a nagybúni birtok szolgáltatta volna.¹ Az egyházvezetés és helyi gazdatársadalom által is támogatott elgondolás azonban a birtok teljes kisajátításával tárgytalanná vált.

1930-ban a gazdasági önállósodás útjára lépő és saját erőforrásaira támaszkodni törekvő, döntően agrárjellegű kisebbségi magyar társadalom számára nél-

¹ UE 1921/4–5. 32–33.

különbözhetetlen szükségletté vált egy mezőgazdasági profilú iskola létrehozása. Nemzetgazdasági, társadalmi-szociális jelentőségének felismerését jelzi, hogy a gazdasági világválság közepén Kolozsvár – saját erőforrások hiányában – magyarországi pénzforrások bevonásával látott hozzá az iskola felállításához.² Ez a felismerés és az egyház oktatáspolitikájának prioritása igen expliciten jutottak kifejezésre Mikó Lőrinc egyházi titkárnak a szervezkedés szakaszában Szentmártoni Kálmán főgimnáziumi tanárhoz intézett támogatást kérő leveléből: „[...] mert én az iskolát olyan fontosnak tartom, hogy még akkor is fenn kell tartanunk, ha mindkét főgimnáziumunk felső tagozatát le kellene építenünk.”³

Az iskola szerepével kapcsolatban elhangzott kijelentések egyébként márkánsan körvonalazzák létrehozásának szervesen egymásba kapcsolódó motivációit, okozati összefüggéseit.

Az egyház iskolához fűzött távlati léptékű tervét Mikó a következőkben határozta meg: „Bizalommal gondolunk a Romániában most egyetlen magyar nyelvű gazdasági iskolánk úttörő munkájának arra az eredményére is, hogy csapásokkal sújtott, soraiban megritkult középosztályunk meggyöngyült erejét a hasznos ismertekben s ennek következtében anyagi jólétben gyarapodó kisbirtokos híveink fogják pótolni és lesznek egyházunk fenntartó oszlopai.”⁴ Vagyis az egyház egzisztenciájának alapjait a megváltozott gazdasági erőviszonyok, struktúrák következtében meggyengült középosztály helyett a gazdaságilag megerősödött kisbirtokos rétegre kívánta áthelyezni.

Az egyházi kereteket túllépő nemzeti dimenzióra többen és eltérő összefüggésben mutattak rá. Schöppner Sámuelnek a gazdasági iskola szerepéről írott gondolatai tágabb keretekben, de a Mikóéval azonos alapkonceptiót tartalmaznak: az erdélyi magyar kisebbségi társadalom bázisát a gazdaosztálynak kell képeznie, ezért annak megerősítése, talpra állítása nélkülözhetetlen szükséglet.⁵

Harmadsorban az iskolára a megváltozott elhelyezkedési és foglalkozásbeli munkaviszonyok, gazdasági nehézségek kivédésének és megoldásának a feladata is ráhárult. Erdélyi magyar viszonylatban első intézménye és láncszeme volt annak az elgondolásnak, amely a hivatalnoki, szabadfoglalkozású pályákról kizzo-

² Uo. Gi. (Gazdasági iskola. Levelezések.) 6. Mikó Lőrincz 1931. július 29-én Nagy Endréhez írott levele; Mikó Lőrincz 1931. augusztus 1-jén Szent-Iványi Józsefhez írott levele; Mikó Lőrincz 1931. augusztus 7-én Szent-Iványi Józsefhez írott levele; Mikó Lőrincz 1931. augusztus 20-án Nagy Endréhez írott levele.

³ Uo. Gi. 6. Mikó Lőrincz 1931. szeptember 21-én Szentmártoni Kálmán főgimnáziumi tanárhoz intézett levele.

⁴ Unitárius Közlöny 1932/5. 74.

⁵ Uo. 197.

rult magyarság jövőjét és megmaradását a kereskedelmi, ipari, mezőgazdasági ágazatokban való elhelyezkedésben, valamint a falusi társadalom nevelés általi felemelésében látta.⁶

A nemzeti birtokszerkezet megőrzésének és a gazdasági válság negatív hatásai kivédésének kettős gondolatával találkozunk Elekes Dénesnek az iskola szerepéről értekező évváró beszédében: „Kedves fiaink, ennek az intézetnek, melyben eljöttetek, célja az, hogy az általános műveltség emelése mellett saját vagy gondjaitokra bízott birtok okszerű kezelésére tanítson, és így módot nyújtson arra, hogy aránylag rövid idő alatt általános műveltséggel bíró és szakképzett gazdákká nevelkedjete. Célkitűzése intézetünknek az is, hogy a gazdák gyermekeikbe a föld szeretetét megerősítse és ezzel megtartsa a földet a *történelmi hivatású kisgazda-társadalom kezében* (kiemelés P. J.). Ezt pedig olyanképpen próbálja keresztülvinni, hogy megtanítt titeket a mostani viszonyoknak megfelelő ésszerű gazdálkodásra.”⁷ Ugyanő az 1937. július 19-én Gagyban ülésező székely-

⁶ UEGyLt. Gi. E. (Gazdasági Iskola. Propaganda, újságcikkek, képek, ünnepek, kiállítás) 9/643/1933. „[...] a jelenlegi nehéz kisebbségi és gazdasági helyzetünkben véleményünk szerint ifjúságunk inkább a gyakorlati pályákon, mint a diplomás pályákon remélhet az életben elhelyezkedést. A háború előtt a helyzetünk egészen más volt; de most bizony aggódnunk kell gyermekeink jövője miatt. Ezért létesítettük a gazdasági iskolánkat, hogy népünk megélhetését, s lehetőleg vagyoni gyarapodását elősegíthessük, s ennek keretében a nyáron nők részére is rendezünk tanfolyamot [...]”

⁷ Uo. Gi. D. 76/1753/1936 „Megtaníttja, miképpen kell jobbat és többet termelni, azt feldolgozni és értékesíteni, hogy a gazdálkodás jövedelmező, a gazda pedig teherbíróbb legyen. Annak az oka, hogy utóbbi években a gazdák annyira eladósodtak és sok esetben anyagilag teljesen tönkrementek, a kis ősi birtok kicsúszott lábuk alól, egyebek között abban is keresendő, hogy az illetőnek nem volt kellő tudása, ítélőképessége a helyzet elbírálásához, és gazdálkodásával nem tudott a változó viszonyokhoz alkalmazkodni. Pedig a kis birtok, mely elődeiteket eltartotta, feltétlenül megőrizendő és az utátnak következő nemzedéknek éppen, ha lehet, megnövelve adandó át. Az ősi birtok és hajlék megtartása, legyen az kicsi és egyszerű, vagy nagy és pompás, mai kornak egyik legnagyobb feladata. Megtartani pedig csak tudás, szorgalom és küzdelmes munka után lehet. Az élet küzdelem és elbuknak mindazok, kik nincsenek eléggé felkészülve a küzdelemre. A gazdának különösen nehéz sorsa van e küzdelemben. Ő elsősorban a természettel áll szemben, melynek megnyilvánuló és rejtett erőit csak a tudás és a kemény munka által állíthatja szolgálatba. [...] Sajnos a háborút követő években észlelhető volt az a jelenség, hogy a falusi gazdák fiai a városba özönlöttek. Csábította őket a könnyű megélhetés reménye, a város fénye és csomája. Lenézték, szegyenlették elődeik foglalkozását és igyekeztek eddigi életútjuk minden nyomát, külső jelét, a népies viseletet magukról eltávolítani. Mindennek sok csalódás, anyagi romlás és züllés lett a következménye. A gazdálkodás létünk alapszükségleteit teremti elő, életünk fenntartásához szükséges nyers anyagot varázsolja elő a természetből munka által. Annak bőséges vagy szűkös voltától függ a tudomány, a művészet és az egész emberi kultúra fejlődése. És mégis azt látjuk, hogy az emberiségre nézve oly fontos fog-

keresztúri egyházköri közgyűléshez intézett beadványában így összegezte az iskolával kapcsolatos jövőképét: „Lelki szemeim előtt az általános gazdasági ismeretekkel bíró, a kertészeti ismeretekkel felszerelt és szövetkezés, valamint modern állattenyésztés ismeretei iránt lelkesülő ifjú székely gazda gárda lebeg, amely fel van vértézve az élet minden szükséges fegyverével, hogy megtarthassa ősi rögét, hitét és magyarságát.”⁸

Összegezve: az iskola egyszerre szolgált *egyházi, gazdasági és nemzeti* érdekeket, célokat megálmodói számára. Megalakulása az egyház sikeres intézményépítő, átszervező munkája eredményeként jöhetett létre, amely nemcsak erkölcsi, társadalmi megbecsülést, hanem közvetetten gazdasági és egyházépítő lehetőségeket, előnyöket is biztosított számára.

b) Székelykeresztúri tejfeldolgozó üzem

A gazdasági iskola az egyház társadalmi súlyának és hírnevének gyarapításával egyetemben hatékony érdekérvényesítő eszköznek bizonyult Kolozsvár kezében. Marosvásárhely után 1936-ban egy második tejgyár létesítésének a kérdése is felvetődött. Az eredeti elképzelés szerint az üzem felállításának helyszíne Székelykeresztúr lett volna.⁹ A terv megvalósításai szakaszában azonban erőteljes propaganda-tevékenység indult meg Székelyudvarhely mellett is. Az ügyet „unitárius részről” Elekes Dénes egykori GHSz igazgatósági tag karolta fel, aki fokozott és hatékony lobby-tevékenységet fejtett ki Székelykeresztúr mellett. Különböző, a regionális elit egy részét is magában foglaló egyházi fórumokon keresztül igyekezett nyomást gyakorolni annak döntéshozó szerveire. Tervét nemcsak a régióban erős legitimitással rendelkező székelykeresztúri egyházköri közgyűlés karolta fel és terjesztette az EKT felé, hanem a gazdasági iskola és főgimnázium igazgatósága is.¹⁰

lalkozási ágat még mindig nem úzik oly szakértelemmel, oly tudományos alapon, mint annak múltja és jelene megkívánná. Ha figyeljük a kis gazda gazdálkodását, minden ágában felismerjük a gazdasági szakismeretek hiányát. Mielőtt az iparos mester lesz, inasnak majd segédnek kell lennie, vizsgáznia kell, és csak azután kap iparos engedélyt. A szellemi munkás csak iskolái elvégzése után nyer képesítést. De hogyan áll a kiskazda kiképzése? Csak elemi iskola elvégzését teszik számára kötelezővé, ami nem adja meg a mesterséghez szükséges kiképzést, nem nyújt korszerű gazdasági kultúrát. Ezen elemi alap nélkül pedig a kiskazda nem tud szaklapokból, könyvekből sem tanulni, még ha azokat elolvassa is.”

⁸ Uo. Gi. P. (Gazdasági Iskola. Tejfeldolgozó telep) 4/1335/1937.

⁹ Uo. Gi. P. 1/1717/1936.

¹⁰ Uo. Gi. P. 1/ad 1714/1936.

Elekes elképzeléseit 1934. július 19-én ismertette először az EKT-val. A tejfeldolgozó telep létesítése szerint egyszerre szolgálta volna a székelység, az iskola és az egyház érdekeit.¹¹ Nemcsak a megélhetési forrást biztosítaná, hanem az iskola fejlődését is elősegítené a vajmesteri képzés bevezetésével.¹² A beruházásból származó előnyök tükrében javasolta, hogy a gazdasági iskola telkéből 1400–1500 ölnyi területet díjmentesen bocsássonak a létesítendő tejfeldolgozó telep rendelkezésére.¹³ Későbbi, az EKT-hoz, GHSz-hez és körüli közgyűléshez intézett beadványai¹⁴ tartalmilag megegyeztek a gazdasági iskola és a főgimnázium álláspontjával, vagyis, hogy a telep létesítésével „Keresztúr erősebb termelő és kultúrközponttá válnék és nagyobb pénzforgalom emelkedésével székely népünknek több megélhetési forrása akadna [...] a gazdasági iskola növendékei különleges képesítést nyerhetnek, ezzel a tejfeldolgozó üzemek részére szakképzett vajmesterek fognak rendelkezésre állni, [...] a nyári női tanfolyamnak növendékeit is szélesebb körű képesítéssel lehetne ellátni.”¹⁵

Az iskola, a felajánlott telek és az erős érdekérvényesítő tevékenység együttesen olyan alkupozíciót és érvelési legitimitást biztosított az Egyház számára, mely végül a Székelykeresztúr melletti döntést tette lehetővé. A GHSz 1937. szeptember 21-én EKT-hoz intézett értesítéséből egyértelműen kihámozható, hogy döntésében az előnyös ajánlat és erőteljes egyházi lobbyszó mellett a meglévő infrastruktúra is jelentős súllyal esett latba.¹⁶

Az iskola tehát egyszerre érvényesített regionális közérdeket és egyetemes egyházi érdeket. A tejfeldolgozó üzem, a mezőgazdasági szakoktatás továbbfejlesztésével párhuzamosan pedig, lehetőséget teremtett a hívek és közvetetten általuk az egyházközségek anyagi bázisának megszilárdítására. Létrejöttének sajátos körülményeiből adódóan az EKT egyházközségeitől a termelésbe való

¹¹ Uo. Gi. P. 7/ad 1486/1937. Elekes 1937. augusztus 25-én EKT-hoz intézett levele. „A tej modern feldolgozásának ismerete, annak előnye, a szövetkezés gyakorlati előnyének ismerete gazda ifjainknál egy egész új világot fog teremteni, aminek előnyei ki sem számíthatók. Vármegyénk sivár földterülete az állattenyésztésre kényszerít s ebben a tejtermelés adja a mindennapi szerény jövedelmet. Ennek fokozása megerősödést s a megerősödés önbizalma hitünknek és fajunknak erősebb védelmét jelenti. Ezért pedig minden áldozat meghozandó. [...] Ma, amikor minden intellektuel pályáról le vagyunk szorítva, kettős figyelemmel kell meglássunk és felkarolnunk minden életlehetőséget, ami erősít és jövőt ígér.”

¹² Uo. Gi. P. 1/1214/1934.

¹³ Uo.

¹⁴ Uo. Gi. P. 1/1714/1936.; Uo. Gi. P. 4/1335/1937.

¹⁵ Uo. Gi. P. 1/1714/1936.

¹⁶ Uo. Gi. P. 7/1737/1937.

erkölcsi alapú bekapcsolódását is megkövetelhetette. 1938. november 11-én ennek megfelelően köriratban rendelte el, hogy az egyházközségek tejtermelésüket a székelykeresztúri tejfeldolgozó üzembe irányítsák.¹⁷

c) Női gazdasági és háztartási tanfolyam

1931-ben a gazdasági iskola vezetőségének szintjén egy női háztartási és gazdasági tanfolyam beindításának az ötlete is felvetődött. Az igény azonban nemcsak az egyházon belül, hanem a magyar társadalom részéről is megfogalmazódott. Ennek következményeként az igazgatóság és a Romániai Magyar Kisebbségi Nők Központi Titkárságának (RMKNKT) vezetősége, valamint Kovács Dezsőné (vezetőbizottsági és nagy-intézőbizottsági tag) között több ízben is tárgyalásokra került sor a kivitelezést illetően.

A végső lökést végül a homoródkarácsonyfalvi ifjúsági konferencia (1932. június 13–14.) szolgáltatta, melynek női résztvevői is kérvényezték a tanfolyam megindítását. A konferencián előadói minőségben részt vevő Nagy Endre 1932. augusztus 27-én támogatóan továbbította az EKT felé a konferencián megfogalmazott igényt. Tudósított arról, hogy rendelkezésre állnak az induláshoz szükséges eszközök, és javasolta, hogy a Főtanács vegye fel az RMKNKT-val a kapcsolatot, képezzen ki 2–3 tanítónőt, hogy bekapcsolódhassanak a női képzésbe, és vándortanfolyamokat tarthassanak a magyarlakta településeken.¹⁸ A nagy ügyet támogató ténykedésének háttérében egyébként a romániai magyarság gazdasági, foglalkozásbeli orientációról vallott azon nézete állott, mely szerint a hivatalnoki pályák helyett a gyakorlati foglalkozás felé kell orientálódni.¹⁹

Forrásaink tanúsága szerint Kolozsvár is támogatta a tanfolyam ötletét, és viszonylag rövid időn belül, ellenvetések nélkül, 1933-ban, az RMKNKT-val folytatott többszöri tárgyalás után, beleegyezését adta a tanfolyam megszervezésére. A gazdasági iskola igazgatóságát erről értesítő levél költségvetésről szóló része pedig arra enged következtetni, hogy az anyagi kiadások fedezetét ebben az esetben is magyarországi források biztosították.²⁰

A női háztartási és gazdasági tanfolyam célkitűzését a háztartási és gazdasági ismeretek elsajátításában jelölték meg, mellyel a „[...] családok jövedelmét és

¹⁷ Uo. Gi. P. 9/2316/1938.

¹⁸ Uo. Gi. J. (Gazdasági iskola. Női tanfolyam) 1/1449/1932.

¹⁹ Uo. „[...] a gazdasági válság lesöpörte leányainkat – szerintem hála Isten a hivatalnoki pályáról – így a magyar társadalom kötelessége új, helyesebb utakat mutatni megélhetésükre és a nőt, mint gazdasági tudással felfegyverzett munkatársat odaállítani a küzdelemben a férj mellé.”

²⁰ Uo. Gi. J 2/622/1933.

megélhetési lehetőségeit fokozni tudják.”²¹ A képzés programja ugyanakkor arra mutat, hogy az nemcsak a szakismeretek, hanem a magyar történelemi, irodalmi és művelődési alapismeretek elsajátításának lehetőségét is biztosította.²²

Az „áttételes nevelés” és a lelkészek szociális helyzetét könnyítő funkció is alkotórészét képezte a tanfolyamnak, sőt az indulás időszakában utóbbi döntő súllyal esett latba.²³ A gazdasági világválsággal az anyagi, egzisztenciális túréshatár szintjére süllyedő egyházi alkalmazottak helyzetét családjaik nőtagjainak bevonásával és ingyenes ellátásával kívánták enyhíteni.²⁴ 1934-ben az EKT köriratban értesítette erről az érintetteket, feltételül kötve ki, hogy csak azok részesülhetnek teljesen ingyenes ellátásban, akik vállalják, hogy a tanfolyamon tanulatokat egyházközségeik nőszövetségeiben továbbadják, és a gazdasági iskola és nép közti kapcsolatot erősítik.²⁵

Az egyház stratégiája azonban, hogy elsősorban alkalmazottai női családtagjain keresztül népszerűsítse és terjessze a gazdasági és háztartási ismereteket egyházközségeiben, csak részben járt sikerrel. 1934 szeptemberében a tanfolyam mérlegét megvonó jelentésében Nagy Endre meglehetősen kritikusan fogalmazott az irányelv eredményét illetően: „Az egyházi főhatóságnak a nemes intenciója, hogy az egyházi alkalmazottak családtagjai itt kiképezve odahaza hirdetői legyenek az itt elsajátítottaknak – szerény véleményem szerint – teljesen hiábavalónak bizonyult a legtöbb esetben, mert éppen az ideküldöttek közül került ki aránylag sok olyan nő, akik már itt sem mutatták azt az érdeklődést, mely erre garanciát adna.”²⁶ 1935-ben az EKT még kitartott fenti elképzelése mellett,²⁷ a jelek szerint azonban később lemondott ezen álláspontjáról.

A központ, valamint a kolozsvári és tagozati nőszövetségek fokozott propagandamunkájának köszönhetően a tanfolyam óriási népszerűségnek örvendett: 1933-ban a beiratkozás felső határát 40-ben határozták meg, a hatalmas igény

²¹ Uo. Gi. J. 5/918/1933.

²² Uo. Gi. J. 22/1410/1933.

²³ Uo. Gi. J. 6/968/1933. „A tanfolyam létesítésekor mindenekelőtt azt tartottuk szem előtt, hogy lelkészeink és felekezeti tanítóink nehéz megélhetésén könnyítsünk, s ezért mind a jelentkezések, mind az ellátási kedvezmények kiosztásánál első sorban kívánjuk részesíteni az unitárius lelkészek és felekezeti tanítók női családtagjait. Ők azután az intenzívebb gazdálkodás propagálói lehetnek a hívek körében. Emellett azonban számítunk a falusi földműves családok nőtagjainak részvételére is.”

²⁴ Uo. Gi. J. 28/1038/1934.

²⁵ Uo. Gi. J. 28/1038/1934.

²⁶ Uo. Gi. J. 37/1459/1934.

²⁷ Uo. Gi. J. 40/835/1935.

miatt azonban végül 60 hallgatót vettek fel.²⁸ 1934-ben, hasonló okokból, ismét átlépték a beiratkozási küszöböt, de az eredményesebb és hatékonyabb oktatói munka érdekében a hallgatói számot 1935-re már szigorúan 40-ben maximalizálták.²⁹

A tanfolyam nemcsak a beiratkozottak számára biztosított képzési lehetőséget. Az elméleti és gyakorlati előadásokon az érdeklődők is részt vehettek. Nagy Endre beszámolója szerint különösen a főzési és konzerválási bemutatók bizonyultak sikeresnek: „[...] ma már alig van olyan számottevő intelligens asszony Keresztúron, aki többször el ne jött volna megnézni, hogy mi folyik a konyhában.”³⁰

A fejlesztést elméleti és infrastrukturális szinten is fontosnak tartották. A tanfolyam után megmaradó pénzkeretet eszközvásárlásra fordították vissza,³¹ az egyház költségein, Kecskeméten kiképzett Gyarmaty Piroska tanárt³² pedig a megyesi gazdasági és háztartási leányiskolához delegálták tapasztalatszerzés céljából.³³ 1936. március 18-án az EKT, a további fejlesztésekre való tekintettel, tervezetjavaslatot kért a gazdasági iskola igazgatóságától a szükségletek, körülmények, anyagi lehetőségek figyelembevételének alapján.³⁴

A gazdasági és háztartási képzés fontossága, beindulása utáni harmadik évben, a környék falvainak lakosságában is tudatosult. 1936-ban Nagy Endre arról jelentett, hogy a falusi gazdaleányok az előző évekhez viszonyítva nagyobb számban vettek részt a tanfolyamon.³⁵

A tanfolyam fontossága tudatosult az állami hatóságok szemében is. 1936-tól kezdődően állandó problémát jelentett az engedélyek beszerzése, a vándortanfolyamok megszervezése. A háttérben, véleményünk szerint, az a felismerés állt, melyről Lőrinczi István nagyajtai iskolai felügyelőség gondnok püspökhöz intézett (1939. szeptember 4.) levelében a következőképpen nyilatkozott: „[...] úgy látom, hogy tanfolyamaink egyházi, magyar művelődési és székely társadalmi missziót teljesítenek, és a hozzájuk fűzött reményt teljesen beváltják.”³⁶

²⁸ Uo. Gi. J. 22/1410/1933.

²⁹ Uo. Gi. J. 37/1459/1934.

³⁰ Uo. Gi. J. 20/1313/1933.

³¹ Uo. Gi. J. 22/1410/1933.

³² Uo. Gi. J. 11/1038/1933.

³³ Uo. Gi. J. 54/147/1936.

³⁴ Uo. Gi. J. 55/408/1936.

³⁵ Uo. Gi. J. 62/1438/1936.

³⁶ Uo. Gi. J. 86/1669/1939.

1935. május 31-én vándortanfolyam szervezésére is megbízatást kapott a gazdasági iskola igazgatósága.³⁷ A tervek szerint a tanfolyamokat a központi és vidéki nőszövetségek bevonásával szerették volna kivitelezni.³⁸ Nem tudunk azonban arról, hogy ilyen jellegű képzésekre sor került volna a tárgyalt időszakban.

Népnevelés a gazdaságszervezés szolgálatában

Az Unitárius Egyházban a népnevelés eszméje *történelmi, teológiai-erkölcsi, társadalmi-szociális és politikai-gazdasági* tényezőkben gyökerezik.

A reformáció, az anyanyelv használata, a könyvnyomtatás, az iskolaalapítás és -fejlesztés által, a műveltség szélesebb rétegekhez való eljutását tette lehetővé, azaz joggal nevezhető a népnevelés egyik mérföldkövének.³⁹ Az egyház megalakulásának pillanatától élt ezekkel az eszközökkel, fejlett iskolahálózata miatt „[...] különösen iskolaszerető felekezeti-ként tartották számon [...]”.⁴⁰ 1867-ig Erdélyben az oktatásügy, népnevelés teljesen az egyházak kezében volt. A kiegyezés után a felekezetek, így az unitáriusok is, éltek a lehetőséggel és az elemi iskolákat szerződéssel vagy pedig anélkül, elsősorban terheik csökkentésének szándékával, készségesen átengedték a magyar államnak. 1867-ig az egyház 108 elemi iskolával rendelkezett, az impériumváltáskor pedig csupán 29-cel,⁴¹ amivel népnevelői tevékenységének műveleti területét ugyan jelentősen beszűkítette, de több, évszázadokra visszatekintő hagyománya és folytonossága megmaradt. A népnevelési eszme erkölcszteológiai alapjainak kibontására a 20. század fordulóján felbukkanó, *Az egyház és lelkész* című fejezetünkben részletesen bemutatott, összetett társadalmi-szociális kérdések tárgyalása kapcsán került sor.

Az 1867-es kiegyezés egyháztörténeti léptékekben is korszakforduló volt. Lényegében ez az a pillanat, mellyel kezdetét ve(he)tte az az erőteljes egyházépítési folyamat, amely az első világháborúig töretlenül ívelt felfelé. Az 1861-ben induló *Keresztény Magvető* kiválóan dokumentálta ezeket a folyamatokat, lehetőséget biztosítva ezáltal, hogy kitapinthatóvá váljanak annak markáns elemei,

³⁷ Uo. Gi. J. 41/892/1935.

³⁸ Uo. Gi. J. 43/1025/1935.

³⁹ Pap Mózes: *A katolicizmus és protestantizmus a népnevelés szempontjából*. KervMagv 1901, 29–31.

⁴⁰ Gaal György: *Unitárius iskolaiügy a 20. század első felében*. KerMagv 2008, 490. vö. Pap Mózes: *A katolicizmus és protestantizmus a népnevelés szempontjából*. KerMagv 1901, 29–31., 78–87., 144–151.

⁴¹ Gaal György: *Unitárius iskolaiügy a 20. század első felében*. KerMagv 2008, 490.

súlypontjai. A népneveléssel foglalkozó írások bősége, prédikációk szintjén is,⁴² jelzi, hogy a népnevelés kérdése a központi problematikák egyikét képezte.⁴³ 1872-ben már a falufejlesztő, népnevelő tanító és lelkész prototípusának megrajzolásával is találkozhatunk.⁴⁴ 1904-es lelkészbeiktató beszédében Kovács János pedig a következőkben határozta meg a lelkész feladatait: „Neked hivatásod lesz az erkölcsi és vallásos igazságok plántálása és öntözése, az igazság és szeretet országának felépítése az emberi lelkekben; az emberiségnek szellemileg leendő tökéletesítése; *a te hivatásod lesz a népművelésre áldásos hatást gyakorolni s a nép szelleméhez a közhasznú ismeretek befogadására utat nyitni* [kiemelés P. J.]; a te feladatod lesz emberi természetünk magas törekvéseit: a kötelességérzetet, erényt, szívbeli kegyességet, áldozatkészséget, emberbaráti szeretetet, erkölcsi hősiességet és szellemi dicsőséget lelkes buzgalommal ápolni [...]”⁴⁵

Az impériumváltáskor tehát az egyház jelentős népnevelői hagyományokkal és tapasztalatokkal rendelkezett. Az eszme felszínen maradását és megerősödését pedig gazdasági-szociális és nemzetpolitikai tényezők ösztönözték.

A Trianonnal bekövetkezett gazdasági átalakulások (földreform, államsegélyek elmaradása) ugyanis az egyház hívek felé való fordulásának fokozódását tette szükségessé. 1923-ban Árkosi Tamás helyesen mutatott rá arra, hogy a világháború után az egyház önellátó állapotából ellátott állapotba került, „[...] eltartóból, eltartandó lett [...]”, Kolozsvár tehát a vidék (hívek) támogatására kényszerült.⁴⁶ Ez a gondolat azt jelentette, hogy az egyház lét-problémamegoldása túllépte a szűk egyházi kereteket, és a magyar kisebbségi társadalom (hívek) színterére tevődött át. 1934-ben sokkal markánsabban fogalmazódott meg a nép felé fordulás gondolata. A népképviselési elvű egyházi alkotmányreformot sürgető *Szemlélő* pedig éppen az Árkosi által is megfogalmazott realitásra hivatkozva érvelt: „Főnt nincs már anyagi erő, alatt úgy képzeljük hogy még van, sőt sok is van és kell is legyen, mert a föld alapja mindennek, minden életnek. Akkor oda

⁴² Nagy Sándor: *Magtár alapításra serkentés*. KerMagv 1867, 171–173.; Váradi Károly: *Nevelési igények*. KerMagv 1867, 142–155.; Marosi Gergely: *A nép tudomány nélkül elvész*. KerMagv 1868, 59–71.; Nagy Sándor: *A kisededóvoda jótékonyága*. KerMagv 1868, 147–153.

⁴³ Sándor János: *Népoktatási mozgalmak Schweitzban*. KerMagv 1872, 121–128.; Kovácsi Antal: *Tévedésünk a népnevelés ügyében*. KerMagv 1867, 262–268.; Kovácsi Antal: *Népiskoláinkról*. KerMagv 1868, 211–221.

⁴⁴ Váradi Károly: *Néptanítóink feladata az új idő követelményével szemben*. KerMagv 1872, 47–60.

⁴⁵ Kovács János: *Milyennek kell lenni egy igazi papnak?* KerMagv 1904, 215.

⁴⁶ UE 1923. április–május 15. 21.

kell mennünk, akkor a földhöz közel kell férköznünk, akkor meg kell értenünk még egyszer, hogy a régi úri élet csődjét éljük.”⁴⁷ Az egyházi élet alapját szerinte az egyházközségek kell alkossák, legitimitását azokra kell visszahelyezni, „[...] mert, ahol faji és egyházközségi életünket élni és megtartani lehet, ott van az erő és ott van az élet számunkra.”⁴⁸

De nemcsak gazdasági, hanem kulturális, társadalmi-népjóléti, erkölcsi és nemzeti⁴⁹ szempontok, valamint a már meglévő hagyományok is motiválták az egyház népnevelő tevékenységét. A lelkész szerepét 1926-ban megfogalmazó Kiss lényegében összegezte azt az irányvonalat és jogi legitimitást, melyet 1920 után a lelkészi kar erkölcsi imperatívusként (legalábbis diskurzus szintjén) magáévá tett: „Megállapítom tehát, hogy az *erdélyi magyar unitárius belsőembereknek első teendőjük* a törvényes alapon álló s bizonyos tekintetben nemzetközi törvények által védett egyháznak odaadó szolgálata s népünknek, mint drága fajunknak és nemzetünknek megbecsülése, értékelése, irányítása és minden lehető nemes módon *anyagi és szellemi* gyarapítása.”⁵⁰

Az egyházon belül az intézményes és hagyományos keretek közt működő népnevelés mellett létezett egy másik, Kolozsvártól független, „különutas” modell, amelyet a külföldi tanulmányútjaikról hazatérő lelkészjelöltek honosítottak meg és ültettek gyakorlatba. E nemzedéket, melynek vezéregyénisége és mentora Balázs Ferenc volt, az önkéntes, missziós lelkülettel végzett népnevelő és népszervező hivatástudat jellemezte. Legmarkánsabb ismertetőjegyük volt, hogy egyházközségeik az integrális falufejlesztés, népnevelés gyakorlatba ültetésének egyfajta kísérleti telepeként működtek: népfőiskola, fogyasztási, értékesítési szövetkezet, tejszövetkezet stb.⁵¹

A program megvalósítása részben az egyháztársadalmi szervezetekre várt (Dávid Ferenc Egylet, Dávid Ferenc Egylet Ifjúsági Köre és Dávid Ferenc Egylet Nőszövetsége). Ennek megfelelően átfogó újjászervezési munka indult meg. Az

⁴⁷ UE 1934. július–augusztus 15. 49.

⁴⁸ Uo. 48.

⁴⁹ Ferenczy Géza főgondnok szerint az egyházszerepére és hitre nevelés mellett az egyház feladata kibővült „[...] a fajunkhoz való hűséges ragaszkodás benevelésével.” UE 1926. február 15. 13.

⁵⁰ UE 1926. január 15. 4.; Életfeladataink teljesen *népünk közé* vezetnek, hogy az ők életében is élővalósággá tesszük unitárius magyar kulturális és művelődési eszményünket.” UE 1926. március 15. 19.

⁵¹ Lőrinczi László: *Vallok életutamról*. KerMagv 1992, 25–21., 98–112., 173–186., 261–265.; Balázs Ferenc: *i. m.* 64–76., 202–246.; Christine levele dr. Wilburhoz. Mészko, 1930. május 24. In: Vallasek Júlia (szerk.) Kolozsvár, 2002, Kriterion Könyvkiadó, „Csillaghoz kötöttük szekerünk” Balázs Ferenc levelei Christine Frederiksenhez. 170–176.

ifjúság például hosszas időhiátus után 1928-ban szerveződött újjá. Számos egyházközségben 1920 után alakultak meg vagy újjá az egyletek. Az egyháztársadalmi szervezetek a szigorú államhatósági akadályoztatás ellenére jelentős szociális, kulturális és nevelő munkát végeztek, és történelmük során erre az időszakra (1920–1940) tehető működésük virágkora.

A gazdasági jellegű felvilágosítás és nevelés legfontosabb láncszeme a Gazdasági Iskola volt. Tevékenysége nem korlátozódott pusztán az intézet keretei közé. Tanárai az iskola hatókörébe tartozó régióban jelentős felvilágosító munkát végeztek. Kötelező terepmunkát jelentett számukra a hallgatók nyári meglátogatása és ellenőrzése. Elsődleges célja ezeknek a falu mentalitásának megváltoztatása volt. „Kitűnő alkalmak gazdasági újítások bevezetésére [...]” – írta Nagy Endre, lehetőség „[...] rábírní az apát arra, hogy fia újításait ne akadályozza, hanem legrosszabb esetben kisebb területre szorítsa.”⁵² A szaktanárok terepjárása másfelől a falu érdeklődő gazdaközönségének gyakorlati útmutatásokkal és tanácsokkal való ellátását is biztosította.⁵³

Az iskola és hallgatói közötti kapcsolattartás nem korlátozódott csupán a képzés időtartamára. Kolozsvár a modern gazdálkodási módszerek „exportját” falura a végzett hallgatókon keresztül szerette volna közvetíteni, ezért a tanárok és hallgatók közti folyamatos érintkezést kötelezőnek nyilvánította – közvetetten tehát az „áttételes” népnevelés útján kívánta növelni az iskola nevelői hatékonyságát.

A népszerűsítés másik formáját a településen tartott, jelentős tömegeket megmozgató (lásd 1-es számú táblázat), ingyenes előadások képezték általános gazdasági ismeretekből, gyümölcstermesztésből, méhészetből, baromfitenyésztésből, szövetkezeti kérdésekből.⁵⁴ Felvilágosító munkájuk hatékonyságának fokozása érdekében a vizuális szemléltetőeszköz legmodernebb eszközét, a vetítőgépet is használták.⁵⁵

⁵² Uo. Gi. D. 31/1822/1933.

⁵³ Uo. „A falu népe összegyűl ilyen alkalmakkor és a gazdasági tanácskéréseknek se vége se hossza.”

⁵⁴ UE 1933. január 15. 7.

⁵⁵ EUEGyLt. Gi. D. 44/851/1934.

1. táblázat: *Kimutatás a gazdasági iskola tanárai által tartott gazdasági előadásokról*

Tanév	Székely-keresztúr	Udvarhely megye	Más megye	Hallgatók száma	Előadások száma összesen
1932/1933	11	25	4	3573	40
1933/1934	9	13	18	5299	40

Forrás: EUEGyLt. Gi. D. 31/1822/1933.; Uo. Gi. D. 55/349/1935.

Az egyházközségekben tartandó előadások igénye a lelkészek irányából is megfogalmazódott. Úgy gondolták, hogy az iskola szaktanárainak jelenléte a lelkészek gazdasági jellegű propagandamunkáját is megkönnyítené.⁵⁶ Az iskola tanárait azonban más intézmények (EGE, székelykeresztúri tanítóképző) által szervezett tanfolyamok esetében is igénybe vették.⁵⁷

A gazdasági szakismeretek másik hatékony közvetítő csatornáját az adományokkal évente bővülő iskolai szakkönyvtár képezte, amelyet nemcsak a diákok, hanem a vidék gazdái is igénybe vettek.⁵⁸

Az egyházi közintézmények, középületek a népnevelés közegeiként is szolgáltak. Brassóban, Homoródszentpálon, Vargyason a helyi lelkészek (Kovács Lajos, Ürmösi József, Dobai István), Alsórákoson pedig a helyi ifjúsági egyesület meghívására templomokban tartott előadást a szövetkezeti mozgalomról az ÁGISZ-t⁵⁹ szervező Kacsó Sándor.⁶⁰ A kultúrotthonok, egyházközségi, lelkészi (pl. Balázs, Dobai) könyvtárak, gyülekezeti termek, iskolák a népnevelés további fórumait képezték.

⁵⁶ Uo. Gi. E. 9/643/1933 (Ad 643/1933)

⁵⁷ Uo. Gi. L. 9/ad 206/1937.; Uo. Gi. L. (Gazdasági iskolai ügyek. Gazdák, lelkészek stb. részére tanfolyamok, előadások, végzett növendékekkel érintkezés fenntartása stb.) 10/450/1937.

⁵⁸ Uo. Gi. D. 76/1753/1936.

⁵⁹ ÁGISZ (Általános Gazdasági és Ipari Szövetkezet): Kacsó Sándor nevéhez fűződő szövetkezeti mozgalom Brassóban és környékén (1933–1940). Elősegítette a falvak áru-termelésének, többek közt a székely népművészetnek és háziiparnak a megszervezését és értékesítését. Közművelődési szakosztálya országos könyvkiadó vállalkozást szervezett, *Anyanyelvünk* című kiadványának, valamint a *Hasznos Könyvtár* című olcsó könyvsorozatnak a terjesztése is szövetkezeti módszerekkel történt.

⁶⁰ Kacsó Sándor: *Fogy a virág, gyűl az iszap*. Bukarest, 1984, Kriterion Könyvkiadó, 440–441.; Kévekötés 1936. június. 3–6.

Kiváló népművelési lehetőséget biztosítottak az időszakosan és alkalmilag megjelentetett egyházi kiadványok. A harmincas évektől kezdve a központ által kiadott *Keresztény Magvető* külön mellékletet (*Népnevelés*) jelentetett meg hívei számára a gazdasági, történelmi, irodalmi, néprajzi és közegészségügyi ismeretek tolmácsolására. Az ugyanezt az olvasóközönséget megcélzó, 1928-ban elinduló *Erdélyi Magyar Unitárius Naptár* (1937-től *Unitárius Naptár*), hasonló tartalommal, kizárólag népnevelői céllal jelent meg a DFE sajtóorgánusaként. Ebbe a kategóriába sorolhatjuk az 1930–1936 közt megjelenő, elsősorban vita-funkciót betöltő, *Kévekötés* ifjúsági lapot, továbbá a regionális szórású, Fikker János (később Abrudbányai) szerkesztette *Kövendi Életet* (1933–1938) is.

A gazdasági, népjóléti jellegű népnevelés tárgyában született néhány önálló munkát két kategóriába csoportosíthatjuk: a témához közvetetten kapcsolódó elméleti, programadó szándékkal született írások, valamint a direkt pedagógiai célt szolgáló kiadványok. Előbbi kategóriába tartoznak Ürmösi József munkái, aki két terjedelmesebb műben összegezte a feladatokat és cselekvési technikákat.

Már a világháború előtt konkrét falufejlesztő nézetekkel rendelkező Ürmösi 1922-ben állt elő először módszertani technikákat is tartalmazó átfogó falufejlesztési programmal. A teológiai hallgatók előtt ismertetett, majd *A népnevelés* cím alatt kiadott írásából hiányoztak az elméleti eszmefuttatások, és lényegében *A lelkipásztori gondozás és a gazdasági szociális kérdés* művének falumunkáról kifejtett elméleti irányelveit vázolta átlátható gyakorlati szempontok szerint.

Fogalomtisztázó bevezetőjében rámutatott, hogy a vallásos népnevelésnek nemcsak lelki, hanem „anyagi vetülete” is van, azaz a fogalom értelmezésében nemcsak valláserkölcsei, hanem gazdasági nevelést is takart.⁶¹ Tapasztalati ismereteiből kiindulva három fontos elvi szempontra figyelmeztetett: a népnevelést a gazdasági ismeretekre is szükséges kiterjeszteni, a teológiára csak gyakorlati tapasztalatokkal rendelkező tanárokat szabad kinevezni, a lelkészeknek sokkal hangsúlyosabb befogadó készséget, érdeklődést kell tanúsítaniuk az ügy iránt.

Ürmösi a népnevelés központjának falun a templomot tekintette, eszköznek pedig a prédikációt, amely a dogmatikus, időszerűtlen frázisok helyett a kor igényeihez igazított problémákat, gazdasági-népjóléti kérdéseket kell tartalmazzon, tárgyaljon.⁶² Az eszményi lelkészi szolgálat, meghatározása szerint az, amelynek munkaterülete a templomon kívül a falu társadalmi, gazdasági életére is kiterjed,

⁶¹ Ürmösi József: *A népnevelés*. Odorheiu-Székelyudvarhely, é. n., Könyvnyomda Rt., 3–4.

⁶² Uo. 5.

az eszményi lelkész pedig, aki a falu gazdasági, társadalmi felemelésén munkálkodik, aki fogékonyságot és felelősséget érez ezekben a kérdésekben is.⁶³

Módszertanilag a népnevelés legfontosabb elemének a párbeszédet tartotta. A gazdasági jellegű beszélgetés és tanácsadás ugyanis lehetőséget teremt az intézményes szintű népnevelést jelentő Gazdakör létrehozására, amely nemcsak a lelkész és hívek közti érintkezés, ügyintézés, hanem a szerteágazóbb kulturális tevékenységek fóruma is lehet.⁶⁴ A falufejlesztés legfontosabb intézményének a „krisztusi elven” (kölsönös segítségnyújtás) működő szövetkezeteket tartotta. A gazdaköröket és szövetkezeteket nemcsak gazdasági, de egyházi, vallási szempontból is hasznosnak találta.⁶⁵

A célcsoportok közül az ifjúság nevelését tekintette elsőrendűnek. Az ebben a korosztályban jelentkező eredménytelenséget egyrészt a szülők „nevelői fogyatékosságában”, másrészt a hiányos oktatásrendszerben kereste, minek következményeként a falvakon élő ifjúság az elemi iskola elvégzése után felügyelet, irányítás nélkül marad. Utóbbi esetben a szász minta (Bruderschaft, Schwesterschaft) követését javasolta, amely szervezeti formában folyamatos ellenőrzés alatt tartja és képzésben részesíti tagjait.⁶⁶ Két lehetőséget is vázolt a szervezettebb struktúrákban történő ifjúsági nevelésre: a keblitanács bevonásával működtetett vasárnapi iskola, valamint a heti egy-két alkalommal tartott továbbképző tanfolyamok.⁶⁷

Ürmösi átfogó falufejlesztő alkatára mutat, hogy külön kitért a nők képzésének fontosságára is. Legalkalmasabb intézményes szerkezetnek a lelkészfelelőségek, tanítónők, értelmiségi nők vezette társadalmi, művelődési, vallásos tevékenységet folytató nőegyleteket jelölte meg.⁶⁸

Egyházközségi szinten központi szerepet a DFE-nek szánt, amely ernyőszervezetként szerteágazó tevékenységével minden korosztályt integrálni képes a népnevelő munkába.⁶⁹ Külön népnek írt egyházi lap beindítását és népies jellegű egyházi iratok terjesztést javasolta.⁷⁰

1929-ben elképzeléseit, tapasztalatait könyv formájában is szintetizálta. Ebben az elméleti megalapozású feladatköröket és célt körülíró koncepciója így

⁶³ Uo. 6.

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ Uo. 7.

⁶⁶ Uo. 8–9.

⁶⁷ Uo. 10–11.

⁶⁸ Uo. 12–13.

⁶⁹ Uo. 14.

⁷⁰ Uo. 15.

összegezhető: meg kell oldani a szociális problémákat, nevelés által garantálni kell a falu erkölcsi, anyagi felemelkedését, és létre kell hozni egy szövetkezeti struktúrában, körkörösön felépített öntudatos, keresztény értékrendet képviselő egyénekből álló autonóm közösséget.⁷¹

A pedagógiai tárgyú könyvkiadványok ügyében az első lépésre 1938-ban került sor. Ekkor az EKT egy háromkötetes sorozat megjelentetéséről határozott. A terv szerint minden kötet egyetlen központi témakört járt volna körül, a kijelölt címek pedig (*A család könyve*, *A gyermeknevelés könyve*, *A népnevelés könyve*) szervesen felépített népnevelő nézetről tanúskodnak, mely társadalomszervező, építő jövőképet az öntudatra nevelt egyénre alapozta.

A sorozatból azonban mindössze az első került kiadásra 1939-ben. A család kérdéskörét különböző nézőpontok (művészet, közegészségügy, vallás, Biblia, költészet, jog, szórakozás, misszió) és viszonyrendszer (egyház, társadalom) alapján tárgyaló kötet nem mellőzte a gazdasági kérdéseket sem. Utóbbi témában született munkák mindegyike tanácsadói szándékkal íródott, és összességében a falu gazdasági problémáinak integrális átfogását kísérelték meg. Ennek megfelelően Gyarmathy Piroska a házvezetés, házberendezés, ruházzkodás, egészséges és gazdaságos ételmezés, valamint közegészségügy terén igyekezett hasznos információkkal és tanácsokkal ellátni olvasóit.⁷² Boros György, a gazdasági iskola igazgatója, a modern állattenyésztési és gazdálkodási technikák, módszerek bemutatása mellett, az ésszerű munkaszervezés és jövedelmezőbb termelési ágak, kultúrnövények kérdésében is igyekezett tájékoztatást nyújtani.⁷³ Benedek Gábor pedig a család szemszögéből világított rá a tervgazdálkodás, költségvetéstervezés, pénzügyvitel gyakorlati hasznára és fontosságára.⁷⁴

Összegzés

1920 előtt a gazdasági, szociális kérdés inkább opcionális szinten és kevesebb súllyal volt jelen az egyház életében. Trianon után ez a szemlélet lényegesen módosult. Mivel az impériumváltás után néhány év leforgása alatt elveszítette anyagi erőforrásainak jelentős hányadát, az egyház kénytelen volt fokozottabban híveire támaszkodni. A román kormány diszkriminatív intézkedései azonban je-

⁷¹ Uő: *A gyakorlati teológia főbb irányelvei*. Odorheiu-Székeljudvarhely, 1929, Globus Könyvnyomda, 5–6., 126–134.

⁷² Gyarmathy Piroska: *A család és a háztartás*. In: Kiss, Varga (szerk.) *i. m.* 23–37.

⁷³ Boros György: *A család és a gazdaság*. In: Kiss, Varga (szerk.) *i. m.* 38–48.

⁷⁴ Benedek Gábor: *A család és az anyagi javak*. In: Kiss, Varga (szerk.) *i. m.* 64–75.

lentősen meggyengítették a magyar kisebbségi közösségek gazdasági potenciálját. Az elszegényedés, gazdasági gyarapodás és pozíció-megőrzés tehát arra kényszerítette az egzisztenciális problémákkal küszködő egyházat, hogy cselekvően kapcsolódjon be a gazdaságszervező tevékenységbe. Természetesen az egyházi érdek mellett ugyanilyen fontossággal bírt a nemzeti identitás megőrzésének szándéka is.

Az egyház gazdaságszervező tevékenységében két korszak különíthető el. Az első periódus 1920-tól az évtized végéig tartott. Ez az időszak az állam diszkriminatív intézkedéseinek első hullámát foglalta magában, és az egyház, valamint a kisebbségi magyar közösségek gazdasági térvesztését, anyagi erőforrásainak kisajátítását eredményezte. Ezek a folyamatok az egyház, lelkész szerepének újszerű ártértékeléséhez, valamint a nevelésügy kényszerű átszervezéséhez vezettek.

Az első évtizedet az útkeresés jellemezte: az új irányvonalak, megoldási módszerek, lehetőségek elméleti tisztázása. A második korszak, mely a gazdasági világválsággal indult, a kikristályosodó elképzelések gyakorlatba ültetésének, a sikeres intézményépítésnek időszaka, melyhez a kényszerítő tényezőt a román kormányok magyarságpolitikájának intézkedései szolgálták.

Az egyház gazdaságszervező tevékenységét, miként arra dolgozatunkban igyekeztünk rámutatni, nemzeti, szociális, egyházi, erkölcssteológiai, ideológiai tényezők motiválták. A meglévő hagyományok mellett pedig fontos szerepet játszottak az egyéni szerepvállalások, a külföldi tanulmányutak tapasztalatszerző lehetősége, a magyar társadalom anyagiakban is megmutatkozó szolidaritása, rokonszenve (gazdasági iskola esetében), nem utolsósorban pedig a magyar állam támogatáspolitikája.⁷⁵

⁷⁵ A határon túli magyar közösségek támogatási politikájáról lásd bővebben Bárdi Nándor: *Keleti Akció*. Régió 1995/3. 89–134.; 1995/4. 3–28.

Mikó Imre a diákpolitikában (1929–1932)

„Miután az anyaországtól elszakított erdélyi magyarság belátta, hogy a sors kerekének kijelölt forgása elé hiába akar akadályt gördíteni, hiába várja összetett kezekkel sorsának jobbrafordulását s a passzivitásból kezdett az aktivitásba lépni, a középiskolát végzett magyar ifjak előtt is rendre szétoszladoztak az illúziókból szőtt ábrándképek és belátták, hogy az erdélyi magyar ifjúságra is új kötelesség vár: *itt maradva*, az itteni helyzet megismerésével kell egzisztenciát teremtenie magának, s minden téren felfegyverkezve kell népének élére állnia [...]” – írta az Erdélyi Fiatalok főmunkatársa, Péterffy Jenő.¹ Venczel József kortárs ítélete szerint az Erdélyi Fiatalok működése kezdetben a Bartha Miklós Társaság és a Sarló „meglátásainak utórezgését” jelenti. Azonban egy év leforgása alatt a Bartha Miklós Társaság világnézeti vajúdasában csődbe jut. A Sarló és az Erdélyi Fiatalok mozgalma pedig nemcsak az irány, de a lényeg szempontjából is mindinkább elhajlik egymástól: a Sarló a radikális szocializmus mellé áll, az Erdélyi Fiatalok viszont a csak tájékoztató diákpolitika sajtóorgánumává egyszerűsödik. Ez az információs jelleg aztán bizonyos kötelezettséget és következetességet jelentett. Főképp akkor, amikor Erdélyben is érezhetővé válik az ifjúság világnézeti differenciálódása. S az Erdélyi Fiatalok következetesnek mutatkozott, de egyúttal elindult a vakvágányon is akkor, amikor az 1932. év küszöbén óva inti a fiatalokat, hogy őrizzék meg öntudatos szellemi függetlenségüket (ifjúsági autonómia!), s jelszavak után ne fussanak s később, amikor nyíltan hirdetni kezdi az azóta sokat vitatott felfogását az ún. világnézeti függetlenségről.”²

A mozgalom eszmetörténeti jelentősége abban áll, hogy új, realista kisebbségi helyzettudatot alakított ki, s ezzel fordult saját nemzedéki közössége felé. Eszmerendszerüket etikai, történeti, pedagógiai megfontolásokkal támasztották alá, cselekvési programjuk pedig a gyakorlatban alkalmazható modus vivendit kínált. Miután a tágabb nemzeti közösség belső egysége megteremtésének előfeltételét tűzte ki célul, a mozgalom képessé vált legalább az ifjúsági egység megte-

¹ Péterffy Jenő: *Az erdélyi magyar ifjúság jövője*. Erdélyi Fiatalok (a továbbiakban: EF), 1930. február. I. évf. 2. 18.

² Venczel József: *Az erdélyi magyar főiskolai ifjúság mozgalmának kibontakozása*. Magyar Kisebbség (a továbbiakban: MK), 1933. február 16. XII. évf. 3–4. 105. L. még Vita Sándor: *A harmincévesek problémái*. Uo. 108–113.

remtésére egy évtizeden keresztül. „Eszméi, amelyeket megpendített, nem a kortársi irodalomnak eddigi irányban való fejlesztését célozták, *társadalomtudatosítás* lebegett a szemük előtt.”³ Mikó Imre az első kisebbségi korszak közéletének kimagasló értelmiségi alakjai közé tartozott, akinek életpályáját e mozgalom felkészítő iskolája határozta meg.

„Az ó-királyságbeli bizantinizmus és az erdélyi román sovinizmus voltak a román kisebbségi politika alaptényezői – írta tíz évvel később. – Ezek a tényezők még felfokozták és kisebbségellenes élt adtak annak a természetesen vérbő nacionalizmusnak, ami a területét meghatározó fiatal állam nemzeti öntudatát amúgy is hevítette. A román kis- és nagypolgárság tehát adottságainál fogva sovinizta volt s amilyen gátlás nélkül szívott fel egészen a gazdasági válságig minden idegent, aki román akart lenni, olyan idegengyűlölettel fordult minden olyan réteg felé, amely megítélése szerint idegen test volt a román államban.”⁴ Az 1923/24-es tanévben Dimitrie Gusti, akkoriban a bukaresti egyetem rektora,⁵ évzáró beszédében ezt mondta: „Egyetemeinken kétféle kisebbségi hallgatók vannak: magyarok, szászok, bulgárok stb., akiknek szeme Budapest és Szófia felé irányul, s akik csak az alkalmas pillanatra várnak, hogy tönkre tegyék nemzeti egységünket. Másféle kisebbséget alkotnak a zsidók és ruthének, akiknek lelkét meghódíthatjuk. Ezek számára, a helyett, hogy elidegenítsük őket, s arra kényszerítsük, hogy külföldre menjenek iskolába, meg kell, hogy nyissuk tanintézetünket, meg kell, hogy hódítsuk nyelvünkkel, egyszóval asszimilálnunk kell őket.”⁶

„Pályafutásomat az egyetemi és főiskolai diákéletben én is egy felekezeti diákszervezet, a Dávid Ferenc Egylet keretei között kezdtem – írta Mikó visszatekintve. – 1928 őszén ugyanis nemcsak a jogi karra, hanem az unitárius teológiára is beiratkoztam. Ennek több oka volt. Apám egyházi titkár volt. Gondoltam

³ Ligeti Ernő: *Súly alatt a pálma*. Egy nemzedék szellemi élete. 22 esztendő kisebbségi sorsban. Fraternitas R.-T. Kolozsvár, é. n. [1941] 144.

⁴ *Az erdélyi magyarság sorsa a világháború után*. In: *Magyarok és románok*. II. Szerk. Deér József és Gáldi László. Athenaeum. Bp., 1944. 214.

⁵ Dimitrie Gusti (1880–1955) román szociológus és filozófus, miniszter, 1944-től a Román Tudományos Akadémia elnöke. A magyar fiatalokkal való kapcsolatáról l. Balázs Sándor: *Dimitrie Gusti és az Erdélyi Fiatalok*. Korunk, 1978. augusztus. XXXVII. évf. 8. 646–651., uő: *Szociológia és nemzetiségi önismeret*. A Gusti-iskola és a romániai magyar szociográfia. Politikai Kiadó. Bukarest, 1979, Venczel József: *Dimitrie Gusti és az erdélyi magyar falukutatók*. Korunk, 1979. június. XXIX. évf. 6. 821–825, újabban Kékesi Márk Zoltán: *Dimitrie Gusti és a bukaresti monografikus szociológiai iskola*. Kultúra és Közösség, 2005. III. f. IX. évf. II–III. 113–119.

⁶ Idézi Szász Zsombor: *Erdély Romániában*. Népkisebbségi tanulmány. Bp., 1927. 257.

arra, hogy egyházjogász is lehet belőlem, arra is, hogy mint teológus Angliába és Amerikába kijuthatok, ahol az unitáriusokat ösztöndíjak várták. De az egyháznak is szüksége volt reám. Az első évre ugyanis négy olyan hallgató iratkozott be, akiknek még nem volt érettségije. Az a veszély fenyegetett, hogy ilyenformán az államsegélyes teológiai akadémia elveszti főiskolai jellegét. Beiratkoztunk hát még hárman érettségizettek, akik ugyanakkor egyetemi hallgatók is voltunk, de pap egyikünkől sem lett. A teológia kezdetben nagyon elnéző volt velünk, vizsgáztattam is, de amikor a másik négy is megszerezte az érettségi bizonyítványt, egyre szigorúbban léptek fel velünk szemben. Tanáraim egy része a Dávid Ferenc Egyletben kifejtett programomért is neheztelt rám, különösen *Vallás, fajiség, szocializmus* című előadásom talált heves ellenzésre. A második év végén alapvizsgára már nem is jelentkeztem. A teológia és én is beláttuk, hogy nem vagyunk egymáshoz valók. De azért híve maradtam Dávid Ferencnek és Balázs Ferencnek.”⁷

Első írásait az unitárius kollégiumi *Remény* közölte, tájékoztatóit, az *Unitárius ifjúsági konferencia Székelykeresztúron* címűt a *Keleti Újság*,⁸ a világjáró barátját üdvözlő *Balázs Ferenc hazajött* című köszöntőt az *Unitárius Közlöny*,⁹ az *Unitárius ifjúsági konferenciáról* szóló híradást a *Véndiákok Lapja*¹⁰ jelentette meg.

Az egyházi diákszervezetek

A kisebbségi lét első évtizedében az értelmiségi utánpótlás és a magyar hallgatóság általános állapotai áldatlan helyzet képét mutatták. Az együttműködés szándékát, egyelőre inkább ennek hiányát a történetileg is természetesnek mondható felekezeti elkülönülés határozta meg. A később csak fokozódó társadalmi-szervezeti szétagoltságban mégis rövidesen egyszerre jelent meg az egymással való gyakori szembefordulás és összekapcsolódás, az ifjúsági munkában is megnyilvánuló erős felekezetieskedés és a közös fellépés.

⁷ *Quarter Latin*. In: *A csendes Petőfi utca*. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár-Napoca, 1978. 116–117.

⁸ IX. évf. 1928. július 19.

⁹ *Unitárius Közlöny*, 1928. október. XXXVIII. évf. 10. 163. (név nélkül)

¹⁰ Kolozsvár, 1928. Korábban „a főiskolai ifjúság sorsával senki sem törődött. Egyetlen lap volt csupán, a 'Véndiákok Lapja', amelyik éveken át próbálkozott felekezetre való tekintet nélkül egyesíteni fiataljainkat”, ez azonban a közöny és anyagiak miatt megszűnt, l. Jancsó Elemér: *Az erdélyi magyarság életsorsa nevelésügyének tükrében*. 1914–1934. Merkantil-nyomda könyvkiadó vállalat. Bp., 1935. 74.

A legelső diákalakulat a kolozsvári teológián, az Erdélyi Református Egyház Ifjúsági Keresztyén Egyesület (IKE)¹¹ nevű szervezetének 1921-es megújításával jött létre, melynek kezdetben kizárólag teológushallgató tagjai voltak. 1930-ban szombatonként már világnézeti, filozófiai, irodalmi és néprajzi előadásokat is tartottak. Ezek programjában – a Református Teológián! – a történelmi materializmus, a „szociálizmus, mint világnézet”, a keresztyénség társadalmi feladatai és az irodalmi-művészeti modernség témaköre is szerepelt. „Elég nagyszámú hallgatóság volt jelen minden estén, sokszor talán többet is remélve és várva az előadástól – szólt az egyik beszámoló. – A Bíró Sándor (*Történelmi materializmus a magyar történelemmel kapcsolatban*), de különösen a László Dezső (*A keresztyénség szociális feladatai*) előadása után egészséges és termékeny megbeszélésbontakozott ki.”¹² 1930 tavaszán külön konferenciát szerveztek a determinizmus és a keresztyénség összefüggéseiről a főiskolások számára,¹³ majd ennek sikerét látva nyáron is, amikor a megbeszéléseken Tavasz Sándor is részt vett. A nyári gyalui konferencia részint már túl is lépte a felekezeti kereteket, ennek fontosságát a sajtó is méltatta.¹⁴ Az eleinte 1700 példányban megjelenő *Ifjú Erdélyt* (1922–44) a Református Teológia ifjúsági folyóirataként adták ki.¹⁵

A római katolikus hallgatóság szervezete 1927-ben jött létre, miután az egyház 1921-ben létrehozta az *Erdélyi Római Katolikus Népszövetséget*.¹⁶ E hatalmas szervezetnek 170 tagozatában mintegy 20 000 tagja volt.¹⁷ Az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség Egyetemi és Főiskolai Szakosztályának (ERKNEFSZ) legfőbb összefogó ereje a katolikus valláserkölc és világnézetiség volt.¹⁸ Szervezeti felépítését tekintve három egységre, Belső-Erdélyi, Székelyföldi és Határvidéki Kúriára tagolódott. Előadásszervező, kérdőíves és pályázatos falumunkáját az Erdélyi Fiatalok tudatos, sokoldalúan megalapozott faluismereti tevékenysége követte. A három kúria „Működését csak [1928.] november hó végén kezdhetette meg, mert az egyesület irányítását illetően komoly elvi harcok miatt, hosszú ide-

¹¹ L. Buzogány Dezső: *Az Erdélyi IKE története 1930-ig*. Kolozsvár, 2000. Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 7.

¹² EF, 1930. január. I. évf. 1. 15.

¹³ Uo. 1930. április. I. évf. 4. 64.

¹⁴ Ellenzék, 1930. 152. 2.

¹⁵ L. Nagy Ödön: *Ifjú Erdély – redivivus*. Korunk, 1992. július. 3. f. 3. évf. 7. 121–122.

¹⁶ *Az ERKNEFSZ négy éve*. Erdélyi Tudósító, 1932. 10. 386.

¹⁷ *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929*. I. Szerk. Sulyok István és Fritz László. Juventus kiadás. Kolozsvár, 1930. 58.

¹⁸ Venczel József: *Az erdélyi magyar főiskolai ifjúság...* 101.

ig vajúdott.”¹⁹ 1929 tavaszától az ERKNEFSZ ifjúsági elnöke Dsida Jenő,²⁰ szociális főtitkára Demeter János, elnöke pedig a következő tanévtől Venczel József lett. A Belső-Erdélyi és a Határvidéki Kúria ugyancsak rendszeres kulturális munkát végzett, miközben az ERKNEFSZ faluszociográfiai pályázatot is hirdetett. A Szakosztály 1932 nyarán – Márton Áron ügyvezető elnöksége, György Lajos priorsága és Venczel József ifjúsági elnöksége idején – gróf Majláth Gusztáv Károly gyulafehérvári püspök emlékére a Majláth Kör nevet vette fel.²¹

Az unitárius hallgatóság ugyancsak 1927-ben alakította meg a *Dávid Ferenc Egylet Ifjúsági Körét* (DFEIK).²² 1930 januárjában a DFEIK-en belül külön Egyetemi Hallgató Csoport alakult, melynek ügyvezető titkárai Mikó Imre és Gyallay Pap Zsigmond joghallgatók, valamint Péterfy Gyula zeneakadémista lettek.²³ Ebben fejtette ki nagyarányú falumunkáját Balázs Ferenc is, aki Székelykeresztúr környékén, 1929 novembere és 1930 márciusa között mintegy száz vetítettképes előadást tartott, a bevétel *Kévekötés* című folyóiratának megjelentetését támogatta.²⁴ A *Kévekötés* körének kulturális és falusegítő tevékenysége népkonferenciák és dalosversenyek rendezésével egészült ki,²⁵ miközben eleven irodalmi-művelődési munka folyt az unitárius teológia önképzőkörében.²⁶ A DFEIK 1930 őszén, Nagyajtán tartott egyetemes konferenciáján, amelyen több mint kétszáz főiskolás vett részt, Mikó már az Erdélyi Fiatalok főmunkatársaként „az unitárius ifjúság új útját a haladó szellemű magyar ifjúsági mozgalmakba való bekapcsolódásában határozta meg.” Ez a konferencia azért tekinthető fontosnak, mert elhatározta „egy ifjúsági daloskönyv szerkesztését, amelyben új egyházi dalok

¹⁹ EF, 1930. január. I. évf. 1. 15–16.

²⁰ Az ERKNEFSZ négy éve. 387.

²¹ *Majláth-Kör*. Az Erdélyi Róm. Kat. Népszövetség Egyetemi és Főiskolai Szakosztálya. Erdélyi Tudósító, 1933. 5. 292.

²² Az egyesületről újabban I. Gaal György: *A Dávid Ferenc Egylet évtizedei*. Korunk, 1990. október. 3. f. 1. évf. 10. 1328–1330.

²³ EF, 1930. február. I. évf. 2. 31.

²⁴ A folyóirat körének kulturális-falusegítő munkája népkonferenciák és dalosversenyek rendezésével egészült ki, I. Balázs Ferenc: *A Dávid Ferenc Egylet Ifjúsági Körének falumunkájáról*. EF, 1930. június. I. évf. 6. 104. Közben eleven irodalmi-művelődési tevékenység folyt a teológián is, I. Beszámoló az Unitárius Teológiai Akadémia Önképzőköre működéséről. Uo. 103–104.

²⁵ Balázs Ferenc: *A Dávid Ferenc Egylet Ifjúsági Körének falumunkájáról*. Uo. 1930. június. I. évf. 6. 104.

²⁶ Beszámoló az Unitárius Teológiai Akadémia Önképzőköre működéséről. Uo. 103–104. és Balázs Ferenc: *A Dávid Ferenc Egylet Ifjúsági Körének falumunkájáról*. Uo. 104.

mellett főleg Bartók–Kodály gyűjtésű népdalok szerepelnek [...].²⁷ Az *Ifjúsági Daloskönyv* rövidesen Balázs Ferenc, Szent-Iványi Sándor és Mikó Imre közös munkájaként jelent meg.²⁸ A DFEIK munkáját és a felfogását tekintve a többiek-nél radikálisabb unitárius fiatalság érdeklődésére jellemző, hogy a legkisebb erdélyi magyar egyházhoz tartozó hallgatók saját szervezetük összejövetelét a legnagyobb számban látogatták a többihez képest.²⁹

A Székelyek Kolozsvári Társasága

Szociális munkája kezdettől a felekezeten kívüli, azok feletti közös egyesületre törekvő diákmozgalom kifejlődését ösztönözte. Hatása nemcsak a feladatok – a diákjóléti, szociális, segélyező munka területeinek – fölismerésében mutatkozott meg, hanem mindenekelőtt az egységelvnek, mint eszmének, és mint szervezési elvnek a széleskörű tudatosulásában. Az SZKT az új mozgalom bázisául szolgált: keretei között jött létre az Erdélyi Fiatalok közvetlen elődje, az *Ifjúsági Bizottság*. Minthogy az SZKT ifjúsági tagozatának, majd a lapnak a vezetése is, a személyeket tekintve, nagy részben közös volt, az SZKT a mozgalom és folyóirata megindulása után is az Erdélyi Fiatalokkal közös alapokon álló testvér-szervezetként működött. Az Erdélyi Fiatalok megszerveződésének első, sokatmondóan jelképes megmozdulása egy szerény SZKT-összejövetel volt, amelyen a tizennyolc éves Mikó is részt vett.³⁰ A rendezvényre 1929. január 27-én, Ady halálának tizedik évfordulóján került sor, amikor Jancsó Béla harmadéves orvostanhallgató emlékezett meg a költőről. Jancsó, a szóbeli mozgósításra megjelent harminc-negyven hallgató előtt, Adynak a magyar irodalom és gondolkodás történetében, az erdélyi magyar szellemi életben is új korszakot nyitó forradalmi jelentőségét méltatta.³¹ Előadása és a megelőző beszélgetés olyan hatást tett az átlagosnál egyébként is tájékozottabb, nem minden „előképzettség” nélküli hallgatóságra, hogy nemcsak a hasonló előadások rendszeresítését mondták ki, ha-

²⁷ Gyergyai Judit: *Unitárius ifjúsági konferencia*. Uo. 1930. november. I. évf. 8. 142–143.

²⁸ Dávid Ferenc Egyesület Ifjúsági Köreinek Egyetemes Szervezete. Cluj-Kolozsvár, 1931.

²⁹ Beszámoló az Unitárius Teológiai Akadémia Önképzőköre működéséről. EF, 1930. június. I. évf. 6. 103–104.

³⁰ László Ferenc szóbeli közlése (1978).

³¹ László Dezső: *Erdélyi Fiatalok*. Korunk, 1973. június. XXXII. évf. 923. és Csapody Miklós: *Beszélgetés Debreczeni Lászlóval*. Kézirat, 1977.

nem az SZKT ifjúsági tagozatának megalakítását is.³² Bár erre csak 1929 tavaszán került sor, Jancsó előadását – amely Kolozsváron az egyetlen nyilvános Ady-megemlékezés volt – már valóban sorozat követte. Ennek első alkalma László Ferenc joghallgató február eleji megemlékezése volt a száz éve született Orbán Balázsról.

Az Erdélyi Fiatalok közvetlen szervezeti elődjéről, az IB-ről 1929. április 29-én született döntés, amikor az SZKT választmánya elhatározta a keretei között dolgozó fiatalok saját (generációs) szervezetének létrehozását.³³ A Jancsó Béla elnökkölte IB Mikó Imrét 1929. május 2-án választotta tagjai közé.³⁴ A főiskolás szakosztály megszervezésére külön bizottság kiküldését határozták el, amelynek tagjait azzal bízták meg, „hogya magukat a főiskolai tagok közül történő választással 15 tagúra egészítsék ki [,] s egyben a bizottságnak elnököt is válasszanak.” A munkába – a Református Teológia konzervatív tanárainak álláspontja ellenére, Jancsó programjának és személyes tekintélyének köszönhetően – László József is bekapcsolódott, aki az időben a főiskolás IKE elnökeként működött, később az Erdélyi Fiatalok főmunkatársa lett. A gyűlés további 9 főt kooptált, így a bizottságnak tagjai lettek még S. Nagy László református teológus, Veress Donát tanárjelölt, Mikó Imre joghallgató, Csögör Lajos orvostanhallgató, Szentiványi Elek joghallgató, Kadacs Zoltán és Orth Imre református teológusok. Kiss Árpád és Albrecht Dezső joghallgatókat az SZKT IB póttagjainak nyilvánították, majd elnöknek egyhangúlag Jancsó Bélát választották meg.

Az általa alapelvnek tekintett szabad véleménynyilvánítást az ismeretterjesztő, a kisebbségi jogi, valamint a közgazdasági szemináriumok rendezésében is követték. A jogi szemináriumokat – amelyeknek hármaskénti tematikai csoportosításában a pozsonyi magyar joghallgatók hasonló fórumát vették alapul³⁵ – az egyetem minden karának magyar hallgatói látogatták. Az SZKT IB-t tehát nemcsak közművelődési-ismeretterjesztő, egyetemi információs fórumnak, hanem a nemzedéki tudat szabadelvű kiformalójának, ideológiai megköttöttségektől mentes „szabadegyetemének” kell tekintenünk.³⁶ A testület szociális munkáját a főiskolások számára kiírt szövetségi pályázat reprezentálja, a beiratkozott ifjúság egy része – főként a református teológusok, Bíró Sándor irányítása mellett – in-

³² László Dezső i. m. 923.

³³ Csapody Miklós: *Program és nemzedék*. In: *Egy nemzedék iskolája*. Az Erdélyi Fiatalok (1929–1933). Korona Kiadó. Bp., 2009. 121.

³⁴ *A Székelyek Kolozsvári Társasága Ifjúsági Bizottságának egy évi munkája*. EF, 1930. június. I. évf. 6. 101.

³⁵ Mikó Imre: *Jogi szeminárium*. Uo. 1930. október. I. évf. 7. 114.

³⁶ Csapody Miklós: i. m. *Egy nemzedék iskolája* 123.

tenziven foglalkozott az iparostanoncok szellemi gondozásával. Az SZKT ifjúsága 1930 nyarán 251 főt számlált.

Mikó ekkori kisebb írásai mozgalmi és napilapok rovataiban, felekezetének folyóiratában láttak napvilágot. Tudósítói és publicisztikai tevékenysége főként általános ifjúsági szervezeti tárgykörben (*Tájékoztató a romániai magyar főiskolai hallgatók számára*)³⁷ és unitárius egyházi (*A D. F. E. I. K. második egyetemes nyári konferenciája*,³⁸ *Az Unitárius Nők Szövetsége*,³⁹ *A D. F. E. Ifjúsági Köreinek hírei*)⁴⁰ témakörökben mozgott. Ezt egészítették ki kulturális eseményekről hírt adó (*Modern apostolok. Gandhi és György János*,⁴¹ *Dr. Elekes Miklós előadása a pszichoanalízisről*,⁴² *Dr. Szádeczky Gyula előadása afrikai útjáról*,⁴³ *Vetített képes előadás Dávid Ferencről*,⁴⁴ *Kovács Dezsőné – a magyar nőről*⁴⁵) és alkalmi (*Anyák napján*,⁴⁶ *A kolozsvári unitárius kollégium tornavizsgát rendezett*)⁴⁷ beszámolóit.

Küzdelem a magyar egyesületért

Mikó első nagyobb közéleti küzdelme, melynek során tárgyalási, taktikai képességeit és személyes befolyását próbára tehetette, az országos magyar diák-egyesületért vívott harca volt. Miután az 1923. évi egyetemi szabályzat a hallgatók megengedett szerveződési formáinak tételes felsorolásában a „faji” (nemzeti) alapú egyesületet nem említette, az új kezdeményezések értelemszerűen az egyetemen kívüli lehetőségeket kutatták. Ez irányban nehézséget jelentett, hogy az EMKE⁴⁸ nem volt jogi személy, továbbá, hogy akkoriban még az SZKT is működésének elején tartott. Következő lépésük a *Kőrösi Csoma Sándor Kör* megalakítása volt 1927-ben, a magyar egyesület létrehozása azonban ismét elakadt.⁴⁹

Az új koncepciót 1929 nemzedékének jelentkezése hozta, amikor Péterffy Jenő jogszigorló, a kezdeményező bizottság elnöke vezetésével elkészült A Ko-

³⁷ Unitárius Közlöny, 1929. szeptember. XXXIX. évf. 9. 113–117.

³⁸ (Dicsőszentmárton, 1929. augusztus 23–26.). Uo.

³⁹ Keleti Újság, XII. évf. 1929. október 25. (név nélkül)

⁴⁰ *Az Unitárius Egyház Ifjúsági Melléklete*. 1929. karácsony

⁴¹ Erdélyi Szemle, 1929. VI. évf. 3–4. 19–21.

⁴² Keleti Újság, XII. évf. 1929. november 17. (név nélkül)

⁴³ Uo. XII. évf. 1929. november 25. (név nélkül)

⁴⁴ Uo. XII. évf. 1929. november (név nélkül)

⁴⁵ Uo. (név nélkül)

⁴⁶ Unitárius Közlöny, 1929. június. XXXIX. évf. 6. 83–84.

⁴⁷ Uo. 95.

⁴⁸ Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (1885–1946)

⁴⁹ Mikó Imre: *Egyetemi egyesület felé*. 49.

lozsvári egyetem magyar hallgatói egyesületének alapszabálya, amit Iuliu Hațieganu rektornak terjesztettek be. 1929 nyarán Hațieganu arra hívta fel a hallgatóság figyelmét, hogy a szabályzat csak fakultásonkénti sport- vagy regionális egyesületek alakítását teszi lehetővé. A szervezők tehát – nem mondva le a nemzeti alapú egyesületről – ezt a tanácsot követve a legtöbbet ígérő regionális forma mellett döntöttek. Ez irányt követve leendő szervezetüket *Székelység és Vidéke Akadémiai Kör*nek nevezték el, a testület nemzeti jellegét pedig tervezetük két meghatározó pontja – a kör hivatalos nyelve a magyar, a tagfelvétel az elnökség elidegeníthetetlen joga – biztosította volna. A szabályzat tervezetét a rektor előzetesen jóvá is hagyta, engedélyt adva az előkészítés megkezdésére. Az 1929. június 23-án – már a hallgatók nagyobb részének szünidei távozása után –, László József elnökletével tartott alakuló közgyűlésen mintegy száz hallgató jelent meg. A nagy többség Szabó T. Attila vezetésével a kényszerű „regionalizmust” mégis elvetette, azzal érvelve, hogy ez a megoldás kifelé is elmélyítené a székely-magyar elkülönülés látszatát. Visszatértek tehát a korábbi elképzelésekhez, és a gyűlés egy, a Székelység és Vidékét a faji alapon álló egyesület felé közelítő szervezet előkészítésére adott megbízást.⁵⁰

Az ősz az alapszabály átdolgozásával telt el, mígnem hosszadalmas viták után világossá vált, hogy az ifjúság nem tartja kielégítőnek Hațieganu kétségtelenül gyakorlatias javaslatát, amit Péterffy be is jelentett a rektornak. A helyzetet tovább bonyolította, hogy már nemcsak a Székelység és Vidékét illető nézetkülönbségek mutatták az ifjúsági közelet belső ellentéteit, hanem egy további belső front is megnyílt. Ekkorra ugyanis kiéleződött az ellentét az SZKT körül csoportosuló és Székelységet részben támogató, általában szegény sorsú, „demokratikus gondolkodású” ifjúság, és a vele szembenálló diákcsoport között, melyben főként a jobb módú polgári és földbirtokos családok fiai kezdtek szervezkedni. Az SZKT támogatói a Székelység és Vidékét ellenző, húsz-harmincfős, ámde határozott fellépésű csoportot „Enyed és Vidékének” gúnyolták, miután többségük odavaló volt.⁵¹ A két „Vidék” szembenállásának végére egy emlékezetes, ugyan-csak korjellemző affér tett pontot. Az „enyediek” közé tartozó, az erdélyi arisztokrácia külsőségeit utánzó Parecz György jogszigorló (Parecz Béla magyar-párti képviselő fia) egyik, sértőnek vélt kijelentése miatt párbajra hívta ki a „székelyek”

⁵⁰ Csapody Miklós: *Beszélgetés László Ferencsel*. Kolozsvár, 1977. augusztus 9. Kézirat.

⁵¹ Különösen akkor mérgesedett el a hangulat, amikor az „enyediek” egyik vezetője, Albrecht Dezső állítólag kijelentette: székely kollégáival csak azért ápolja a kapcsolatokat, mert majd ők fognak a Székelyföldön képviselőt csinálni belőle (László Ferenc szóbeli közlése, 1978).

elnökét, Péterffy Jenőt. Péterffy nem merte visszautasítani Pareczet, mert ez, úgymond a „felsőbb körök” párbajkodexének megsértése, esetleges társadalmi diszkvalifikálásával járhatott volna. Elfogadta tehát az igencsak költséges szórakozást jelentő kihívást, s noha vívókardot még nem vett kezébe, általános meglepetésre ő lett a párbaj győztese. Veresége után Parecz az ifjúsági közéletben kis ideig nem hallatott magáról, Péterffy váratlan sikerét pedig a demokrácia győzelmeként ünnepelték a „székelyek” között.⁵²

A színes epizód természetesen a legkevésbé sem befolyásolta az egyetemi egyesületért vívott küzdelem kimenetelét. A főiskolai törvény esetleges, kedvező tartalmú reformjában bíztak, ezért a rektornak, Emil Racovičának 1930. március 26-án ismét nemzeti alapú egyesületre vonatkozó petíciót adtak át, amit Albrecht Dezső, Jancsó Béla, Mikó Imre, Szabó T. Attila és Ziegler (később Vásárhelyi Z.) Emil szerkesztett. A kérelem átadását megelőzően, 1930. március 16-án Mikó Imre vezetésével „impozáns, árnyalatokon felülálló, egyakarató” nagygyűlést tartottak, melyen a szöveget több mint 400 magyar hallgató fogadta el.⁵³ „Mikó Imre elnöklése alatt lefolyt tanácskozásuk olyan eredményre vezetett, amelyről Albrecht Dezső, az emlékirat előadója helyesen állapította meg, hogy ez a megnyilatkozásuk első öntudatos lépésük kifelé az államhatalom, az egyetem és más fajú diáktestvéreik felé.”⁵⁴

Emlékiratukat ki is nyomtatták, az Erdélyi Fiatalok szerkesztősége is árusította,⁵⁵ később megjelent a *Magyar Kisebbségben* is.⁵⁶ Bevezetőjében a kolozsvári magyar hallgatóság 1930/31-es, 20 százalékos felsőoktatási arányára hivatkozik, ami több, mint 600 főnyi hallgatóságot jelentett.⁵⁷ Az önálló diákszervezet mellett főként azzal érvelt, hogy „Egy faji alapon álló magyar diákegyesület megalakítását elhatározóan sürgetik a magyar egyetemi ifjúságnak mind szellemi, mind anyagi érdekei. Ezen elsőrendű érdekek, melyek az egyesület működésének keretében nyernének kielégítést, a következők: 1. Tanulmányaikban szűkös anyagi

⁵² Miután a párbajról értesült, Márton Áron, aki akkor kolozsvári egyetemi lelkész volt, állítólag a két, derékig meztelen felet a templomban megvesszőzte (Csákány Béla szóbeli közlése, 1977).

⁵³ Mikó Imre: *Egyetemi egyesület felé*. 50.

⁵⁴ *A kolozsvári tudományegyetem magyar hallgatóinak emlékirata*. MK, 1930. április 16. IX. évf. 8. 253.

⁵⁵ EF, 1931. február. II. évf. 2. 42.

⁵⁶ *A kolozsvári egyetem magyar hallgatóinak emlékirata faji alapon való szervezkedésük ügyében*. (Társszerkesztők: Albrecht Dezső, Jancsó Béla, Szabó T. Attila, Ziegler Emil). MK, 1930. április 1. IX. évf. 7. 253–259.

⁵⁷ A kolozsvári Lyceum könyvtár kérdőíveinek adatai szerint az 1932/33-as tanévben 674 magyar hallgató tanult Kolozsváron. Uo. 1933. május 16. XII. évf. 10. 318.

körülményeik miatt akadályozott magyar diáktársaink segítése. 2. Kulturális ismereteink bővítése önképzés és konferenciák útján. 3. [A] Román diáktársainkkal eddig egyénenként fennálló jó viszony öntudatosítása, elmélyítése és kollektív tételük egymás problémáinak megismerése, kölcsönös megtárgyalása és egymás kultúrájának közelebb hozása által.”⁵⁸ A befejezésben (minden bizonnyal saját fogalmazásában) Jancsó Béla egykori programcikkének alapgondolatára ismerni: „Ez az egyetem keretei között való testületi elhelyezkedés és a más nemzetiségű hallgatókhoz való őszinte közeledés csak akkor történhet fajoknak az emberi értékek magaslatán való találkozása jegyében, ha az egyetem bármilyen anyanyelvű polgárának meg van engedve a faji alapon való szervezkedés.”⁵⁹ Racovița rektor a memorandumot megértéssel fogadta: kifejtette, hogy noha a kisebbségi egyesületalakítási jog törvénybe iktatását nem tartja valószínűnek, az egyetemi tanács hajlandó a magyar szervezet létrehozásához hozzájárulni oly módon, hogy az nem hivatalos (*recunoscut*), hanem csak engedélyezett (*autorizat*) egyesület lesz. Ugyancsak ő ajánlotta a memorandumnak Costachescu oktatási miniszternek való bemutatását, s kérte az egyesület részletes terveit. A szervezők ki is dolgozták a KMEHE alapszabályát, majd – az egyetem épületében rektori engedéllyel akkor először – 1930. május 4-én közgyűlést tartottak, amelyen 372 hallgató fogadta el a tervezetet és a demokratikus választási ügyrendet.⁶⁰

Az egyetem kezdeti jóindulatának múltával a politikai huzavona a végleges – jóváhagyó vagy elutasító – döntés helyett újabb átmeneti félmegoldáshoz vezetett. A rektorátus 1930. november 13-án kelt leiratában közölte, hogy „az egyesület, mivel a tagfelvétel kritériumának a faji származást veszi, nem ismerhető el egyetemi szervezetnek.”⁶¹ A KMEHE vezetői ekkor a régi-új rektorral, Iuliu Hațieganuval és Iacob Iacobovici egyetemi szenátorral, az új főiskolai törvényt előkészítő bizottság tagjával kezdtek újabb, a kiindulási helyzethez és érvekhez minduntalan visszakanyarodó, kevés sikerrel kecsegtető tárgyalásokat. Az egyetem lényegében változatlan álláspontja szerint ugyanis csak olyan magyar szervezet alakítására van lehetőség, amely kulturális és regionális alapon, magyar tudós neve alatt jön létre, és a diáksegélyezést tűzi ki célul. Az ifjúság eztán határozott az *Erdélyi egyetemi hallgatók Bolyai művelődési köre* megszervezése mel-

⁵⁸ Uo. 1930. április 16. IX. évf. 8. 255.

⁵⁹ EF, 1931. január I. évf. 1. 5.

⁶⁰ K.M.E.H.E. EF, 1930. május. I. évf. 5. 76–77. (Az utolsó bekezdés Jancsó Béla fogalmazása)

⁶¹ Mikó Imre: *A K.M.E.H.É.-től a Bolyai Körig*. Uo. 1931. január. I. évf. 1. 9.

lett: „Amíg az emlékirat ügye eldől, megalakítjuk a Bolyai Kört, melyben érdekeink ideiglenes kielégítést kapnának. Ha a főiskolai törvény megengedi a faji alapon való szervezkedést az egyetem keretein belül, a Bolyai kör átalakul magyar egyetemi hallgatók faji alapon álló egyesületévé.”⁶² A dokumentumot a rektori leirat szerinti módosításokkal 1930. december 14-én fogadta el a közgyűlés, amely Szász Tibort és Mikó Imrét bízta meg azzal, hogy adja át Iacobovici-nak, Dimitrie Gustinak és Nicolae Iorgának. A közgyűlés Dsida Jenő helyzetismertetése után a Bolyai Kör egyik alelnökévé, rövidesen elnökévé Mikót választotta, a választmányának tagja lett Jancsó Elemér és László Ferenc is. A Mikó vezette küldöttséget december 19-én fogadta Bukarestben Costachescu oktatásügyi miniszter, aki megígérte, hogy a 467 aláírással ellátott memorandumot a törvény-előkészítő bizottság elé terjeszti. A küldöttek találkoztak Gustival és Iorgával is, aki még az ősszel miniszterelnök lett. Noha Iorga az emlékiratot nem volt hajlandó átvenni, kijelentette, hogy ha a magyar egyesület engedélyezése tőle függene, megadná a hozzájárulást. A memorandumot Mikóék megbízatásuk szerint, bukaresti útjukat megelőzően Iacobovici szenátornak is átadták.

Az egyesületi küzdelem, Mikó diákpolitikai működésének mindaddig legnagyobb vállalkozása, hamarosan mégis megfeneklett. Amikor ugyanis 1931. március végén a főiskolás törvény javaslatát a bukaresti szenátus elé terjesztették, ahol Sándor József magyarpárti szenátor egyedül állt ki a kolozsváriak memorandum mellett, már megtárgyalására sem kerülhetett sor. A II. Károly visszatérése és trónra lépése miatt bekövetkezett zűrzavaros belpolitikai helyzet ugyanis a Mironescu-kormány távozásához vezetett, feloszlatták a parlament mindkét házát is. Közben a kolozsvári egyetem vezetői a Bolyai művelődési kör engedélyezését is elutasították: a szabályzatot és az ügyrendet formai okokra hivatkozva visszaadták, újabb átdolgozását és hozzácsatolt tagnévsort is kértek. A diákság közgyűlése hiába hajtotta végre a módosításokat,⁶³ az egyetem végső válasza az ügyet lezáró elutasítás volt. A magyar diákegyesület elgondolása így egyszerre hiúsult meg a bukaresti kormány és a kolozsvári egyetem ellenállása miatt, amin, végső soron – a húszas és későbbi évek román állami oktatáspolitikai céljainak ismeretében – nem lehet csodálkozni. A ritkán megnyilvánuló jó szándék biztatásai mindvégig üres gesztusok, formális és megnyugtatónak szánt ígéretek maradtak, mígnem 1932. április 22-én kelt végleges válaszával Iorga miniszterelnök lezárta a kérdést. Ellentétben ígéretével, hallani sem akart az egyesületről, és az

⁶² Uo. 10.

⁶³ Mikó Imre: *Az egyetemi hallgatók szervezkedésének újabb fejleményei*. Uo. 1931. május–június. II. évf. 5–6. 120.

alapítási ügyeket egy majdani, konkrét esetekben összeülő állami bizottság hatáskörébe utalta.⁶⁴

Miután Mikó 1930 tavaszán az Erdélyi Fiatalok főmunkatársa lett, *Úttörő fiatalok* című kétrészes közleményében elsőnek a felvidéki diákmozgalmakról adott részletes áttekintő képet, példának állítva őket az új erdélyi nemzedék elé.⁶⁵ Sokoldalú szervezői, előadói, publicisztikai tevékenysége ez évben bontakozott ki. Szinte kizárólag az Erdélyi Fiatalok, az unitárius egyházi sajtó és a *Keleti Újság* hasábjain közölt híradásokat, itt is, ott is egymás kezdeményezéseiről, akcióiról, mozgalmi munkákról, gyakorta név nélkül: *Az unitárius ifjúság munkában az Erdélyi Fiatalokban*,⁶⁶ az *Erdélyi Fiatalokról a Kévekötésben*,⁶⁷ *A Dávid Ferenc Egyet Ifjúsági Körének egyetemi hallgató csoportjáról az Erdélyi Fiatalokban*,⁶⁸ *A regősmozgalomról*,⁶⁹ *A testvérfelekezetek munkájáról* (Beszámoló a Róm. Kath. Népszövetség Ifjúsági Tagozata és az I. K. E. munkájáról)⁷⁰ és az *Ifjúsági lexikonról* (10 ifjúsági kör életben előforduló szó magyarázata) a Kévekötésben tett közzé összefoglalókat.⁷¹

Hírt adott a Koós Ferenc Kör Diákosztályának március 30-i és április 5-i rendezvényeiről is, amikor „A bukaresti egyetem magyar diáksága először mutatkozott be önálló műsorral a regáti magyarság előtt.”⁷² Nyáron László Dezsővel már a folyóirat pesti kapcsolatait szervezte.⁷³ Beszámolt a DFEIK őszi, nagyjait konferenciájáról, ahol mintegy budapesti küldetése folytatásaként az unitárius ifjúság követendő útját az egyetemes magyar mozgalmakkal való együttműködésben jelölte meg. *Egyetemi egyesület felé* című összefoglalója⁷⁴ és *Az unitárius ifjúság hírei az Erdélyi Fiatalokban*,⁷⁵ legtöbb felekezeti vonatkozású, szűkszavú

⁶⁴ Mikó Imre: *A főiskolai törvény és a magyar diákegyesület*. Uo. 1932. november. III. évf. 6. 107.

⁶⁵ (Szlovenszko magyar ifjúságának munkája a „Vetés” tükrében) I. Uo. 1930. január. I. évf. 1. 12–13. és 1930. február. II. évf. 2. 25–27.

⁶⁶ Uo. 1930. január. I. évf. 1. 15.

⁶⁷ Uo. 1930. február. I. évf. 2. 19. (név nélkül)

⁶⁸ Uo. 31. (név nélkül)

⁶⁹ Uo. 17.

⁷⁰ Uo. 18.

⁷¹ Kévekötés, 1930. I. évf. 3. 15.

⁷² EF, 1930. május. I. évf. 5. 80.

⁷³ Jancsó Béla levele Balogh Edgárhoz. Kolozsvár, 1930. szeptember 11. In: *Erdélyi Fiatalok. Dokumentumok, viták (1930–1940)*. Közzéteszi László Ferenc és Cseke Péter. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1986. (A továbbiakban: EF-dok.) 105.

⁷⁴ EF, 1930. április. I. évf. 4. 49–50.

⁷⁵ Uo. 64. (név nélkül)

diákpolitikai írása tárgyilagos információkkal a Kévekötésben jelent meg.⁷⁶ Ugyancsak a magyar egyetemi egyesület próbálkozásait idézte föl Jancsó Bélával együtt az Erdélyi Fiatalokban,⁷⁷ saját egyháza fiatalságának újabb terveiről pedig az Unitárius Közlönyben⁷⁸ és a Keleti Újságban számolt be,⁷⁹ az 1930/31-es tanév kezdetén a jogi szeminárium tervezett programját foglalta össze.⁸⁰ Nemsokára Péterfy László kiadásra váró regényéről adott hírt; a szerző „akkor ment ki annyi társával együtt Pestre tanulni, amikor itthon tetőfokát érte el a bakkalaureátusi bukáshullám a kisebbségi iskolákban. S a kis egyéni tragédiákból generációs tragédia született, annak az ifjúságnak a tragikuma, mely Erdélyből fiatal fővel Magyarországra szakadt, s ott sajátos lelkével árván és megértetlenül hiába keres bekapcsolódást a főváros lüktető életébe.” A regényben „Benne van a Nyárád menti székelly városkától a kolozsvári kollégiumon, önképzőkörön, érettségén át a budapesti egyetemig egy erdélyi fiú életkeresése.”⁸¹ Miután az Erdélyi Fiatalokban Balázs Ferenc Kévekötéséről adott hírt,⁸² *Az erdélyi magyar egyetemi ifjúság tíz éve* címmel az Unitárius Teológiai Akadémia Önképzőkörében tartott előadást.⁸³

Balázs Ferenc, a Tizenegyek és az Erdélyi Fiatalok meghatározó alakja, a fiatal Mikónak unitáriusként is idősebb barátja és példaképe volt.⁸⁴ Egyik „saját” lapja mellett (a másik a Kévekötés volt) a *Korunk* munkatársaként, sőt a *Falvak*

⁷⁶ *Konferencia küszöbén*. 1930. I. évf. 4. 2–3. (A nagyajtai unitárius ifjúsági konferenciáról beszámoló folyóiratszámot Mikó Imre állította össze). *A konferencia hírei* (1930. I. évf. 4. 2–3.), *A konferencia margójára* (1930. I. évf. 4. 3.), *Tudnivalók a konferenciáról* (1930. I. évf. 4. 3–4.).

⁷⁷ K. M. E. H. E. 1930. május. I. évf. 5. 76–77.

⁷⁸ *Zsoltár pályázat* (1930. május. XL. évf. 5. 110–111.), *Ifjúsági daloskönyv* (1930. augusztus. XL. évf. 8. 155.), *Harmadik ifjúsági konferencia* (1930. augusztus. XL. évf. 8. 156–158.)

⁷⁹ *Egyház és iskola*. Ifjúsági konferencia Nagyajtán (XIII. évf. 1930. szeptember 18.), *Dr. Paál Árpád „családvédő törvényeinkről”* (XIII. évf. 1930. október 1., utóbbi név nélkül)

⁸⁰ EF. 1930. október. I. évf. 7. 114.

⁸¹ Péterfy László: *Holnap leszek húsz éves*. Ismertetés. Uo. 1930. október. I. évf. 7. 118.

⁸² Uo. 1930. október. I. évf. 7. 118. (név nélkül)

⁸³ Uo. 1930. november. I. évf. 8. 144.

⁸⁴ L. Mikó Imre: *Rög és nagyvilág*. Harminc éve halt meg Balázs Ferenc. *Korunk*, 1967. augusztus. XXVI. évf. 8. 1081–1083., uő: *Egy este Balázs Ferencnél*. Utunk évkönyv '69. 170–172., *A világtjáró Balázs Ferenc*. In: Balázs Ferenc: *Bejárom a kerek világot (1923–1928)*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1975. 5–32., *Balázs Ferenc most volna 75 éves*. Keresztény Magvető, 1976. CXXXII. évf. 3–4. L. még az *Akik előttem jártak* (1976), *A csendes Petőfi utca* (1978) és a Balázs Ferenc-monográfia (Mikó Imre–Kicsi Antal–Horváth Sz. István: *Balázs Ferenc*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1983.) vonatkozó fejezeteit.

Népe terjesztőjeként is működött. Unitárius parókiáját 1930 áprilisában foglalta el a közeli Mészkőn; Kolozsvárról való távozása és szerteágazó ottani, Aranyos vidéki munkássága ellenére kapcsolatuk változatlan maradt. Balázs korabeli megítélésére jellemző, hogy amikor meghalt, püspöke, Boros György 1937. május 14-én naplójába ezeket írta: „Ma a fiatalság tekintélyes csoportja siratja Balázs Ferencet, a mészki papot. Tegnap temették el. Aki 40 évet szolgált, nem részesült nagyobb megbecsülésben, mint ő, aki egymagára meg akarta javítani a Székelyföldet, azután az Aranyos vidékét. A *Rög alatt* címen írta meg, mit akart, mert még csak az akarásig jutott. A javulást, a megértést és a kitartást csak ritkán akarják magukévá tenni. Nehéz pályát választott. Engem, a püspököt sokat illetek hibáztatással, mert a már nyolc éve beteges ifjút kineveztem Mészkőre papnak, holott ő kevesebb szavazatot kapott. Nem bántam meg, pedig sokszor kellett beidéznem, vallatnom és figyelmeztetnem, hogy a papnak Isten nélkül élni, és célt érni nem lehet. Először nem akarta kiejteni Isten nevét, pedig tudott imádkozni a maga módja szerint. Először igen magasan járt a nép gondolkozása felett, de elégnék tartotta, ha 4–5 hallgatója volt. Sok kiváló tulajdonsága volt. Kolozsvárt sok estén hallgattam. Pompás stílussal, nagy áttekintéssel kezelte tárgyát, akár tapasztalatait sorolta fel, akár terveit tárta elő. Apostolnak érezte magát s azok módjára vándorolt télen, nyáron gyenge öltözetben, vegetáriánus hiányos táplálékkal, s fagyos időben biciklin. Szegénynek *Bejárom a kerek világot* című könyve meglepő volt. A *Rög alatt*ban mondja el terveit, jó és balsikereit, s azt a makacs neveltlenségét, hogy ő még Ferencz József püspök előtt sem állt fel. Temetésén a fiatalok szépen tüntettek mellette, 6–8 beszéd hangzott el Mészkőn, hová pihenni kivitték. Feleségének és kis fiának [sic!] a jövője bizonytalan. Részvétlevelet írtam az asszonynak angolul, mert ő Amerikából jött utána országon, világon keresztül. Jól megértették egymást. Az asszony hitt neki és kedvesen tudta mondani, hogy 'Feri csak jót akar.'”⁸⁵

⁸⁵ Boros György unitárius püspök naplója 1926–1941. Az előszót írta Szabó Árpád. Sajtó alá rendezte és bevezető tanulmánnyal ellátta Kovács Sándor és Molnár B. Lehel. Az Erdélyi Unitárius Egyház Nagykönyvtárának kiadványai I. Unitárius Egyház. Kolozsvár, 2001. 175. L. még a *Temetése* c. beszámoló: Fiatalok, 1937. VIII. évf. 2. 2. Balázst egykori tanára, Pálfi Márton is barátilag róttá meg „kereszténységnélküli unitarizmusáért”: „Ahogy és amint lelkesedik, abban van sok bájos naivságú zöltség is, de ahogy benyomásairól számot ad, az befejezett művészet.” Benczédi Pál súlyosabban ítél: „Ez a szellemi és erkölcsi fegyelmetlenség hajmeresztő példája, az egyénieskedés igazi torzképe.” Idézi Mikó Balázs útirajza előszavában, I. *A világjáró Balázs Ferenc*. In: Balázs Ferenc: *Bejárom...* 16. Az Erdélyi Fiatalokban László Dezső búcsúztatta, I. Fiatalok, 1937. VIII. évf. 2. 1–2.

Amikor a mozgalom kirobbanóan sikeres első évének végén, 1930. november 3-án, az SZKT helyiségében megalakult az Erdélyi Fiatalok Faluszemináriuma, Mikó Imre *Az ifjúság és a falu* című előadásával lépett az Unitárius Teológia hallgatósága elé.⁸⁶ Lapja hasábjain ez után is szervezeti tájékoztatókat és „iránymutatásokat” közölt: *Hogyan fogadták az Erdélyi Fiatalokat?*,⁸⁷ *Az Unitárius Teológiai Akadémia Önképzőköre*,⁸⁸ *Az ifjúsági szervezkedés társadalmi iránya*,⁸⁹ *A kolozsvári egyetem tíz éve és a kisebbségek*⁹⁰ és *Ismerkedési est*.⁹¹

Felekezetének kiadványaiban főként történeti összefoglalókat tett közzé: az *Ifjú unitarizmust*⁹² és *A D. F. E. I. K. Egyetemes Szervezetének 1929–30. évi működése* című visszatekintést,⁹³ s az esztendő végén tudósításaival visszatért a Keleti Újsághoz, hiszen mégoly rövid írásainak ottani megjelenése mozgalmának, s személy szerint neki, a kezdő publicistának is rangot jelentett (*Gyermekdélután*. A Romániai Magyar Kisebbségi Nők Központi Titkársága gyermeknyaraltatási akciójáról),⁹⁴ *Döriné Kováts Jolán előadása*,⁹⁵ *Balázs Ferenc két előadást tart*,⁹⁶ *Felhívás a kolozsvári magyar főiskolai hallgatókhoz*,⁹⁷ *Dr. Sulyok Istvánné előadása*.⁹⁸

Első szakmai ismertetése Egyed István *A kisebbségi kérdés* című művéről az Erdélyi Múzeumban ekkor jelent meg.⁹⁹ 1930. december 19-én Bukarestben, a Koós Ferenc Körben tartott előadást „az erdélyi magyar ifjúság most bontakozó új ideológiájáról”.¹⁰⁰ Ekkor vette fel a kapcsolatot Dimitrie Gustival, a román fa-

⁸⁶ Sükösd Pál: *Az Unitárius Teológiai Akadémia Önképzőköre*. EF, 1930. december. I. évf. 9–10. 168.

⁸⁷ Uo. 1930. november. I. évf. 8. 143.

⁸⁸ Uo. 144. (név nélkül)

⁸⁹ Uo. 1930. december. I. évf. 9–10. 149–150. (név nélkül)

⁹⁰ Uo. 154–156.

⁹¹ Uo.

⁹² *Kévekötés*. A Dávid Ferenc Egyet Ifjúsági Köreinek (D. F. E. I. K.) története 1900–1930. Unitárius Naptár. Kolozsvár, 1930. 71–73.

⁹³ Főtanácsi Jegyzőkönyv, 1930.

⁹⁴ Keleti Újság, XIII. évf. 1930. november 12.

⁹⁵ Uo. XIII. évf. 1930. november 18.

⁹⁶ Uo.

⁹⁷ Uo. XIII. évf. 1930. december 4.

⁹⁸ Uo.

⁹⁹ 1930. XXXV. köt. Új folyam. 7–9. 300–305.

¹⁰⁰ EF, 1931. január. II. évf. 1. 11.

lumunkáról és a bukaresti monografikus szociológiai iskola tevékenységéről azonban már csak az Erdélyi Fiatalok 1931. évi faluszáma adott hírt.¹⁰¹

1931 januárjában Ermi Okim álnéven megírta, társaival egybeszerkesztette a hagyományos januári kolozsvári magyar diákbál alkalmi lapját,¹⁰² kiadta joghallgatóknak szóló gyakorlati tájékoztatóját,¹⁰³ és a mozgalmi-felekezeti diákpólitika eseményeiről az elkövetkező mozgalmas hónapokban sem szűnt meg hírt adni. Különösen e tárgykörben közölt összefoglalói, *A kolozsvári magyar egyetemi hallgatók második emlékirata*¹⁰⁴ és *A K. M. E. H. É.-től a Bolyai Körig*¹⁰⁵ forrásértékűek, hasonlóan az Erdélyi Fiatalok és a Kévekötés hasábjain megjelent alkalmi híradásaihoz, közleményeihez: az *Ifjúsági egység felé*,¹⁰⁶ a *Falu-ankét*,¹⁰⁷ *A Kévekötés*,¹⁰⁸ a *Mit keresünk a faluban?*¹⁰⁹ és a *Töretlen úton*.¹¹⁰ Az unitárius ifjúsági daloskönyv¹¹¹ megjelenése idején, 1931 márciusában Mikó az Erdélyi Fiatalok Faluszemináriumában a magyarországi és csehszlovákiai ifjúsági mozgalmakról közölt ismertetést.¹¹² Társaival együtt hamarosan bejárta a Székelyföldet is, ahol programismertető előadásokat tartottak,¹¹³ s közben hírt adott *A bukaresti diákbál rendezvényéről*¹¹⁴ és *Az egyetemi hallgatók szervezkedésének újabb*

¹⁰¹ Demeter Béla: *A román ifjúsági falumunka*. Uo. 1931. május–június. II. évf. 5–6. 100–102.

¹⁰² *Amíg egy diákbál eljut odáig*. M.[agyar] D.[iák] B.[ál] (alkalmi lap). Kolozsvár, 1931. január 18. A báli újságot Balogh Zoltán, Gyallay Pap Zsigmond, Jancsó Béla, Mikó Imre és Szász Béla állította össze. Uo. 1931. január. II. évf. 2. III. borító.

¹⁰³ *Ghidul studenților în drept*. Keszei Albert kiadása. Kolozsvár, 1931.

¹⁰⁴ A KMEHE megbízásából (Név nélkül; társszerzők: Pap Ferenc, Szász Tibor, Dsida Jenő, Gyallay Pap Zsigmond). EF, 1931. január. II. évf. 1. 4–6.

¹⁰⁵ Uo. 9–11.

¹⁰⁶ Uo. 11–12. (név nélkül)

¹⁰⁷ Uo. 17.

¹⁰⁸ Uo. 21. (név nélkül)

¹⁰⁹ Kévekötés, 1931. január. III. évf. 1. 6–7.

¹¹⁰ Uo. 1931. február. III. évf. 2. 1–2.

¹¹¹ Balázs Ferencsel és Szent-Iványi Sándorral. Kiadja a Dávid Ferenc Egylet Ifjúsági Köreinek Egyetemes Szervezete. Cluj-Kolozsvár, 1931.

¹¹² *A külföldi magyar ifjúsági mozgalmak*. 1931. március. *Az Erdélyi Fiatalok nyilvános előadásai*. EF-dok. 479.

¹¹³ *Az Erdélyi Fiatalok előadásai*. EF, 1931. március. II. évf. 3. 64., *Az Erdélyi Fiatalok székelyföldi előadásai*. Székely Közélet, XIV. évf. 1931. április 1., *Az Erdélyi Fiatalok székelyföldi előadásai*. Uo. 1931. április 12., *Az Erdélyi Fiatalok Székelyudvarhelyen és Oklándon*. EF, 1931. április. II. évf. 4. 78., *Az Erdélyi Fiatalok Székelyudvarhelyen és Oklándon* (társ-szerző: Demeter János). Székely Közélet, XIV. évf. 1931. április 28.

¹¹⁴ EF, 1931. március. II. évf. 3. 62.

fejléményeiről is.¹¹⁵ Nem hanyagolta el a tájékoztatást az unitárius hallgatók munkájáról sem; ezek a beszámolói az Erdélyi Fiatalokban és a Keleti Újságban láttak napvilágot: *A D. F. E. I. K. falumunkája*,¹¹⁶ *A Dávid Ferenc Egylet Ifjúsági Körök Egyetemes Szervezete*,¹¹⁷ *A IV. unitárius ifjúsági konferencia*.¹¹⁸ V. Moldovan *Curs elementar de drept bisericesc comparativ* (Az összehasonlító egyházjog elemi kurzusa) című munkájáról a Keresztény Magvetőben adott ismertetést.¹¹⁹

Közben az unitárius ifjúság 1931. augusztus 20–24-i nyárádszentlászlói találkozóján „Az ifj. Ferencz József, Mikó Imre és ifj. Ürmösi Károly által 'Vallás, fajiság és szociálizmus' címen szervezett ankét a legélénkebb vitára adott alkalmat. A fent jelzett koordinálás átment a köztudatba. A vallás tehát lelki nevelői erejénél fogva egy szociálisabb jövő előharcosa lehet az által, hogy egy olyan társadalom kialakításán dolgozik, amelyben a dolgozó, produktív elemek érvényesülnek, s ahol az összekötő kapocs a faji kultúrközösség [...] 'A konferencia a fiatalság osztályok feletti generációs összefogásának, a vallás, fajiság és szociálizmusból kialakuló világnézete és a falumunka gyakorlati megoldásának jegyében zajlott le.”¹²⁰

Ugyanez év nyarán látott napvilágot az *Új Arcvonal* antológiája, Bányai László, Debreczeni László, Jancsó Elemér, Méliusz József és mások verseivel és tanulmányaival, az utóbbiak közt László Dezső nevezetes *A kisebbségi élet ajándékai* című írásával.¹²¹ Az antológiában Mikó annak ellenére sem szerepelt, hogy a könyv szerzői javarészt az Erdélyi Fiatalok törzsgárdájához tartoztak. 1931 őszétől 1932 januárjáig inkább újrászervezte, majd vezette a Faluszemináriumot, októberben pedig megjelent első írása Jakabffy Elemér folyóiratában, amely *A Magyar Népliga Szövetség emlékirata a „Les Minorités Nationales”-ban* cím alatt a romániai kisebbségek iskolaügyében született dokumentum ismertetését adta.¹²² Kiss Árpád *A kisebbségi kérdés román irodalmának bibliográfiája* című munká-

¹¹⁵ Uo. 1931. május–június. II. évf. 5–6. 119–120.

¹¹⁶ Uo. 1931. március. II. évf. 3. 63.

¹¹⁷ Uo. 1931. május–június. II. évf. 5–6. 120.

¹¹⁸ Keleti Újság, XIV. évf. 1931. augusztus 28.

¹¹⁹ 1931. július–október. XL. évf. 4–5. 228–230.

¹²⁰ Cseke Péter: *Egyetemes unitárius ifjúsági konferencia*. EF, 1931. október. II. évf. 7. 140. (A cikk szerzője és a vele azonos nevű irodalomtörténész külön személyek – Cs. M.)

¹²¹ Tizenkilenc fiatal erdélyi író antológiája. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.-T. Cluj-Kolozsvár, 1930.

¹²² MK, 1931. október 16. X. évf. 20. 746–749.

ját, melynek fejezetei ugyancsak a Magyar Kisebbségben láttak napvilágot, az Erdélyi Fiatalok *Fiatalok munkája* című rovatában méltatta.¹²³

A kolozsvári unitárius főiskolásokat tömörítő hallgatói egyesület 1931. november 5-én jött létre, „mint a Dávid Ferenc ifjúsági körök egyetemes szervezetének egyik alosztálya. A bukaresti és kolozsvári unitárius főiskolások egy táborban való megszervezésére a nyári egyetemes konferencia egy intellektuel bizottságot küldött ki Mikó Imre elnökletével.”¹²⁴ Az unitárius fiatalok népszerű vezetőjeként számolt be *Ifjúsági életünk szervezeteiről*,¹²⁵ s adott helyzetképet *Unitárius fiatalok a kolozsvári egyetemen* címmel.¹²⁶

1932 januárjától novemberéig az Országos Magyar Párt jogvédő irodáját vezette. Anyagi okból is szüksége volt a hasznosnak ígérkező munkára, e mellett a fővárosban tökéletesen meg akart tanulni románul.¹²⁷ Bukarestbe megérkezve Mikó nemcsak az iroda irányítását (sokkal inkább napi kulimunkával járó elemi működtetését) vette át. Már az első napokban megismerkedett az ott tanuló magyar fiatalság mindennapi életével is, akiknek helyzetét, létszámát, sorsuk alakulását addig jobbra maga is csak a Magyar Kisebbség, az Erdélyi Fiatalok és a napisajtó hasábjairól ismerte.¹²⁸ E két, idejének java részét fölemészítő politikai és mozgalmi foglalatossága mellett lapja bukaresti diákkapcsolatait szervezte, készülő munkája, *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* kiadását intézte, és az Erdélyi Fiatalokhoz fűződő, mind jobban lazuló kapcsolatán töprengett (nyártól kezdve nem vállalta a falumunka további irányítását sem). Saját folyóirata mellett alkalmanként vitatkozva, vagy csak hírt adva, továbbra is tudósított a diákpolitikai fejleményekről: *Értsük meg egymást* címmel a Kévekötésben,¹²⁹ *Magyar Diáknap készül Bukarestben* és *A bukaresti magyar diáknap* cím alatt a Keleti Újságban.¹³⁰ Aurelian Cozac *Az ukrán ifjúság az ukrán népért* című írását Mikó fordította románból magyarra az Erdélyi Fiataloknak.¹³¹ Ugyanitt jelent meg *Falu-Szemináriumunk munkája [az] 1931–2. évben* című beszámolója,¹³² továbbá A

¹²³ EF, 1931. november–december. II. évf. 8–10. 61.

¹²⁴ Csiky Andor: *Az unitárius főiskolások szervezkedése*. Uo. 1931. november–december. II. évf. 8–10. 162.

¹²⁵ Uo. 1931. október. II. évf. 7. 131–133.

¹²⁶ *Unitárius Naptár*. Kolozsvár, 1931. 127–131.

¹²⁷ Balázs Sándor: *Mikó Imre. Élet- és pályakép*. Kéziratok, dokumentumok (1933–1968). Polis Könyvkiadó. Kolozsvár, 2003. 35.

¹²⁸ Bakk Péter: *A bukaresti magyar diákok*. EF, 1930. március. I. évf. 3. 43.

¹²⁹ 1932. IV. évf. 1. 3–4.

¹³⁰ XVI. évf. 1932. február 24. és XVI. évf. 1932. március 6.

¹³¹ EF, 1932. június. III. évf. 5. 80.

¹³² Uo. 81–82.

főiskolai törvény és a magyar diákegyesület című tájékoztató írása.¹³³ *Tiszta vizet a pohárba* címmel a *Bukaresti Magyarságban* közölt vitairatot,¹³⁴ augusztus 23-án pedig a homoródkarácsonyfalvi unitárius ifjúsági konferencián ismertette a bukaresti unitáriusok helyzetét.¹³⁵ Az unitarizmusról szóló *Az ifjúság vallása* című közleménye már a következő év tavaszán jelent meg.¹³⁶

Miután a bukaresti magyar hallgatók Mikó nevét és diákpolitikai tevékenységét ismerték, rokonszenzussal fogadták, ő pedig az OMP-nál járt közben diák-társai helyzetének javításáért. 1932 januárjában Demeter János *Román, magyar és szász ifjúsági vezetők mondanak véleményt az egyre nehezebbé váló társadalmi elhelyezkedés nagy kérdéséről* cím alatt az *Ellenzék* hasábjain ezt írta: „Találunk a kisebbségi ifjúságban is olyan embert, aki a megoldás szempontjából szükségesnek és anyagilag képtelennek látja a társadalmi kereteket, s nézeteivel szélesebb térbe emelkedik. Mikó Imre joghallgató, a Bolyai Kör elnöke az, aki a románok, magyarok és szászok végzett embereinek közös osztályszervezkedéséhez s a gazdasági élet alapvető átszervezéséhez fűzi a javulás reményeit.”¹³⁷ Az általa megszervezett bukaresti magyar diáknapon, 1932. február 28-án „Mikó Imre kolozsvári kiküldött tolmácsolta a kolozsvári diákegyesületek üdvözlését, majd ismertette az ottani magyar főiskolások több egyesület keretein belül kifejtett – a közművelődési propaganda és az önművelés szolgálatába álló – tevékenységét és egyesületi törekvéseiket, melyeknek végső célja az összes romániai magyar diákság közös frontba való hozása [...] Mikó Imre az elhelyezkedés problémájáról tartott előadást. A magyar intellektuelek elhelyezkedésénél fennálló nehézségek okát a társadalmi és politikai autonómia hiányában látja, melynek megvalósítása nélkül a magyar tömegek a magyar intellektueleket eltartani nem tudják. E cél elérése érdekében első lépésként egy pályaválasztási tanácsadó felállítását tartja szükségesnek, mely olyan pályákra irányítaná az egyetemre tóduló magyar ifjúságot, mely tereken a magyar társadalom felvevő képessége még nincs kiaknázva.”¹³⁸

¹³³ Uo. 1932. november. III. évf. 6. 107–108.

¹³⁴ III. évf. 1932. július.

¹³⁵ Kovács Domokos: *Beszámoló a D. F. E. E. Sz.-nek ötödik konferenciájáról*. EF, 1932. november. III. évf. 6. 115.

¹³⁶ Önvallomások. Kévekötés, 1933. V. évf. 9–10. 7–9.

¹³⁷ Demeter János: *Századunk sodrában*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1975. 130–131.

¹³⁸ Szász Kálmán: *A bukaresti magyar diáknap*. EF, 1932. március–április. III. évf. 3–4. 62. L. még Mikó interjút Az *elhelyezkedés problémájához* címmel: *Ellenzék*, 1932. január 2. LIII. évf. 1.

Az Erdélyi Fiataloknak 1932 tavaszán írt levelében Mikó a bukaresti politikáról, és arról számolt be, hogy nemcsak a Koós Ferenc Kör munkájába kapcsolódott be, hanem mozgalmuk bukaresti falukutatói kapcsolatait is folyamatosan szervezi, keresi az együttműködést a román, a szász és az ukrán diáktársakkal, egyesületekkel is. „Amikor az Erdélyi Fiatalokat megküldtették, a szenátus már letárgyalta a főiskolai törvényt, tehát a lapot nem adtam át Sándor Józsefnek. A szenátusban nagy összeszólalkozás volt Iorga és Sándor között éppen az egyetemi törvényből kifolyólag, amiről a lapok nem is emlékeztek meg. Iorga ugyanis hallani sem akart ilyen egyletek engedélyezéséről. A parlamentben még nem tárgyalják a törvényt, mert a diákok olyan tüntetéseket rendeznek, hogy pl. a tegnap elszakították a villamosdrótokat, s a forgalom megállott a bulvárdon, a Calea Victorieien, egy rendőrautót leöntöttek benzinnel és felgyújtották, egyszóval a kolozsvári manifesztáció ehhez képest kismiska. Ui. az új törvény behozza a jogászoknak a kötelező doktorátust, s az orvosok tanulmányi ideje a kötelező gyakorlattal 10 évre nyúlik ki [...] ha a törvény a parlamenten is átmegy, egy riport-szerű tudósítást szeretnék írni róla, az egész csak szó szerinti fordítása lenne a Mon[itorul] Oficialból¹³⁹ a szenátus és a parlament e körüli vitájának, s utána kommentár nélkül az ominózus paragrafus, ami a szenátus megszavazott törvénye szerint úgy szól, hogy az egyetemi egyesületek engedélyezése az ill[etékes] egyetem hatáskörébe tartozik. (Apropos: az ukránok mondják, hogy Csernovicban egyetemileg elismert ukrán, német, zsidó egyesület működik.)”¹⁴⁰

A nagypolitika felé

Az Erdélyi Fiatalok mozgalmi felívelése 1932 őszén, második őszi konferenciájuk idején tört meg. Venczel József korabeli véleménye szerint „Az ifjúság a kivezető utat keresi, de nem a Tizenegyek lírai hangján, s nem is a falumunka intézményesítőinek megoldásán keresztül, hanem a társadalmi tények kényszerűségével való leszámolásban. Amint ez meg is nyilatkozott múlt év [1932.] november eleji határozott és félreismerhetetlen formában az Erdélyi Fiatalok rendezte főiskolás konferencián. Ez a konferencia, akárcsak az 1928-as Ady-ünnep, vagy a felvidékiek gombaszögi táborozása, lezárt egy fejlődési korszakot s e mellett tisztázta az ifjúság világnézeti hovatartozásának kérdését is [...] A konferencián váratlanul és feltűnő módon hangjára talált a történelmi materializmus világnéze-

¹³⁹ Hivatalos Közlöny (rom.)

¹⁴⁰ Mikó Imre levele Jancsó Bélának és László Ferencnek. Bukarest, 1932. március 24. EF-dok. 182.

tén álló főiskolások csoportja. De szemben velük ugyanoly határozottsággal jelentkezett a keresztény világnézet felfogása is a 'Quadragesimo Anno' pápai szociális körlevél alapján megindított erdélyi ifjú katolicizmus programjában."¹⁴¹

„Kérdéses, hogy Imre vállalja-e a további harcot a Bolyai Kör körül – írta ekkor Jancsó Béla László Ferencnek –, mert azzal jött haza K[olozs]várra, hogy a Bolyai Körnél semmit sem vállal, amit én nem helyesletem. Most talán a fiúk kérésének nem fog tudni ellenállni, és akkor majd föl lehet verni az érdeklődést a Bolyai Kör ügye iránt és tán új lökést is adni a dolognak. Ezért is fontos, hogy most kitartson az E[rdélyi] F[iatalok].”¹⁴²

Tíz nappal később, december 12-én Jancsó így írt ugyancsak Lászlónak: „Az Erdélyi Fiatalok főmunkatársi értekezletének mostani összehívása elmarad. [Jancsó] Elemér osztja álláspontomat a nem sürgősség kérdésében, és szólt Imrének is, aki már szintén nem forszírozza a dolgot. (Ő különben mégis vállalta a Bolyai Kör vezetését – Krausz erre kiesett az elnöki tanácsból –, s ez a felelősség valószínűleg a megfelelő hangfogót is megadja gyakorlati állásfoglalásaihoz.) Az ő természete tényleg nem meggondolatlanság, de fiatalsága és gyakorlati tapasztalatlansága miatt sajnos talán olyanok is tudják időlegesen befolyásolni, akiknek szellemi és erkölcsi értéke mélyen az övé alatt van. Az elveivel én is sokban egyetértek, de a gyakorlattól az elmélet sokszor nagyon távol van szükségszerűen, márpedig az Erdélyi Fiataloknak mindkét szempontra tekintettel kell lenni. Nagyon remélem, hogy az ő elhidegülése a laptól csak időleges, én nagyon szeretném, ha őt meg tudnánk tartani. [László] Dezsővel együtt fel is ajánlottuk neki, hogy folytasson tudományos irányban munkát, vegye át a faluszeminárium vezetését stb., erre nézve nem adott határozott választ.”¹⁴³

Mikó 1936-ban így felelt László Dezső vádjára: „Az Erdélyi Fiatalokkal annak idején nem azért szakítottam meg a kapcsolatot, mert a lap 'nem pártolta eléggé a baloldali mozgalmakat', hanem azért, mert a lapnak többen határozott világnézeti irányt kívántak adni s ebben nem tudtunk megegyezni a lap mai vezetőivel, visszavonulásom közvetlen oka pedig, ami az egykori jegyzőkönyvből kitűnik, az volt, hogy Rohonyi Vilmost nem akarták felvenni a főmunkatársak közé.”¹⁴⁴

¹⁴¹ Venczel József: *Az erdélyi magyar főiskolai ifjúság...* 107.

¹⁴² Jancsó Béla levele László Ferenchez. Kolozsvár, 1932. december 2. EF-dok. 195–198.

¹⁴³ Jancsó Béla levele László Ferenchez. Kolozsvár, 1932. december 12. Uo. 199–200.

¹⁴⁴ Mikó Imre levele az Erdélyi Fiatalok szerkesztőségének. Kolozsvár, 1936. november 2. Közli Balázs Sándor i. m. 239.

1937. december elején Boros György naplójába ezeket írta: „A Magyar Párt intéző bizottságában részt vettem. Önálló listával megyünk.¹⁴⁵ Az ifjaknak kell helyet adni. Tőlünk kimarad Abrudbányay, ellenben jelölt Udvarhelyt ifj. Mikó Imre doktor. Szegény Abrudbányay [Edé]t sajnálom. Kitűnő szónok. Az volt a baj, hogy Fazakas János is kezdett korteskedni, s a két litigáló¹⁴⁶ között elveszett volna az unitárius hely. Nagy zajt csapott Sándor József, mert a szenátorságból Háromszékről kihagyták. Próbált erősködni, de leszavazták. Én nem szavaztam, mert ő engem amúgy is haragosának tart. Bejelentették, hogy a képviselőkkel állandóan pert folytatott, haragot tartott, sőt a románokkal prietenkedett,¹⁴⁷ holott azok gúnyt űztek belőle.”¹⁴⁸

A harmadik Udvarhely megyei jelölt valóban Mikó lett, aki ezúttal is maga vezette pártja választási kampányát. Nagyrészt neki köszönhetően a Magyar Párt az udvarhelyi választókerületben az 1933. évi 4814 voksával szemben 8333, országosan a korábbi 119 562 után 134 968 szavazatot, 4,43 százalékot szerzett.¹⁴⁹ Így lett ő is egyike annak a 19 magyar képviselőnek, akik parlamenti mandátumot szereztek, mégsem lehettek a törvényhozás tagjai, mert II. Károly 1938. február 28-án feloszlatta a politikai pártokat, és bevezette a királyi diktatúrát. A feloszlátott Magyar Párt, a magyar nemzeti közösség képviselőjeként, Romániai Magyar Népközség néven, 1939. január 19-én lépett be a Nemzeti Újjászületés Frontjába, és ezzel Mikó életében is új szakasz kezdődött.

¹⁴⁵ Az 1937. szeptemberi, sepsiszentgyörgyi országos nagygyűlés döntése szerint a december 20-ra kiírt választásokon az OMP önállóan indult.

¹⁴⁶ perlekedő (lat.)

¹⁴⁷ barátkozott (rom.)

¹⁴⁸ Boros György *unitárius püspök naplója*. 183.

¹⁴⁹ Mikó Imre: *Az Odorheiu megyei választások mérlege*. MK, 1938. április 16. XVII. évf. 7–8. 169–175.

Valentin Radecius és az egyházi hagyomány legitimitása

„Éjjel hora 1-ma holt meg amaz jámbor, bölcs és istenfélő Valentinus Radecius, az kolozsvári főplébános és püspök az szász natió, német nemzet, az kinek az deák szó mint az méz, úgy folyt ki szájából; noha penig nem egyeztenek religióban való dolgában, de mégis kedves volt az fejedeleemnél az ő bölcsességéért és deákul való ékesen szólásáért. Prédikállott penig az kolozsváriaknak huszonhét esztendeig; felette igen magaszerettető ember vala, szép szál ember, piros, nagy szemű, kemény tekintetű, nehezen járó, testes ember.”¹ Segesvári Bálint feljegyzése a külföldről – Danzingból – származó püspökről és plébánosról² a kolozsvári helyzet komplexitásáról szól, amely a nemzetépítő történetírás számára botrányos és érthetetlen volt. Hogy Kolozsvár a reformáció idején még kétnyelvű volt, azt még el lehetett fogadni, azonban a 17. század eleji kétnyelvű Kolozsvár nehezen képzelhető el.

Radecius püspöki (1616–1632) és plébánosi (1622–1632) tevékenysége azonban a még kétnyelvű városban zajlott le. E kétnyelvűség Radecius plébánossá választása és beiktatása alkalmával is megnyilvánult: „[...] az Unionak continentiaja zerint az ßaß Natiorel kivantatik hogy Plebanos valasztassek. Eo kgmk ezen dolognak discuti alasara, Biro Uramat Tanachaval egiüt fel hivatva, es az ket nemzet az maj nap valasztotta az Plebanussagnak tiztire Radicius Balint Uramat, ...Puspok Uramat, milj valasztas legien, az felseges Istennek tiztessegere, es az Ecclesianak giaropodasara.

Tanaczibeli Urajm ala lepni, annak utanna valasztanak es kmek Varosul, hat Ides Urajmat, ugi mint az ket Egyhaz fiat Leorencz Filstich Uramat, Czanadi Janos Uramat, Zako András, Stephen Müntler, Nylas Gaspar es Tummes Lang Uramekat, az meli Uramekat eo keglmek, hozza kuldenek..., kik Altal az ßaß Uraim keozeben, hivatalt attanak eo kegelmenek. El menven eo kegelme mielobb magat, hogy... valasztot Plebanos Uram igen zep valogatott zokkal, az egez Varost salutala, meli salutatoria Biro Uram Mattes Raw Uram meg felelie. Annak utanna

¹ *Segesvári Bálint történeti feljegyzései* In: Bálint József/Pataki József: *Kolozsvári emlékirók 1603–1720*, Bukarest 1990, 162–163, 1632. aug. 18-i feljegyzés.

² Radecius Bálint életéről: Keserű Gizella: *Az erdélyi unitárius egyház megkésett konfesszionalizálódása és a lengyel testvérek a 17. század elején* In: „Nem súlyed az emberiség!”... *Album amicorum Szörényi László LX. Születésnapjára*, Budapest 2007, 434–444.

eo kgme helt mutatna neki Job feliol egiedul eo kegme, az aztalhoz ultetek az Napi ablak feleol, [...] az egez Varos kepeben, az      rendreol valo egihaz fiu L  rincz Filstich Uram orala zazul, melire valasztot Plebanos Uram [...] nimet nielven, igen ekesen, [...] beo zoval megfeleli, magat excusalsa, mintegetni, de Isten rendelesebeol az Varos valasztanak meg kelletek allani meg Valtoztathatatlan. Annak utann Negy az Valasztot ides Uraimnak, eo kemenel el minen, alalipik az Varos kezzul, azhol az tanaczbeli haz ajtaja feleol, mas feleol, mas feleol penig az papi rend, az varos es utannak minemi, meg alda   irinczelteti, mili Valasztot Plebanos Uramis Deakul zepen megfelele, es ugi az harang zaj meg leni, eo ki-men az Papi rindel eleol mini, az Utan az Tanaczi eo benneket az Centum paterek keovetni, az Nagy Templumban, az hol az Varosbeli Kezseg beozzul is nagy rez ferfiu, es azzonj, vala. Es mellet, az Tanulo Deak iffiusages giermek jelen leni, be menenek, es az aztal eliot, ot [...] az hol az Dominica Caenat zoktuk celebralni, allatak, az Tanaczi, ki menven, iob kez feleol rendel keorul alla, az Papi rend openig bal feleol. Az venseg es az      Emberek elleotte allottak es zekekben voltanak, ugi az mint alhattak, egieb helieben az teob emberek valtának, es   gy Negyen, az ket egyhazfi, es ket      Ember fogva, kett feleol felemelik, Mikor ittis Tanaczi es az Varos kepeben, az szaz Natorol valo Egyhaz fi Puspok uramat, alloqualta volna es zazul oralt volna, publicalsa az Papi rendelis az valasztast, es az egez Varosi k  ssegnek. Valasztot Plebanos Uram nemetul esmet, elegendeo zoval megfeleli az Utan Broserus Uram halaadassal Contiot instituala zaz nielven, oralna mellet eo kene elvegezni, az Utan az Deakok az Te Deum laudamust el eneklik.

Es   gy eo kegmet az Plebaniai hazhoz kisirik. Az hol Byro Uram, esmet magyarul fordita bezedet (elseo bineo kegme) az utan az Papi rendei, eo kegme az Plebaniai t  tben, es ahoz tartozza, mynd belseo es kulseo eoreoksegekben, plena autoritassal collocvalvan es az Papi rendet kerni, h  gi eo kgmek mellet forgolodnanak es lennenk segitseggel melien valasztot Plebanos Uram deakul igene ekesen, zepen es longa orationi... valaszt: az maga mivoltat, eleo zamlalvan, melibe az kepest, ezt az bezulites alapatot, mi vonhatta volna, hanem csak Istennek providentiajanak tulajdonita. Annak utanna   gyri magat, minden engedelmessegele valo zolgalatra: Az papi rend kepeben is roved zoval Samariaj Marton Uram valaszt tegien segitsegeket, faratsagokat, eo benne mellet, hogy nem zannak, magokat ajanolva. Az utan az egez Tanaczi es Varos ki ki mynd hazahoz ozla, az Istennek gondviselese, igazgatasa, es oltalma ala ajalna eo kgmet. Kit az mindehato es Atja Isten az eo zent fianak es Igaz hutnek promulgalasara,

jo eg-sse-gben, arra a-mint mon-dna, az my Eccle-si-an-ek-nak ja-va-ra is eg-es-se-gben so-ka-ig tar-czon meg. Amen.”³

A-ho-gy ez a be-i-ta-tás leírásából is látható, a 17. szá-zad ele-ji Ko-lozsvá-ron a pré-dí-ká-ció nyel-ve, mint a Kirá-ly-földön,⁴ akár szá-sz is le-hetett. Még ha a ko-lozsvá-ri szá-szok min-den-na-pi nyel-ve a ma-gyar volt,⁵ a hit és egy-ház nyel-ve to-vá-bb-ra is a né-met (va-gy szá-sz) ma-radt. A vá-ro-s é-le-té-ben a ri-tu-a-li-zá-lt két- va-gy akár há-rom-nyel-vű-ség (ma-gyar-né-met, ma-gyar-la-tin-né-met) alap-ve-tő se-re-pe-tet já-tszott, ez lé-vén a vá-ro-s po-li-ti-ka-i struk-tú-rá-já-nak és mű-kö-dé-sé-nek lá-tha-tó fun-da-men-tu-ma. Ra-de-ci-us ko-lozsvá-ri te-vé-ke-nysé-gé-nek e két-nyel-vű-ség volt az egy-ik alap-fel-té-te-le.

Ra-de-ci-us nem be-szél-t ma-gya-rul,⁶ né-met-ül és la-ti-nul írt. Püspö-k-sé-gé és plé-bá-nos-sá-ga az uni-tá-ri-us egy-ház szá-má-ra ne-héz idő-re esett.⁷ E ne-hé-z-sé-gé-k ké-pe-zik Ra-de-ci-us te-vé-ke-nysé-gé-nek ke-re-tét, hisz í-ra-sa-ival az új ki-hí-vá-sokra próbál fe-lel-ni. Az 1626-os ren-dtar-tás (*Dis-ci-pli-na ec-cle-si-as-ti-ca*)⁸ a külső nyomás hatása nélkül ne-he-zen ér-thet-ő.

Ra-de-ci-us ide-jé-ben kez-dett az „uni-tá-ri-us” el-ne-ve-zés ál-ta-lá-no-san me-g-ho-no-sod-ni.⁹ Ez nem-csak az új idő-k szel-le-mét tü-krö-zi, ha-nem az ön-ér-tel-me-zés-ben be-kö-ve-tke-zett vál-to-zást is. A Szent-há-rom-ság el-ve-té-sét az egy és osz-tat-lan Isten fo-gal-ma vál-to-tta fel. Az teo-ló-gi-a-i nyi-tottság, amely En-yed-i György püspö-k-sé-gét je-lle-me-zte, me-gma-radt.¹⁰ A ren-dtar-tás (*Dis-ci-pli-na Ec-cle-si-as-ti-ca*) é-le-t-be lé-p-teté-se

³ Arhivele Naționale, Direcția Cluj-Napoca, Fond Primăria Municipiului Cluj-Napoca, Protocoalele adunărilor generale, (mikrofilm), cota. 14-1-85-145 (1585–1605; 1605–1670), 353 lap.

⁴ A királyföldi szá-sz egy-ház-köz-sé-gék-ben csak 1860 után ve-zet-ték be a né-met nyel-vű pré-dí-ká-ció-t. Addig ritkán for-dult elő, ho-gy lel-kész né-met-ül pré-dí-kál-jon, pl. ha a köz-ség egy ré-sze nem er-dé-lyi szá-r-ma-zá-sú volt (land-ler-ek) va-gy ha a lel-kész ma-ga nem volt szá-sz.

⁵ A ko-lozsvá-ri szá-sz pol-gá-rok a nap-ló-ka-t és króni-ká-ka-t ma-gya-rul írták. A két ná-ció i-den-ti-tá-sá-ban a nyel-v fon-tos se-re-pe-tet já-tszott, azon-ban nem volt ki-zá-ró-la-gos, mi-vél a szá-sz ná-ció ta-gjai két-nyel-vű-ek voltak. A ma-gyar nyel-v hasz-ná-la-ta azon-ban még nem je-lent-te-ta a ma-gyar ná-ció-val vá-ló a-zo-no-su-lást, lásd pl. Se-ges-vá-ri Bá-lint törté-ne-ti fel-je-gy-zé-sei, 136.

⁶ Keserű, 444.

⁷ Bethlen Gábor ide-jé-ben több uni-tá-ri-us zsi-na-tot me-g-hí-ú-sí-tot-tak. Az uni-tá-ri-us zsi-na-t a re-formá-tus püspök je-len-lé-té-ben zaj-lott, a szom-ba-to-sok el-le-ni tör-vé-ny-ek az uni-tá-ri-us egy-ház el-le-n is í-ra-ny-ul-tak, a Székely-földön több uni-tá-ri-us köz-sé-gé-t tér-i-tet-tek át a re-formá-tus egy-ház-hoz. Keserű, uo., 442.

⁸ Uo., 443–444.

⁹ „Járay János levele Radetzky Bálint püspökhöz”. In: Keresztény Magvető, 1884, 352.

¹⁰ Balázs Mihály: *Elhúzó-dó fe-le-ke-zet-i-e-sé-dés és ren-dha-gyó ká-té-i-ro-da-lom. Az uni-tá-ri-us-ok ká-té-i-ról a kez-de-tek-től a déz-si kom-pla-ná-ció-ig*. In: Balázs Mihály: *Fe-le-ke-zet-i-ség és fik-ció*, Bu-da-pest, Ba-las-si, 2006, 53–73; „Az adott pillanatban meg-kö-tet-het-ő kom-pro-mis-szum ha-tá-ra-it

olyan kísérlet volt, amely úgy próbált meg rendet teremteni, hogy közben megőrizte a teológiai nyitottságot és sokszínűséget és emelelt működőképes is maradt. Radecius megpróbálta tehát az egyházat konszolidálni, és ezáltal Enyedi munkáját¹¹ más eszközökkel tovább vinni. E törekvésbe illeszkedik az 1620-ban kiadott német énekeskönyv és káté.¹²

Első olvasatra az énekeskönyv lutheránusnak tűnik.¹³ Felépítése és tartalma mindenesetre lutheránus ihletésű. Az énekeskönyv három részből áll: 1. Az egyházi ünnepeknek, a hitnek, Tízparancsolatnak és a Miatyánknak szentelt énekek.¹⁴ 2. A zsoltárok és biblikus dicsőítő énekek.¹⁵ 3. A keresztyén életvitelnek szentelt énekek.¹⁶ Az első rész az egyházi ünnepkör szerint van beosztva: karácsony, újév, nagyhét, húsvét, mennybemenetel, pünkösd,¹⁷ majd a keresztyén hit-

dokumentálja. Szó sincs bármely irányzat kizárásáról, még a szombatosokra vonatkoztatható passzusok sem fogalmaznak egyértelműen [...]”. Keszérű, uo., 444.

¹¹ Enyedi György egyházfegyelmi tevékenységéről lásd Balázs Mihály: *Bevezetés*. In: *Enyedi György válogatott művei*. Bukarest–Kolozsvár, 1997, 14.

¹² Valentin Radecius: *Geistliche Gesänge*. Clausenburg, 1620.

¹³ Neu zugerichtetes Gesang-und Gebetbüchlein / Aus D. M. Lutheri und anderer geistreichen Theologen Schrifften / auff mancherley Fälle / zusammengetragen / Und dieser neu auffgegebenen Kreutz-Schuel / auff Begehren / mit angefüget (Lüneburg, 1678). Igaz hogy ez az énekeskönyv későbbi időből származik, mint Radecius énekeskönyve, azonban ugyanazt a reformációs és reformáció-utáni énekanyagot tartalmazza.

¹⁴ Das Erste Theil dieses Büchleins: In welchem Geistliche Gesäng auff die vornemsten Festtage des Jahres verfasst sein: Sampt dem Christlichen Glauben/zehen Geboten/und Vater unser. 1–50.

¹⁵ Der Ander Theil dieses Büchleins: In welchem viel Psalmen Davids/so wol Reimweise/als auch Choralweise zu singen/verfasst sein: Sampt etlichen Lobgesängen aus der H. Schrift. 51–150.

¹⁶ Das Dritte Theil dieses Büchleins: In welches allerley Geistliche Lieder/Zum Christlichen Beruff gehörig/zusammen getragen sein. 151–265.

¹⁷ Von der Geburt Jesu Christi: Ein Kind ist uns geboren, 1; Puer natus in Bethlehem, 2–3; Der tag ist uns so freudenreich, 4–5; Gelobet seistu Jesu Christ, 5–6; Ein Kinder Lied auff die Weihnachten (Vom Himmel hoch da komm ich her), 7–9; Am Newen Jahr Tag, Helfft mir Gottes Güte preisen, 10–12; Vom Leiden und Sterben Jesu Christi: Hilff Gott das mir gelinget, 12–16; Von der Auferstehung Jesu Christi: Erstanden ist der Heilig Christ, 16–18; Christ lag in Todesbanden, 18–20; Frew dich du liebe alle Christen gemein, 21; Es ist nichts grösseres je geschehen, 22; Christus ist erstanden, 23; Jesus Christus unser Heiland/der den Todt überwand, 24; Von unser Hoffnung last uns singen, 25–26; Von der Himelfahrt Jesu Christi: Christ fuhr gen Himmel, 27; Nun freut Euch Gottes kinder all, 28–30; Auff diesen Tag gedencken wir, 31–32; Ich glaub in Gott den Vater, 33–34; Von dem Heiligen Geist: Nun send uns Deinen Geist/Herre Gott, 35; Gott gib uns den Heiligen Geist. 36–37.

re vonatkozó énekek következnek.¹⁸ A második rész zsoltárparafrázisokat tartalmaz kétféle feldolgozásban, valamint biblikus dicshimnuszokat¹⁹. A harmadik rész reggeli, prédikáció utáni, a hit és az egyház ellenségei elleni énekeket, asztali áldást, esti imát, bűnbánati énekeket, és általában a keresztyén életvitelről szóló énekeket tartalmaz.²⁰

¹⁸ Der Christliche Glaube oder/Das Apostolische Symbolum (Ich glaube in Gott Vater den allmechtigen), 38–41; Diss sind die heiligen Zehen gebot, 41–43; Mensch willst du leben seliglich, 44; Erheb dein Herz, 45; Vater unser im Himmelreich, 47–49; Vater unser der du bist/im Himel, 49; O Vater aller frommen, 50.

¹⁹ A zsoltároknak az ismert latin nevét és a számát (a Zsoltárok Könyvéből való rend szerint) használja címként, pl. Der Erste Psalm. Beatus vir. A következő zsoltárparafrázisokat vett fel: 1 (Beatus vir), 2 (Quare fremuerunt gentes), 6 (Domine ne in furore), 8 (Domine Dominus noster) két variánsban, 12 (Salvum me fac Deus), 14 (Dixit insipiens in corde suo), 15 (Domine qui habitabit), 22 (Deus Deus meus quare me), 23 (Dominus regit me), 31 (In te Domine speravi), 46 (Deus noster refugium), 50 (Deus deorum Dominus), 51 (Miserere mei Domine) két variánsban, 67 (Deus misereatur nostri), 90 (Summarien oder das Gebet Mosis. Domine, refugium factus es), 91 (Qui habitat in adiutorio) két variánsban, 100 (Jubilare Deo omnis terra), 103 (Benedicamus anima mea Domino), 114 (In exitu Israel de Aegypto), 115 (Non nobis Domine, non nobis), 119 (Beati immaculati in via), 121 (Leuauit oculos nostri in montes), 124 (Nisi quia Dominus erat in nobis) két variánsban, 125 (Qui confidunt in Domino), 127 (Nisi Dominus aedificavit) két variánsban, 128 (Beati omnes qui timent Dominum), 130 (De profundis clamavi), 137 (Super flumina Babylonis), 147 (laudate Dominum); a zsoltároskönyv második részébe a következőket vette fel: 1, 2, 4 (Cum invocarem exaudivit), 37 (Noli aemulari in malignis), 54 (Deus in nomine tuo salvum), 91 (Qui habitat in adiutorio), 110 (Dixit Dominus Domino meo), 111 (Confitebor tibi Domine), 112 (Beatus vir), 113 (Laudate pueri Dominum), 156 (Lauda anima mea Dominum), 157 (Laudate Dominum quoniam); dicsőítő énekek: Der Engel Lobgesang/SANCTUS genant/Esaias am VI. Capitel (Jesaja dem Propheten das geschah), Lobgesang Mariae, Magnificat Luc.1, Der Logesang Zachariae, Luc. 1, Der Lobgesang Simeonis Luc.2, Etliche Lobgesänge aus der Offenbarung Johannis, 1. Tim.6 v.7, Der Lobgesang Te Deum Laudamus.

²⁰ Des Morgens früh/ wenn man aufsteht/ zu singen: Es geht daher des Tages Schein, 151; Der Tag bricht an und zeigt sich, 153; Ewiger Gott im Himmelreich, 154–156; Ich Dank Dir GOTT/für all wolthat, 156; Ich dank dir lieber HERRE/das du mich hast bewart, 157–159; Aus meines herzen grunde/sag ich dir lob und dank, 159–162; Nach gehörter Predigt: Wir danken dir O Herre Gott/Für deine heilige Gebot, 162, Höchster Gott von ewigkeit, 163–165; Gleubig herz gebenedey, 166–168; Von der krafft des Göttlichen Wortes: O Herre Gott dein Göttlich Wort, 169–172; Eine Dancksagung/das uns der Herr des Antichrists Tück unnd Verführung offenbaret hat. Aus dem XIX. Cap. der Offenbarung Johannis (Nun last uns den Herren preisen), 172–175; Wider die Feinde der Christlichen Kirchen (Erhalt uns Herr bei deinem Wort), 175–177; Vor dem Essen: Aus dem CXLV. Psalm (Aller Augen warten auf dich), 177; Vater im höchsten Thron, 178; Dich bitten wir deine Kinder, 179; Nach dem Essen: Dancket dem Herrn/denn Er ist freundlich 180–181; HERR GOTT nun sey gepreiset, 182; Den Vater dort oben/wollen wir loben, 183;

Az énekeskönyv két éneke erdélyi eredetű: a *Deus Creator omnium* himnusz Georg Deidrichtől származik, az *Ahc Herr sieh uns mit Gnade an* Johannes Sommertól, így a kolozsvári énekeskönyv az erdélyi német irodalom számára is fontos. Ugyanakkor az erdélyi szász vagy inkább németajkú antitrinitarizmus értékes bizonyítéka. Az énekek között szerepel Mária királyné éneke, *Mag ich Unglück nicht widerstahn*, amely a korai reformáció egyik emléke. Még találunk egy-egy nem antitrinitárius, inkább melanchthoni irányultságú teológustól – Paul Eber és Wolfgang Capito – származó éneket is.²¹ A könyv tartalmaz két reformáció előtti latin nyelvű éneket is: a *Puer natus in Bethlehem* és a Prudentius-féle *Carmen in exequis* címűeket.

Az énekek nagy része a reformáció idejéből származik, ez azonban reformáció előtti énekeket is jelent, amelyeket természetesen átdolgoztak és lefordítottak. Radecius liturgiai darabot is átvett, mint pl. a *Sanctus* reformatori változatát (*Jesaja dem Propheten das geschah*). Radecius énekeskönyve így a reformáció ha-

Singen wir aus herzens grund, 184; Abends/ehe man zu Bette gehet. Der Hymnus Deus Creator omnium, 186–188; Gott Vater der du bist Tag und liecht, 188; Christe der du bist der helle Tag, 189–190; Nun will sich scheiden nacht und tag, 191; Die Sonne wird bald untergehen, 192; Die Sonne wird mit ihrem Schein/Eine weile jetzt nicht bey uns sein, 193–194; Von warer Buß: Aus dem XV. Cap Luce. Vom Verlorenen Sohn (Ker umb/ker umb der junger Sohn), 195–196; Aus tieffer noth lasst uns zu Gott/von ganzem Herzen schreien, 197–199; Allein zu dir HERR JESU CHRIST, 200–201; Vom Christlichen Leben und Wandel. Über die Wort Christi Matth.XI. Kommet zu mir alle (Komt her zu Mir spricht Gottes Sohn), 202–105; Als Christus mit seiner Leer/versamlet ein kleines Heer, 206–208; Von Gott will ich nicht lassen, 209–211; Vom warhafftigen Vertrawen auf Gott/und wider die sorge der Narung: Warumb betrübt dich mein Herz, 212; Zubitten umb Glaub/Lieb und Hoffnung: Ich ruf zu dir HERR JESU CHRIST, 215–216; Weltlich ehr und zeitlich gut, 217–219; In Trübsal/Creutz/Verfolgung/und gefährlichen unfriedlichen zeiten: Das Gebet des Königs Josaphat/II. Chron.XX (Wenn wir in höchsten Nöten stahn), 220–221; Das Lied Frau Marien/Königin in Ungern/etc. Wider die Feind des Glaubens (Mag ich Unglück nicht widerstahn), 222; Ach lieben Christen seidt getrost/Wie thut ihr so verzagen, 223–224; Gib Hilf zu unser Zeit o Herr, 225; Trewer Gott in ewigkeit, 226–230; Zur Zeit der Pestilenz. Ach Herr sieh uns mit gnaden an, 231–234; Vom Todt/Sterben/und Begräbnis: Was mein Gott will das gescheh allzeit, 235; HERR Gott mein jammer hat ein end, 236–237; HERR Jesu Christ mein Trost für Gott, 238–240; O Welt ich muß dich lassen, 241–243; O Mensch gedenck zu dieser frist, 244; Prudentii Carmen in Exquius, 245–247; ugyanaz németül, 248–250; Mit Fried und freud ich fahr dahin, 251; Wenn mein Stündlein vohanden ist, 252–254; Nun last uns den Leib begraben, 255–256; Vom Jüngsten Tag/und Auferstehung: Es wird schier der letzte Tag herkommen, 257–260; Gottes Sohn ist kommen, 261; Menschen kind merck eben. 262–265.

²¹ Paul Eber: *HERR Jesu Christ mein Trost für Gott*, 238; Wolfgang Capito: *Gib fried zu unser zeit o Herr*. 225.

gyományával és dallamkincsével együtt a középkori egyház és az óegyház hagyományát is tovább viszi. Ily módon a kolozsvári német énekeskönyv a lutheránus énekeskönyvekhez nagyon közel áll. Az előszóból megtudjuk, hogy hogyan kell az énekeskönyvet olvasni: „Réges-régen, mint ahogyan ezt Augustinus jelentti, élt egy Hilarius nevű ember, aki az éneklést a templomokból ki akarta űzni. Egyesek nyomdokaiban léptek, akiket petrobruziánusoknak²² neveznek. Utánuk pedig Johannes Wykliffe, napjainkban pedig helvét hitvallású tanult férfiak, akik azon véleményen vannak, hogy habár az éneklés az istentisztelet része volt az Ószövetség idején, azonban az Újszövetség keresztyéni tökéletességével többé nem egyezik. A mi eklézsiáinkban azonban az éneklést mindig megtartottuk. És ez így volt helyén. Mert látjuk (Máté 26,30), hogy Krisztus Urunk a tanítványai-val együtt dicséretet énekelt. Jakab apostol pedig azt mondja az 5. fejezet 13 versében, hogy: *Szenved-é valaki köztetek? Imádkozzék. Öröme van-é valakinek? Dicséretet énekeljen.* Szent Pál is azt tanítja, hogy ha megteltünk Lélekkel, akkor az azt jelenti, hogy megteltünk buzgó áhítattal. Hisz ő mondja: *Beszélgetvén egymás között zsoltárookban és dicséretekben és lelki énekekben, énekelvén és dicséretet mondván szívetekben az Úrnak.* Ef 5,19 Hogy ez az Óegyházban szokás volt, az kitűnik az Apologeticus Tertulliani második fejezetéből, ahol egy levelet idéz, amelyet ifj. Plinius írt Traianus császárnak, és amelyben jelenti, hogy már akkor a keresztyének kora reggel összejöttek és Istennek meg Krisztusnak dicsőítő dalt énekeltek. Mi több, az első apostoli eklézsiákban is így történt, ahogyan ezt Szent Pál szavaiból kitűnik, amikor az egyházi szolgálatról így beszél: *Hogy van hát? Imádkozom a lélekkel, de imádkozom az értelemmel is; énekelek a lélekkel, de énekelek az értelemmel is.* [1Kor 14,15.]

Hogy van hát atyámfiai? Mikor egybegyűltök, mindeniteknek van zsoltára, tanítása, nyelve, kijelentése, magyarázata. Mindenek épülésre legyenek. [1Kor 14,26.]

Ezért hát rendjén van, hogyha az ilyen jó szokást nem hagyjuk el. Mivel azonban Isten kegyelméből a tanítás az egyházunkban reformáltatott, úgy nem lehet semmit sem találni, ami Isten szavával ellenkezne. Emiatt szükségesnek tartottam, hogy az énekeket kijavítsam. Szorgoskodtam azért, hogy rendbe hozzam őket. [...]”²³

Az előszó két alapgondolatot tartalmaz, az egyházi énekek legitimitását és az énekek javításának szükségességét. Az egyházi énekek istentiszteleti használatát az egyháztörténetre való vonatkozással szentesíti. Radecius azonban egy szokat-

²² Petrus Brusius (Pierre de Bruys) vezette 12. század eleji eretnekmozgalomra utal.

²³ Radecius: Vorrede in: Geistliche Gesänge. oldalszám nélkül.

lan tanúkatalógust²⁴ használ. Az egyházi ének újszövetségbeli és ősegyházbeli (Ágoston, Tertullianus) hívei mellett az egyházi ének ellenségeit is felidézi: Ágoston egyik kortársát, Hilariust, a petrobruziánusokat, John Wycliffe-t, a református teológusokat – „helvét hitvallású tanult férfiak” – is felvonultatja. Ekképpen létrejön az igaz praxis genealógiája, amely mind a Flacius-féle katalógustól mind a Dávid Ferenc felsorolásától²⁵ különbözik. Wycliffe és Petrus de Bruis, akik Flaciusnál az igazság tanúi közé tartoznak, az egyházi éneklés ellenzőiként Radeciusnál a hamis praxis tanúi.

Az ő hozzáállásuk hamis, mivel elavult: ez éneklés az ősegyház ideje óta a liturgiai praxishoz tartozott és az üldözés ideje alatt sem némult el. Az üldözés ideje, azaz az egyház a kereszt alatt, az apostoli hagyomány korszaka és így a tévelygés előtti idő volt. Az egyházi éneklés ellenségei tévednek, de nem azért, mert hamis a hitük, hanem mert félnek egy olyan praxistól, amelyet emberi tálmánynak vagy az újszövetségi tökéletességnek ellentmondó szokásnak tartanak. Az unitáriusok azonban az éneklés gyakorlatát sohasem adták fel: „A mi ekléziáinkban azonban az éneklést mindig megtartottuk”.

A történelmileg legitimált és az időben bevált hagyomány az érettség és a reformáció, valamint a reformáció előtti örökséggel való biztos bánásmód jele. A hagyomány továbbvitele azonban nem történik feltétel nélkül: „Mivel azonban Isten kegyelméből a tanítás az egyházunkban reformáltatott, úgy nem lehet semmit sem találni, ami Isten szavával ellenkezne. Emiatt szükségesnek tartottam, hogy az énekeket kijavítsam. Szorgoskodtam azért, hogy rendbe hozzam őket.” Az énekeket az unitárius hitelvekhez alkalmazza. A hagyományt nem veti el, hanem kijavítja.

²⁴ Az „igaz hit tanúkatalógusát”, *Catalogus testium VERITATIS*, qui ante nostram aetatem reclararunt Papae, Basileae 1561, Matthias Flacius állította össze. Az „igazság tanúi” egy eklektikus csoportot képeznek, amelybe a szerző felvette úgy a középkori eretnekeket, mint a katolikus egyház szentjeit, és ahol minden olyan személyiség előfordul, aki valamiképpen a pápa ellen felemelte szavát. Így jelennek meg a katolikus szentek, mint Sienai Szent Katalin vagy Szent Brigitta, a misztikusok, a költők, mint Dante, Petrarca, a humanisták, mint pl. Nicolaus Cusanus, Laurentius Valla vagy Niccoló Machiavelli, az ertnekek, mint Savonarola, Husz János, Prágai Jeromos vagy pápák mint VII. Kelemen, uralkodók, mint Zsigmond császár vagy pedig a konstanzi és bázeli zsinatok, *Catalogus*, 1–1030.

²⁵ Dávid Ferenc: Rövid magyarázat miképpen az Antichristus, az igaz Istenről való tudomant meg homaliosította. Es a Christus az ő hiveinéc általa tanítuan minket, mikeppen építette meg az ő menniei ſent Attiarol, es ő magarol, es a ſent Lelekről bizonios értelmet aduan előnkbe. *Albae Iuliae*, MDLXVII, 16, 30, 32, 33, 34, 40, 58–59; Balázs Mihály: *Az erdélyi antitrinitarizmus az 1560-as évek végén*, Budapest 1988, 28, 30, 31.

A javítás az énekek szövegébe való beavatkozással jár. Az eredeti szöveggel való összehasonlítás láthatóvá teszi e változtatásokat. Ezek részben az egyes szavak változtatását („Er heit Jesu Christ” az eredeti „Es ist Jesu Christ” helyett)²⁶ jelenthetik, de ugyanakkor egész versszakot vagy a doxológiát kihagyja pl. a zsoltárparafrázisból.²⁷ Általában azonban komolyan beavatkozik a szövegbe, úgyhogy az értelmét is megváltoztatja: „Hilf uns Herr Gott aus aller noth / *Durch dein heilige wunden roht*” Radeciusnál: „Hilf uns Herr Gott aus aller noth / *Bewar uns für dem ewigen Todt*.” Míg a lutheránus változat Jézus Krisztus isteni természetére hivatkozik, addig Radeciusnál az isteni attribútum csak az Atyára vonatkozik. A dogmatikai vonatkozás a Puer Natus-ban „Laudetur sancta Trinitas” etikailag lesz átértelmezve: „Laudetur Dei bonitas”. Így változik az eredeti: „dieweil die Engel bei uns sein / *Du heilige Dreifaltigkeit / wir loben dich in Ewigkeit*” a Radecius-féle változattá: „Dieweil die Engel bei uns sein: *Bereit für Deine Gütigkeit / Dich zu loben allezeit*”²⁸, amely a Szentháromság dicséretét az isteni jószág dicséretévé változtatja, úgyhogy az etikai átértelmezés ugyanakkor teológiai tartalmat is továbbít.

Minden hitbeli kijelentést Radecius egy olyan antitrinitarizmushoz igazít, amelyet a minimális konszenzus jellemez. Minden a Szentháromságra, az Atya és Fiú egyenlőségére vagy Krisztus istenségére való hivatkozást elkerül. A protestáns szövegek trinitárius kijelentéseit antitrinitáriussá változtatja át. Tulajdonképpen inkább unitárius szövegekről kellene beszélni, hisz az egy osztatlan Isten és nem a szentháromságtan elvetése áll a javítási tevékenység középpontjában. A reformáció előtti hagyomány felé való nyitottság és a protestáns-trinitárius (lutheránus) énekek átvétele a reformátusok ellen is irányul, akik sokkal merevebben viszonyultak a hagyományhoz, mivel nem mertek a saját örökségük horizontján túllépni. Az unitáriusok azonban, mivel erősebb az önbizalmuk és érettségük, mernek másoktól átvenni. A történelemre hivatkozok, amely az unitáriusokat és nem reformátusokat igazolja.²⁹

Radecius a hittételekhez képest kisebb jelentőségű adiaphora-kérdéssel foglalkozik. A liturgia azonban teológiai tartalmat továbbít, úgyhogy az egyházi

²⁶ Ein feste Burg (Erős várunk nekünk az Isten). Geistliche Gesänge.

²⁷ Pl. a „Jesus Christus unser Heiland” című éneknek elhagyja a második szakaszát, „Az Ach Gott vom Himmel” címűnek meg az utolsó szakaszát.

²⁸ Christi der du bist der helle Tag. 190.

²⁹ A reformátusok nem vetették meg az egyházi éneklést, lásd Kurta József, Az Öreg Gradual századai Erdélyben. (Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek, 8), Kolozsvár 2002, 9, azonban nehezebben fogadták el az „újításokat”, azaz a nem-biblikus szövegek használatát.

énekek alapvető kérdéseket vetnek fel, mint pl. mi a jelentőségük egy olyan egyházban, amely a reformációt folytatja. Radecius számára a történelem egy olyan hagyományt igazol, amelyet a hittételekhez alkalmaztatva az unitárius egyház céljaira lehetett használni. Ily módon Radecius is az antitrinitárius reformáció örökségét vitte tovább, amikor az egyházi hagyományt „megtisztította” és a reformációt folytatta.

A Radecius-féle énekeskönyvből hiányoznak a lutheránus énekeskönyvekben szokásos keresztelési és úrvacsorai énekek. A tartalom át- és feldolgozása mellett a két sákramentum elhagyása, vagy inkább adiaphorává minősítése, a reformáció folytatása, ezáltal az egyházi hagyomány átértelmezése és tisztítása.

Az egyházi liturgikus hagyomány tisztítását, megmentését és legitimációját az 1626-as egyházi rendtartás előfutáraként (is) lehet értelmezni. Az 1620-ban kiadott énekeskönyvben Radecius az unitárius identitást a reformátusokkal szemben védte, rendet teremtve az egyházzenei anyagban, míg 1626-ban az unitárius egyház szokásait és működését próbálta menteni a szombatosság vádjával szemben. Visszaállította a sákramentumok használatát és ugyanakkor arra figyelmeztette a lelkészeket, hogy intsék a híveket, hogy ne értékeljék túl a keresztséget meg az úrvacsorát.³⁰ Ily módon a két szentség adiaphora-jelleget ölt. El lehet fogadni, el lehet vetni, hasznos, de nem kötelező. Az egyházi hagyománynak megmarad a legitimitása és így az unitárius egyház az egyháztörténet részét képezi, azonban nem csak a heterodox, „eretnek” genealógia szellemében, hanem az „ortodox”, hivatalos egyház szempontjából is. A fejedelem és a református püspök számára azonban az unitárius egyház még a legmérsékeltebb formájában is istenkáromló volt. Az egyházi hagyományra való hivatkozás nem óvta meg az unitárius egyházat a Bethlen Gábor és I. Rákóczi György megtorló intézkedéseitől.

³⁰ Valentin Radecius: *Disciplina Ecclesiastica in usum Ecclesiarum Unitariarum dispersatum conscripta*, Claudiopoli 1694, 16–18.

Túri Tamás

Fejérvári Sámuel prédikációinak forráskezelése

Felekezetközi kompiláció az unitáriusok körében

Jelen dolgozat Fejérvári Sámuel prédikációs anyagából hat munkát vizsgál, melyek forrásául Pázmány Péter prédikációi szolgáltak. Ezek közül teljes mértékben felhasználásra kerülnek a *Mint kell a keresztyény leányt nevelni* és *Mely üdvösséges a magunk ismerése* című prédikációk. Az elemzés célja elsősorban az eddig figyelmen kívül hagyott unitárius kompilációs technikák feltárása. Másfelől e munkák fontos forrásául szolgálnak a felekezet közötti kölcsönzésnek. Határátlépéseket ugyan feljegyzett az irodalom, ám mindeddig nem tudtunk olyan protestáns prédikációkról, ami alapján vizsgálni lehetett volna azokat a kapcsolódási pontokat, melyek biztosíthatták a felekezetek közötti átjárhatóságot.

Fejérvári Sámuel prédikációi

Fejérvári Sámuellel (1721–1781) a szakirodalom főként latin nyelvű magyar grammatikája kapcsán foglalkozik, de a művelődéstörténet is számon tartja. Kimagasló műveltségű, első generációs értelmiségiről van szó. Családjával Gyulafehérvárról kerül át Kolozsvárra, és az ottani unitárius kollégiumban kezdi meg tanulmányait. Ebben az időben könyvtárosi feladatokat vállal és másolómunkát végez. Később a német nyelv tanulása végett Nagyszebenben tevékenykedik, ahol a diétán prédikál. Tagja annak a bizottságnak is, mely a Magyarország és Törökország közti határt kijelölte. Peregrinációja alatt a leideni és hallei egyetemen folytatott hebraisztikai tanulmányokat. Innen 1752-ben tér haza. Kolozsváron lelkészi hivatalt vállal, és hébert, görögöt, németet tanít. Több dokumentum tanúskodik arról, hogy a diákság körében megbecsült személy volt. Fejérváritól 14 kötetnyi kéziratos anyag maradt ránk, melyből 10 kötet a prédikációkat tartalmazza, melyeket 1741-től élete végéig jegyzett le. Ezen felül magyar nyelvtana és útinaplója, héber nyelvtana és szótára is ismeretes.¹

¹ Lőrinczi Réka: *Kéziratos magyar nyelvtanok. Kolozsvári Grammatika. Fejérvári Sámuel: Institutiones. XVII. és XVIII. Század.* Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1998. 72–76. Fejérvári Sámuelről és néhány prédikációjáról lásd bővebben: Gellérd Imre: *Négyszáz év unitárius prédikációirodalma.* Kolozsvár, Unitárius Egyház, 2002. 89–104.

Kézírtos prédikációskötetei a Kolozsvári Akadémiai Könyvtárban találhatóak.² Az általam elemzett hat munka a negyedik és hatodik kötetben szerepel. A negyedik kötet 29 prédikációt tartalmaz 286 oldalon keresztül. Csak 13 esetben szerepel a munkák keletkezési dátuma, amiket az 1752-es, 1753-as, 1755-ös, 1756-os évben jelöl meg. A prédikációk viszont nem keletkezési sorrendben következnek, és nincs egységes tematikájuk. Természetesen vannak azonos textusú művek, melyek az egymást követő prédikációkon hangzottak el. Ezek összetartozását általában a dátumozás és a kötetben az egymásutániség jelöli. Az általam vizsgált két prédikációnál csupán az egymásutániség és az azonos textus jelöli az összetartozást. Témájuk a gyermeknevelés.³ A kötetben a szülő–gyermek kapcsolat további négy prédikáció témája, melyből kettő-kettő összetartozik. Így a 63–70. és 71–76. lapokon lévők, melyek 1756. január 25-re és február 1-jére vannak dátumozva. A 77–86. és 87–94. prédikációk textusa szintén azonos, de dátumot nem jelöl. Másrészről a prédikációk témája teljesen különböző. Így találunk Isten ígéretének beteljesítéséről, gyermeknevelésről, a lelkipásztorok feladatairól, a gyülekezetbe járásról, a keresztelezésről, felkenésről, Krisztus tanításairól és cselekedeteiről, hitetlenségről, úrvacsoráról stb. A hatodik kötet főképpen erkölcsi és morális prédikációkat tartalmaz. Főbb témái a pogányok erkölcstelen élete, a lelkiekben való „vigyázás”, bujálkodás, paráznaság, torkosság ellen, kevélység ellen, bűnbánás, bűneink megismerése, bűnbocsánat, józanság, alázatosság, mértékletesség, de előfordul a keresztség felvételéről és a keresztelezésről való prédikáció is. A kötet 320 oldalas és 38 munkát tartalmaz, melyek közül 14-nél szerepel datálás: 1754-es, 1755-ös, 1756-os, 1758-as évekkel. Itt ritkábbak az önmagukban álló prédikációk, legtöbbször három-négy munka következik ugyanarról a textusról. Így a 6–9. prédikáció a keresztségről,⁴ a 13–16. prédikáció az önmegtagadásról és a krisztusi keresztfelvételéről,⁵ a 17–18. a józanságról,⁶ a 19–22. a kevélységről,⁷ a 25–27. az alázatosságról és szelídségről,⁸ a 28–30. az önmegismerésről,⁹ a 32–34. a megalégedésről, beletörődésről szól.¹⁰

² MsU. 483. I–X. Lásd: *The Manuscripts of the Unitarian College of Cluj/Kolozsvár in the Library of the Academy in Cluj-Napoca*. szerk. Lakó Elemér, Szeged, 1997. 103.

³ MsU. 483. IV. 197–212.

⁴ MsU. 483. VI. 41–70.

⁵ MsU. 483. VI. 95–126.

⁶ MsU. 483. VI. 127–142.

⁷ MsU. 483. VI. 143–174.

⁸ MsU. 483. VI. 191–231.

⁹ MsU. 483. VI. 233–256.

¹⁰ MsU. 483. VI. 265–288.

Felekezet közötti kompiláció

Mindenekelőtt a vizsgált prédikációk tartalmi és retorikai elemzésével szeretnék rámutatni azokra a pontokra, melyek lehetővé tették, hogy Fejérvári az érsek prédikációit használja forrásul. Az átvételek mértéke, elrendezése és előfordulása alapján biztosak lehetünk abban, hogy közvetlenül Pázmány köteteit használta, hiszen az 1636. után 1695-ben és 1768-ban is kiadásra került.¹¹ Emellett az átvett helyeket összevettem a szakirodalom által már feltárt katolikusok, többek között Csúzy Zsigmond és Kelemen Didák kölcsönzéseinek helyeivel, azonban Fejérvári teljesen más szövegrészeket használ fel. Mindezt kiemelkedővé teszi, hogy a katolikus kompilációs hagyományt ugyan a szakirodalom mélyrehatóan feltárta, de a protestáns oldalról ugyanez nem történt meg. Az eljárás jelenléte kapcsán főképp a reformátusokról rendelkezünk információkkal. Náluk a kompiláció alkalmazása a prédikátorképzésre, az ifjak gyakorlatlanságára vezethető vissza. Medgyesi Pál homiletikájában arról ír, hogy a kompiláció gyakorlati szempontok miatt szükséges: a forrásul használt műben a tanításra szánt íge magyarázata és célja hibátlanul bennfoglaltatik, mindezt egy kezdő prédikátor nehezen szedheti össze, a tapasztaltaknak pedig nincs rá kellő ideje.¹² A protestáns prédikátorok közül többeknél megjelent a felekezetközi kompiláció is, mely miatt a polemikus munkákban gyakran plagizátornak nevezték őket.¹³ A más felekezetből való kölcsönzést a gyülekezetek is elítélték. Analógiaként említhetjük az evangélikus Tyukodi Mártont, akit Bod Péter szól meg,¹⁴ mivel Káldi, Pareus és Andreas Musculus exemplumait használta fel.¹⁵ Nádudvari Sámuel

¹¹ Adonyi Judit – Maczák Ibolya: *Pázmány Péter-bibliográfia 1598–2004*. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2005 (Pázmány Irodalmi Műhely – Bibliográfiák – Katalógusok). 95, 113, 140. tétel.

¹² Kecskeméti Gábor: *Teológia és retorika a régi magyar prédikációirodalomban*. In: A magyar művelődés és a kereszténység (La civiltà ungherese e il cristianesimo). A IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai (Róma–Nápoly, 1996. szeptember 9–14.), szerk. Jankovics József, Monok István, Nyerges Judit, Sárközy Péter. Budapest–Szeged, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság–Scriptum Rt., 1998, II, 743–747.

¹³ Erről lásd: Maczák Ibolya: *Elorzott szavak. Szövegalkotás 17–18. századi prédikációkban*. Budapest, 2010. 29. (Továbbiakban Maczák.). Mercs István, „...az oktatásnak nem földinek, nem hiúságosnak &c. kell lenni...”: *Írásértelmezés és retorika a késő-barokk prédikációirodalomban*. Phd értekezés, Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2010 (kézirat), 8–20.

¹⁴ Bod Péter: *Magyar Athenas*, Nagyszeben, 1766. 319. Lásd még: http://mek.niif.hu/01800/01811/html/pages/OSZK_M46282_BP_Magyar_Athenas0342.htm

¹⁵ Maczák., 36–37.

prédikációi, melyek – a korabeli elmondások alapján – Pázmány helyekből álltak, sajnos nem maradtak ránk, viszont a nagymértékű kölcsönzés miatt Nádudvarinak igen rossz híre kelt.¹⁶ Mihálykó János 1610-es imádságos könyve sem nyújthat segítséget, mivel a kegyességi munkákban a bibliai helyek és a sztereotip formulák dominanciája miatt a kompiláció természetes.¹⁷ Fejérvári jelen prédikációiban azonban tetten érhető néhány kapcsolódási pont, mely alapján a felekezet közötti kölcsönzés megvalósulhatott. Így a közös retorikai alapelvek, Pázmány forráshasználata és a sztoikus eszme interkonfesszionalitása.

A 17. században a szónokok hármaskör feladata kapcsán a katolikusok közeledtek a protestáns gyakorlathoz.¹⁸ Ekképpen kap nagy szerepet az *utilitas* etikai felfogása – így a lelki haszon előtérbe kerülése – Pázmány munkáiban is.¹⁹ Bartók István világított rá az érsek prédikációi és Medgyesi Pál *Praxisának* vizsgálata alapján a katolikus-protestáns retorika közös pontjaira, melyek esetünkben is nagy szerepet játszanak. A retorikai műveltség eszközként való felfogása és a puritán ékesszóláson felül, Pázmánynál fontos a beszédek átgondolt felépítése.²⁰ Ugyanez protestáns követelmény is, hisz annál nagyobb a munka *utilitasa*, minél jobban elrendezett szerkezetében, így a megfelelő részek könnyebben fellelhetőek.²¹ Az unitárius prédikációk ennek megfelelően jól rendezettek. Fejérvári prédikációiban minden esetben találunk pontokra, alpontokra és regulákra való osztást. Saját tanításai mellett az is előfordul, hogy Pázmány szövegegyeségeit osztja regulákra.²² Közös alapként mutatkozik az *exordium* jelenléte is. A kezdő

¹⁶ Hermányi Dienes József *szépprózai munkái*, s. a. r., jegyz. S. Sárdi Margit, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992 (Régi Magyar Prózai Emlékek, 9.). 90–91.

¹⁷ Szabó András: *Pázmány Péter: Keresztyéni Imádságos Könyv. Graz 1606.*, ItK, 1994. 279–280.

¹⁸ Szelestei N. László: *Magyar ferencesek prédikációs gyakorlata a 17. században*, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2003 (Pázmány Irodalmi Műhely Források, 4.). 2003. 7–10.

¹⁹ Bitskey István: *Retorika és etika Pázmány Péter prédikációiban*, ItK, 1998. 687–695. (Továbbiakban: Bitskey₁).

²⁰ Bartók István: *Pázmány prédikációi és a katolikus-protestáns retorika*. In: *Pázmány Péter és kora*, szerk. Hargittay Emil, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2001 (Pázmány Irodalmi Műhely Tanulmányok 2.). 323. (Továbbiakban: BARTÓK₁).

²¹ Kecskeméti, i. m. 752.

²² A *propositio* jelöli a felosztást: MsU. 483. VI. 250. Számozás, alpontok kialakítása, *officiumok* és regulákra felosztás: MsU. 483. IV. 198–204; 206–212. MsU 483. VI. 88–92; 237–240; 246–247.

beszéd az érseknél mindig szerepel, azonban a protestánsoknál vita tárgya volt.²³ A viták kontextusában kiemelkedő, hogy Fejérvári Sámuel prédikációiban mindig található *exordium*. A hat prédikáció közül négy Pázmány-szövegekből áll össze: két prédikációnál Pázmánynak *Mely üdvösséges magunk ismerése exordiumát* veszi át,²⁴ kettőnél pedig Pázmány *exemplumaiból* építkezik.²⁵ A maradékban saját maga alkotja meg a bevezető beszédet.²⁶ Az *exordium* jelenléte adódhat abból, hogy az unitáriusoknál nem játszódtott le a reformátusokéhoz hasonló vita, de szerepet játszik Fejérvári filozófiai érdeklődése is.²⁷ Fejérvári *exordiumainak* filozófikus tartalma további közös pontokra hívja fel figyelmünket. A katolikus és unitárius dogmatikai rendszer egymástól rendkívül távoli. A katolikus tanok semmiképpen sem elfogadhatóak az unitáriusok számára, ellenben a szabad akarat tana mégis közelíti egymáshoz a két felekezetet. Eszerint az ember a bűnbeeséssel nem veszti el a szabad akarat és cselekvés teljes egészét. Ennek mentén váltak felhasználhatóvá Fejérvári számára Pázmány bizonyos prédikációi. Az érseknél megtalálható *explicatio textus*, *explicatio verborum*, *propositio* (*simplex* és *multiplex* egyaránt) és a *levont tanulság*²⁸ is jelen van az általunk vizsgált munkákban. A *tanúság* bizonyítása szintén egyszerű érveléssel történik,²⁹ és előfordul, hogy azokat Pázmánytól kölcsönzik.³⁰ Csak két esetben épül a tanulság *exemplumokra*: egy esetben saját példázatok szerepelnek,³¹ míg máskor Pázmány munkájából veszi azokat át.³² A vizsgált munkákban a példázatok és hasonlatok nagy része az érsektől származik, így az átvételek a tanítás alá-

²³ Bartók István: „Sokkal magyarabbul szólhatnánk és írhatnánk”. Irodalmi gondolkodás Magyarországon 1630–1700 között. Budapest, Akadémia Kiadó – Universitas Kiadó, 1998. 205; 215–216; 227; 325. (Továbbiakban BARTÓK₂). Balázs Mihály: *Unitárius szövegek a prédikációról a 17. század derekán*. In: *A lélekből építő. Gellérd Imre emlékére. Gellérd Imre – emlékkonferencia Székelykeresztúr, 2005. augusztus 6., szerk. Jakabffy Tamás, Kolozsvár, 2007. 39–58.*

²⁴ MsU. 483. VI. 87; 233. Lásd: PPÖM. VI. 81.

PPÖM. VI. = Pázmány Péter, *A római anyaszentegyház szokásából, minden vasárnapokra és egy-néhány innepekre rendelt evangéliomokról predikációk*. I, s. a. r. Kanyurszky György, Budapest, A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Hittudományi Kara, 1903 (Pázmány Péter Összes Munkái, 6).

²⁵ MsU. 483. IV. 197; 205.

²⁶ MsU. 483. VI. 241; 249.

²⁷ Balázs, *i. m.* 39–58.

²⁸ BARTÓK₁, 325–328.

²⁹ MsU. 483. VI. 233–240; 241–248.

³⁰ MsU. 483. VI. 249–256.

³¹ MsU. 483. VI. 87–94.

³² MsU. 483. IV. 205–212.

támasztására szolgálnak. A példázatok önmagukban is alkalmat teremtenek a felekezeti közti kompilációra, mint azt Tyukodi Márton vagy Szentpéteri István kapcsán említettük. A 17–18. században az *exemplum*ok kettős funkciója a hatás elérése és a követésre ösztönzés. Mindig egy erkölcsi tétel alátámasztására szolgál, alárendelve a teológiai mondanivalónak. A hallgatótól azonnali elhatározást követel. Különösen jelentős szerepe alakul ki az antik-pogány történeteknek, hiszen dogmatikailag a felekezeti szférát nem érintik, így egyetemesen felhasználhatóak. Idetartozik a hasonlat is, hiszen sokszor közte és a példázat között a határok elmosódhatnak. A protestáns és katolikus példahasználat eszközei nagyon hasonlóak. A protestánsoknál a bibliai vagy antik példák előfordulása a jellemző. Feladatuk az új életeszmeny, erkölcsi értékrendszer közvetítése, mindenféle gyönyörködtetés nélkül.³³ Pázmány *exemplum* használatának célja az erkölcsi tanulás egyértelművé tétele.³⁴ Többször rövid történeteket betétként illeszt a prédikációba, melyek az egész mű alapkövei lesznek: „az erkölcsi tanítások, épületes létigazságok” oldaltámasztékaiként. Ezek általában körülhatárolt „metszetek”, melyek egymásra rakódása, újraszerveződése az érzékeltetést szolgálja.³⁵ Az unitárius prédikációk az ehhez hasonló leírásokat általában átveszik, így Damocles történetét,³⁶ a híres fejedelmek halálát,³⁷ egy Plutarkhosz történetet,³⁸ a karthagóiak szokásáról szóló betétet,³⁹ vagy Nagy Sándor példázatát.⁴⁰ Akad, amikor egész *exemplum* láncot kölcsönöznek Pázmánytól.⁴¹ További közös elem, mikor a prédikátor kijelöli, mint kell hallgatni a beszédet, majd azt egybefonja a tanulással és hasznossággal. A vizsgálat és az alkalmazás szintén szerepel az unitárius munkákban.⁴² Az alkalmazás a protestáns prédikációk egyik meghatározó eleme. Az *usus* vezérgondolatát a példázatok mellett sokkal jobban segíti, ha a

³³ Tüskés Gábor: *A XVII. századi elbeszélő egyházi irodalom európai kapcsolatai: Nádasi János*. Budapest, Universitas Kiadó, 1997 (Historia Litteraria, 3.). 74–77; 87–88.

³⁴ Bitskey István: *Humanista erudíció és barokk világlkép: Pázmány Péter prédikációi*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979 (Humanizmus és Reformáció 8.). 68. (Továbbiakban: Bitskey₂).

³⁵ P. Nagy István: *Narráció és erkölcsi tisztaság (történet-betétek és leírások Pázmány Péter prédikációiban)*. Új Symposion, 1982. 203–204.

³⁶ MsU. 483. VI. 235–236.

³⁷ MsU. 483. VI. 236–237.

³⁸ MsU. 483. IV. 197.

³⁹ MsU. 483. IV. 205.

⁴⁰ MsU. 483. IV. 208–209.

⁴¹ MsU. 483. IV. 207–208.

⁴² Bartók₁, 328–331.

prédikátor az alkalmazásra, a gyakorlati rászabásra is kitér.⁴³ Fejérvári azon prédikációiban, melyen az önismeretet szorgalmazza, kitér arra, hogyan kell alkalmazni a megismerést, és milyen tanulságok vonhatóak le mindebből.⁴⁴ A leánynevelésnél szintén a gyakorlati teendőket hangsúlyozza.⁴⁵

Az azonos retorikai elveken felül a felekezetközi átjárhatóságot lehetővé teszi Pázmány Péter forráshasználata és az ahhoz szorosan kapcsolódó sztoikus életbölcsség jelenléte és korabeli kultusza. Az érsek prédikációiban meghatározó az ókeresztény és pogány szerzőkre való hivatkozás. Emellett eltörpül a jezsuiták felhasználása vagy a középkori utalások száma. A legnagyobb szerepet Szent Ágoston és Seneca kapja, a jezsuitizmus eszméjét pedig Loyolai Ignác képviseli. Bitskey feltételezi, hogy Pázmány célja prédikációiban a protestánsokkal való közös alap megteremtése, hiszen az ókeresztény szerzők idézése nem volt sajátossága a jezsuita prédikációknak, továbbá figyelemre méltó a polémia kerülése és a középkori források csekély száma is.⁴⁶ Ágostont sokrétűsége teszi alkalmassá a felekezet-felettségére. Műveiben megtalálhatóak az általános keresztény igazságok. Így körvonalazódik egy kereszténység előtti egyetemes bölcsség, mely leginkább a halál, az élet múlandósága és a végső órák kapcsán kerül előtérbe a prédikációkban. Ilyen tendenciát vél kimutatni az unitárius prédikációirodalom ez ideig egyetlen monográfusa, Gellérd Imre is, aki szerint az „érték kereszténység” előtérbe kerülésével az unitárius prédikációk tartalma alapján nem is lenne eldönthető, melyik felekezettől származnak a munkák, hiszen az erkölcsi és morális mondanivaló egyértelműen felekezet-feletti. A bűn felfogása hasonló Loyolai Ignác tételeihez, miszerint az ember nevelhető, a megfelelő tanítással a bűnök elkerülésére ösztönözhetőek a hallgatók.⁴⁷ A sztoicizmus, mint egyetemes bölcsség megfogalmazódása Pázmány Péternek pontosan azon prédikációiban van jelen, melyeket Fejérvári forrásul használ.⁴⁸

⁴³ Bartók István: *A casa rustica és a mechanici. Az „alacsony stílus” ismérvei a XVII. század magyar irodalomelméletében.* ItK, 1992. 574–576.

⁴⁴ MsU. 483. VI. 88–91; 237–239; 244–248.

⁴⁵ MsU. 483. IV. 205–212.

⁴⁶ Bitskey, 71–79; 100–101.

⁴⁷ Gellérd, i. m. 161–162; 166–167.

⁴⁸ Szabó Ferenc: *A sztoicizmus befolyása Pázmány prédikációira.* Kortárs, 2001/11. 63–68.

A prédikációk elemzése

Az unitárius prédikációk kompilációs módozatainak vizsgálatában az eddigi – főként katolikus korpuszokra irányuló – kutatások csoportosítási rendszereit veszem alapul.⁴⁹ Mindezt az unitárius prédikációkhoz alakítván részleges következtetéseket vonhatunk le a protestáns kompilációs technikára vonatkozóan, kidomborítva, hogy milyen mértékben térnek el a katolikus szövegalkotási módozatoktól.

A vizsgált prédikációk több szempontból csoportosíthatóak. Mindegyik saját textusra épül, mely a prédikáció fő gondolatmenetét határozza meg. Jelen esetben nem egyszerűen néhány kisebb pázmányi mondat vagy gondolategység épül be Fejérvári munkáiba, hanem az átvett szövegrészek minden esetben fontos szövegszervezői funkciót látnak el. Így az általam használt csoportosítási szempont a prédikációk forráskezelése. Ennek két fajtáját különíthetjük el. Egyfelől, az átvett szövegrészek alárendelődnek a prédikátor tanításának. Ebben az esetben a Pázmány szövegrészek példázatként, indoklásként vagy a tanítás megalapozásaként vannak jelen. A prédikátornak saját mondanivalója van, mely továbbgondolja az átvett szövegrészek tartalmát és a levont konklúzió nem a kölcsönzött egységek tartalmi megismétlése. A második esetben tartalmilag az átvételek szervezik a szöveget. Itt a prédikátor saját fogalmazása csupán a kompilált egységek összekötését vagy azok tartalmának megismétlését szolgálja. E szempontokat az alábbi táblázat szemlélteti (az átvételek alárendelődését a prédikátor tanításának „+”-szal jelölöm):

Prédikáció	Textus	Forrás	Forrás-kezelés
MsU. 483. IV. 197–204.	Leanyid vagynaké teneked? Figyelmezzel azok[na]k testekre, és ne mutass vidám ortzát azokhoz. (Sir. 7.24.)	Mint kel a keresztyén leányt nevelni. PPÖM. VII. 614–633.	+

⁴⁹ Maczák Ibolya: *A kanonikus plágium (Szövegalkotás barokk prédikációinkban)*. ItK, 2003. 261–276. Maczák Ibolya: *Ürnap tanítások (Kelemen Didák prédikációi az Oltári-szentségről)*, Publicationes Universitatis Miskolciensis. 2008/1. 19–27. (Továbbiakban: Maczák.). Maczák Ibolya: „Non omnis moriar...”: *A Pázmány-kultusz sajátos formája: a kompiláció*. In: *Textológia és forráskritika: Pázmánykutatások 2006-ban*. Szerk. Hargittay Emil, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2006 (Pázmány Irodalmi Műhely – Tanulmányok, 6.), 125–138. Maczák., 2010. 33–41. Ocskay György, *Pázmány hatása Kelemen Didák prédikációiban*, ItK, 1982. 441–448. Hargittai Andrea: *Kelemen Didák prédikációinak Pázmány-kompilációi*. ItK, 2001. 640–649.

Prédikáció	Textus	Forrás	Forrás-kezelés
MsU. 483. IV. 205–212.	Leányid vannak-e teneked? Figyelmezzél azoknak testekre és ne mutass vidám orcát azokhoz. (Sir. 7.24.)	Mint kel a keresztyén leányt nevelni. PPÖM. VII. 614–633.	–
MsU. 483. VI. 87–94.	Minden ember az ő maga tselekedetet probálja meg, és akkor dítsekedese leszen tsak ő magaban, és nem masban. (Pal 6,14.)	Mely üdvösséges a magúnk-ismerése. PPÖM. VI. 81–98.	+
MsU. 483. VI. 233–240.	Lasd-meg a te utaidat. (Jer. 2.25.23.)	Mely üdvösséges a magúnk-ismerése. PPÖM. VI. 81–98.	+
MsU. 483. VI. 241–248.	Lasd-meg a te utaidat. (Jer. 2.25.23.)	Mely üdvösséges a magúnk-ismerése. PPÖM. VI. 81–98.	+
MsU. 483. VI. 249–256.	Lasd-meg a te utaidat. (Jer. 2.25.23.)	Mely üdvösséges a magúnk-ismerése. PPÖM. VI. 81–98.	–

A terjedelmi korlátok miatt az elemzés során csak néhány, kisebb egységet tudok a főszövegben közölni, azonban a lábjegyzetekben mindig jelzem a kompilált egységek helyét (jelzet, oldal, sor).

MsU. 483. IV. 197–212.

Elsőként az MsU. 483. IV. kötetének két prédikációját tekintsük át. A szoros összetartozásukat a közös textuson felül jelzi, hogy a kötetben egymást követik. Az első (197–204.) a leánynevelés szükségességének és a téma fontosságának megindokolása, míg a második (205–212.) a nevelés különböző módozatait tárgyalja. Így biztos, hogy egymás utáni prédikációkban hangoztak el. Ebből a szempontból fontos, hogy az elsőnél az átvételek a prédikátor tanításának rendelődnék alá, míg a következőnél a kompilált egységek irányítják a szöveget.

Az MsU. 483. IV. 197–205. átvételei terjedelmesek, ellenben a prédikátor saját gondolatmenete is érvényesül. Ennek okán, az utolsó oldalakon nem találunk Pázmány-idézetet. A textus megjelölése után rögtön átvett szövegegységekkel indul a mű. Négy exemplumot kapcsol össze a nevelés fontosságáról, majd ehhez

kísérő magyarázatot fűz. Ez, továbbontva az átvételek gondolatmenetét, megismételi a saját textust a fiú- és a leánygyermekre egyaránt. Ezek után szűkíti a prédikáció célját a leánynevelés kérdésére úgy, hogy az ötletkompilációt összekapcsolja az önmagára vonatkoztatással.⁵⁰ Az ötletkompiláció nagymértékű önállóságról tanúskodik, mivel esetében az eredeti szövegre csak ötlet szintjén van szüksége a kompilátornak. Ugyan a forrásszövegből szavak vagy kisebb tagmondatok megmaradhatnak, de a hangsúly a gondolatmenet azonosságára helyeződik. Az önmagára vonatkoztatás az intertextualitás sajátos kommunikációs helyzetét teremti meg, mivel az átvett részben írtakat a szerző önmagára érti, aktualizálja.⁵¹ Az ötletkompiláció mibenlétét a következő részlet jól szemlélteti:

[...] a leányok felől való gondviselések majd egyébből sem áll, hanem csak eből, mint ruházzák, mint cifrázzák és csinnyassak külsőképpen őket. (MsU. 483. IV. 198. 20–22.)	[...] de a leányok nevelésében nagy gondviseletlenség vagyon; mert csonnyosgatás, ruha-cifrázás, gangozon-lépés, az-az kevésységre-való tanítás minden nevelések. (PPÖM. VII. 615. 23–25.)
---	--

A prédikátor a következő oldalakon a textust magyarázza. Először, hogy miért kell figyelmeznii a lányok testére. Itt Pázmánytól két részletet idéz, de mindkettőt saját gondolattal vagy példával bővíti ki.⁵² Másodszor, hogy miért nem szabad vidám orcát mutatni a leányok felé, mely résznél egyáltalán nem találunk átvételeket. A következő egységben a nevelési specialitást hangsúlyozza a lányokra nézve, és itt újra a szüzesség megtartásának kérdése kerül előtérbe, melynek alátámasztására hosszabb egységet idéz be. A konklúziót viszont saját maga vonja le, melyből jól látszik, hogy az átvett szöveg csak érvként funkcionál.⁵³ A következő átvett egység arról beszél, hogy a leányok nevelése alakítja a nemzet sorsát. Az ezután következő saját szöveg csupán összefoglalja a kompilált egység tartalmát.⁵⁴ Legvégül, saját maga inti a szülőket a nevelésre, ám annak módját

⁵⁰ MsU. 483. IV. 198. 10–15. vö.: PPÖM. VII. 616. 14–18.

PPÖM. VII. = Pázmány Péter: *A római anyaszentegyház szokásából, minden vasárnapokra és egy-nehány innepekre rendelt evangéliumokról prédikációk*. II, s. a. r. Kanyurszky György, Budapest, A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Hittudományi Kara, 1905 (Pázmány Péter Összes Munkái, 7).

⁵¹ Hargitai, *i. m.* 640, 643–644, 647–648.

⁵² MsU. 483. IV. 199. 15–19; 24–29. vö.: PPÖM. VII. 622. 26–32.

⁵³ MsU. 483. IV. 201. 26. – 202. 18. vö.: PPÖM. VII. 621. 36. – 622. 22.

⁵⁴ MsU. 483. IV. 203. 19–22. vö.: PPÖM. VII. 616. 1–4.

csak a következő alkalommal ismerteti. A nevelés szükségességét az eddigieket összefoglalva három pontban írja le: 1. az állatok is gondot viselnek. 2. Istennek születték leányaikat a szülők, neki tartoznak nevelésével. 3. az ország becsülete rajtuk forog.⁵⁵

Az összevetésekből azt látjuk, hogy leggyakoribb a szó szerinti átvétel. Ezen belül végez el kisebb változtatásokat, mint bővítés.⁵⁶ Ennek célja, mint más esetben is, az értelmezés és érzékletesebbé tétel. A bővítésen, betoldáson és egy-egy szó más szavakkal való helyettesítésén felül a szavak kihagyására is találunk példát.⁵⁷ Az egyszerűsítést kihagyással, szavak helyettesítésével, továbbá szórendcserével oldja meg a prédikátor:

Tudták ezt a Pogány Bölcsék is, melyre nézve is Diogenes nem az erkölcsstelen gyermeket, hanem annak Tanítóját büntetné meg. Így a Lacedaemon városának Bírái nem az egymással veszekedő atyafiakat büntették, hanem azoknak szüléiket, mert nem nevelték jól fiaikat. (MsU. 483. IV. 197. 18–21.)	Annak-okáért miképpen Diógenes nem az erkölcsstelen gyermeket, hanem tanítóját büntette, úgy a Lacedaemon bírái nem az egy-mással veszekedő atyafiakat büntették, hanem apjokat, hogy nem jól nevelte fiait. (PPÖM. VII. 617. 11–14.)
---	---

A második prédikációban az átvételek szervezik a szöveget. A prédikátor önálló részei azok összekötésére szolgálnak, vagy egy-egy rész végén összefoglalják azok tartalmát, és esetenként saját tudásanyaggal támasztja alá a pázmányi gondolatot. Fejérvári a Pázmány-prédikáció szinte minden oldalát felhasználja a lineáris gondolatmenet megtartásával.

A prédikáció elején ismét a nevelés fontossága hangsúlyozódik, hiszen a rossz tanítással az ördög kezébe jutnak a gyermekek.⁵⁸ A saját szövegezésű propositio után a mű kizárólag Pázmány szövegrészleteiből áll össze. A leánynevelés módozatait Fejérvári regulákra osztja, melyek a gyermek növekedését követik: 1. szoptatás, 2. mikor már járni, futni, játszani tud, 3. ne halljon és ne lászon csúf dolgokat a gyermek, 4. hat esztendő korától dologra kell szoktatni, az olvasásra tanítás helyessége. Az 5. regula a szüzesség megtartásának eszközeiről négy részre oszlik: otthon tartás, férfival való kapcsolat, a tánc veszélyessége, a

⁵⁵ MsU. 483. IV. 204.

⁵⁶ MsU. 483. IV. 197. 23. – 198. 1. vö.: PPÖM. VII. 616. 38. – 617. 4.

⁵⁷ MsU. 483. IV. 199. 24–29. vö.: PPÖM. VII. 622. 29–32.

⁵⁸ MsU. 483. IV. 205–206.

borra szoktatás és a cifrázás helytelensége. Végül a 6. regula a szülők kötelességéről beszél, hogyan házasítsák ki a leányukat.⁵⁹

Az átvett részletek nagy része jelen esetben is szó szerinti, és az előző prédikáció technikájához hasonlóan előfordul benne a betoldás, más szavakkal helyettesítés, szavak sorrendjének felcserélése, de előfordul az átvett egység mondatainak átrendezése is, mely az érvek cseréjeként is értelmezhető.⁶⁰ Ellenben az egységek kezelése semmiként sem illik a variáció kategóriájába. Az érvek cseréjének eljárásába beilleszthetjük azzal a megkötéssel, hogy nem jön létre az új gondolatmenet létrehozásának kritériuma.⁶¹

MsU. 483. VI. 87–94.

A vizsgált szövegek közül ez az egyetlen, mely elhangzásának idejét a prédikátor megjelölte: 1756. október 3.⁶² A prédikáció forrása Pázmány, *Mely üdvösséges a magunk-ismerése* című munkája, azonban nem alkot egységet Fejérvári másik három – ugyanezen Pázmány művön alapuló – prédikációjával. Elkülönül tőlük abban is, hogy lényegében csak két helyen történik átvétel. További két esetben is felfedezhetünk pázmányi gondolatot, miszerint minden jó cselekedetünk csakis Istentől van,⁶³ és az önismeret tudománya megfojtja a kevélység mérget,⁶⁴ de kompilációról nem beszélhetünk.

Az első esetben a prédikáció a textus megjelölése után ugyanazzal a szöveghellyel indít, mint Pázmány a saját prédikációjában.⁶⁵ A másik átvétel nem hossza miatt érdekes, hanem mert jól látszik, hogyan simul bele a prédikátor szövegébe argumentumként, és miként bontakozik ki belőle a prédikáció tanulsága:

Nincs hát szükségesebb, nincs hasznosabb tudomány ennél a maga vizsgálásánál. Még Kilonis kérdezzen Quid esset optimum scitu. Apollo azt felelte Nosce teipsum. (MsU. 483. VI. 94. 22–23.)	Tudakozván Chilon folosofus, quid esset optimum scitu? micsoda tudomány legjobb és hasznosb? Azt felelé Apollo: nosce teipsum; ismérd magadat; és tudgyad, ki vagy. (PPÖM. VI. 82. 4–6.)
---	---

⁵⁹ MsU. 483. IV. 206–212.

⁶⁰ MsU. 483. IV. 210. 6–31. vö.: PPÖM. VII. 623. 9–10; 18–22; 24–27; 30–31.– 624. 3.

⁶¹ Hargitai, *i. m.* 642, 645.

⁶² MsU. 483. VI. 94.

⁶³ MsU. 483. VI. 91.

⁶⁴ MsU. 483. VI. 93.

⁶⁵ MsU. 483. VI. 87. 5–19. vö.: PPÖM. VI. 81. 1–15.

Az előző esetekben is láttuk, hogy átvétellel indulnak a művek. Ennek oka, hogy nagyban megkönnyítette a prédikátor helyzetét a pázmányi szöveg, hiszen abból tudta kibontakoztatni a saját mondanivalóját, és nem neki kellett olyan megfelelően megalapozott szöveget létrehoznia, mely egyaránt felkelti a hallgatóság figyelmét és jelzi a prédikáció mondanivalójának irányvonalát. Említettem, hogy ez a mű nem képez egységet a továbbiakban elemzett három prédikációval, mégis felfedezhető egyes részeinél az ötletkompilációhoz hasonló kapcsolat az MsU. 483. VI. 241–248 és az MsU. 483. IV. 197–204. oldalakon található munkákkal. E kérdéskörre és a tartalmi elemzésre az adott helyen még visszatérek.

MsU. 483. VI. 233–256.

A három prédikáció szoros összetartozását a kötetben való elhelyezkedésük, a közös textus és az azonos téma felett a forráskezelésük is mutatja. Pázmány, *Mely üdvösséges magunk-ismerése* című prédikációja háromfelé bontódik, ezáltal a teljes prédikáció felhasználásra kerül, megfelelően a Pázmány-előszóban megfogalmazottaknak: „[...] hogy, ha, mit egy helyen mondtam, azt okosan más Vasárnap elő-hozzák, sok új prédikációkat csinálhatnak”.⁶⁶

Az első (233–240.) prédikáció példázza a legjobban, mit érthetünk pontosan azon, hogy az átvételek alárendelődnek a saját tanításnak. A mű két részre osztható. Az első rész szinte csak Pázmány szöveghelyekből építkezik fel, melyek az önismeret fontosságát és nehézségét, továbbá az evilági állapotunk nyomorúságát és bizonytalanságát hangsúlyozzák.⁶⁷ Ezáltal nyújtanak kiindulási alapot a második egység számára (237–240.), mely azt fejtegeti, hogy milyen kötelességeket tanulhatunk állapotunk megismeréséből. Ebben a részben egyáltalán nincs átvétel. A prédikátor a tanulságokat négy officiumra bontja: 1. nyugodjunk meg Isten gondviselésében, 2. zabolázzuk meg a világi jók kívánását, 3. bármely állapotban vagyunk, panasz és „szorgalmatosság” nélkül éljünk abban, 4. de ne tetszen és ne is gyötrődjünk jelen állapotunkban. Az állapotunk megismerése tehát az Isten által kiszabott kötelességünkre kell, hogy vezessen minket, így mindig egyenesen járunk Isten útján.⁶⁸

⁶⁶ PPÖM. VI. XXII.

⁶⁷ MsU. 483. VI. 233–237.

⁶⁸ MsU. 483. VI. 237–240.

A prédikáció ötletkompilációval kezdődik, mellyel Pázmány prédikációjának első két bekezdését foglalja össze tartalmilag.⁶⁹ E példa megerősítheti azt az elképzelést, miszerint az ötletkompiláció a tartalmi kivonatolással és az egyszerűsítéssel rokon. Előfordul, hogy a variálás is hozzákapcsolódik. A következő ötletkompiláció⁷⁰ teljesen azonos Kelemen Didák eljárásával.⁷¹ Ezen túlmenően több példát találunk arra is, hogy az átvételekből bontakozik ki a prédikátor saját szövege:

Amely betegeket akart a Krisztus gyógyítani, noha tudta, hogy egészséget kívánnak tőle, mégis megkérdezte tőlök: Mit akarnak? Mert várta hogy ismerjék meg nyavalyájokat. Így már az Isten is a bűnben elmerült zsidóságot erre a maga állapotjának ismerésére nógatja, a midőn azt mondja Lásd meg a te utaidat. (MsU. 483. VI. 233. 29. – 234. 1.)	A mely betegeket meg akart gyógyítani Christus, azt kérdezte tőlök, mit akarnak? Tudta, hogy egészséget kívánnak; de azt várta, hogy ismerjék és megvallyák nyavalyájokat. (PPÖM. VI. 82. 20–22.)
--	---

Itt láthatjuk azt is, hogyan strukturálja át Pázmány mondatait, megtartva azoknak szó szerinti átvételét. Ezen átvételekhez nem csupán a kihagyás, betoldás kapcsolódik, hanem előfordul, hogy az egység elejét vagy végét átfogalmazza a prédikátor:

Külömben is minden világi sorsod és állapotod, ha tiszta és minden gond bánat [etc.] nélkül való volna is, oly rövid ideig tartó az, oly veszendő, hogy éppen okot abból nem vehetsz a gyönyörűségre és dicsekedő kevélységre, mert az erőt a szépséget egy hideglelés elfogyatja, a gazdagságot egy szikra megemészti, az uraságot vagy tisztséget egy vád földhöz veri [...] (MsU. 483. 236. 12–18.)	De bár tiszták és elegyítés-nélkül volnának is a világ javai: oly rövidek mind ezek és oly veszendők, hogy szeretést nem érdemlenek. Mert az erőt és szépséget egy hideg-lélés elfogyatja: a gazdagságot egy szikra megemészti: a felséget egy óra földhöz veri. (PPÖM. VI. 91. 1–5.)
--	--

⁶⁹ MsU. 483. VI. 233. 3–8. vö.: PPÖM. VI. 81. 1–15.

⁷⁰ MsU. 483. VI. 233. 8–17. vö.: PPÖM. VI. 81. 17–28.

⁷¹ Hargitai, i. m. 644.

A második prédikáció (241–248) témája önmagunk cselekedeteinek megismerése. Az előzőhöz hasonlóan, az átvételek alárendelődését tapasztaljuk. Az eddigiektől eltérően saját szöveggel kezdődik, mely az önmegismerésre sarkall. A Pázmány-helyek csak a saját szövegezésű propositio után következnek, és annak alátámasztására szolgálnak, hogy cselekedeteink Istentől vannak, nélküle nem munkálkodhatunk semmiben. Minden jó, melyet véghezviszünk, Isten munkája. Ellenben erőtlenségünk miatt a rossz önnön hibánkból származik. Ez utóbbi bizonyítása és kifejtése saját szöveggel történik, de az átvétel szolgáltatja az indító gondolatot.⁷² A következő rész szintén az átvételből bontakozik ki: Mózzsal együtt nyúlunk keblünkbe és vizsgáljuk meg beszédeink, indulataink, tagjaink és főképpen cselekedeteink bűnösségét.⁷³ Azt is szükség megvizsgálni, mi okból vannak a fellelt dolgok. Majd átvétel következik arra, hogy nagyobb bűnbe is eshettünk volna, ha Isten nem zabolázza a sátánt.⁷⁴ Innentől kezdődik a fő tanítás, miszerint vizsgálni kell, hogy tehettünk-e volna többet, és az eddigi megismerésekből három kötelességünket kell megtanulni: 1. ne mentegessük gonoszságunk alól magunkat, adjunk annak hitelt 2. ítéljük meg saját magunk, hisz ki ezt elvégzi, azt Isten nem ítéli el. Ennek további három módja van: a parancsolat szentségének szem előtt tartása, mely ellen vétettünk, a törvény értelmében istentelenek vagyunk, és végül ismerjük el, hogy Isten büntetésére méltók vagyunk. A 3. kötelesség, önmagunk méltatlannak tartása Isten jótéteményeire. Mindez a tiszta és feddhetetlen élet folytatására vezet bennünket.⁷⁵ A prédikációban tehát a bevezető saját szöveg és a saját tanítás közrefogja az átvételeket, melyek szinte egységet alkotnak a prédikáció közepén. Ez a módszer rokon az előző prédikációban vizsgálttal, hiszen ott is egyetlen egységben voltak csoportosítva az átvételek, és csak azután, a második részben következett a prédikátor homogén szövege.

Az átvételek itt is nagyobb egységek, és lineárisan haladnak. A megjelenő kompilációs technikák az egyszerűsítés és a szó szerinti átvétel, de gyakran fordul elő, hogy a Pázmány által idézett *locust* a prédikátor feltehetően visszakeresi, és ennek következtében Pázmánytól eltérően közli annak tartalmát. Így fordulhat elő, hogy míg a bibliai helyet Pázmány Péter E/1-ben közli, addig Fejérvári E/3-ba írja át. Ennél a helynél egy nagyobb egység kisebb részeinek strukturális variálása történik, de a gondolatmenet megváltoztatása nélkül: Először a *locusok*

⁷² MsU. 483. VI. 242. 8–12; 15–18; 19–28. 243. 1–3; 3–7; 9–13. vö.: PPÖM. VI. 92. 10–16; 19–23; 34–39. 93. 3–8; 29–31; 29; 32–34.

⁷³ MsU. 483. VI. 244. 2–7. vö.: PPÖM. VI. 94. 28–30.

⁷⁴ MsU. 483. VI. 245. 18–23; 24–28. vö.: PPÖM. VI. 94. 3–7; 12–16.

⁷⁵ MsU. 483. VI. 246–248.

visszakeresése és átfogalmazása történik.⁷⁶ Pázmány a következő helyeket jelöli a margón: „2. Cor. 3. v. 5.”, „Philip. 1. v. 6.”, „Philip. 2. v. 13.”⁷⁷ E tekintetben Fejérvári követi a sorrendet és a szövegben közli a hivatkozásokat. A következő résznél az előző Pázmány-átvétel folytatódik, de kihagy két és fél sort.⁷⁸ A margón Pázmány szintén ugyanúgy hivatkozik: „Joan. 15. v. 5. Cap. 6. v. 44.”⁷⁹ Ezután Fejérvári egy egész bekezdést hagy ki Pázmánytól, de utána szó szerint folytatja. Érdekes, hogy visszakereste a megjelölt helyet: „1. Cor. 15. v. 10.”, és azt sokkal bővebben idézte mint a forrás. Ezt vagy saját tudásanyaggal is bővítette, vagy megtalálta a Pázmány által mondottak bibliai helyét, mivel a püspök nem ugyanarra hivatkozott.⁸⁰ A forrásban szereplő textus visszakeresése vagy fejből való kiegészítése szintén megtalálható Kelemen Didáknál is, mikor a Pázmány által „nagyvonalúan idézett” rész helyett annak teljes alakját adja.⁸¹ A prédikáció összegzőképpen – ötletkompilációt alkalmazva – azt a helyet használja fel, melyet Pázmány az egész gondolatmenet elindításaként írt munkájában:

Látod hát ember ezekből mi vagy ember magadra nézve, aki semmi jót nem cselekedhetel, mert mind gondolatot, mind jóra való akaratot, mind tehetséget Isten ad neked. Elég erőtelen vagy hát magadra nézve. (MsU. 483. VI. 243. 13–17.)	És ha magunkat meg nem akarjuk csinálni, bizonyoson megtapasztallyuk, hogy semmi-tehetők, semmi-erejük vagyunk. (PPÖM. VI. 92. 7–9.)
--	--

Az eddigi unitárius prédikációk vizsgálatából leszűrhetjük, hogy az átvételek gyakorisága hasonlóságot mutat Kelemen Didák egyes munkáinak kölcsönzési gyakoriságával. További hasonlóságként kell megemlítenünk, mikor a prédikátor saját régebbi munkáját újból felhasználja. Erre mind Pázmánynál,⁸² mind Kelemen Didáknál⁸³ találunk példát. Fejérvári jelen prédikációja és a már elemzett MsU. 483. VI. 97–94. oldalakon lévő műve között ugyanez figyelhető meg,

⁷⁶ MsU. 483. VI. 242. 20–29. vö.: PPÖM. VI. 92. 34–39.

⁷⁷ PPÖM. VI. 92.

⁷⁸ MsU. 483. VI. 242. 29. – 243. 1. vö.: PPÖM. VI. 93. 3–8.

⁷⁹ PPÖM. VI. 93.

⁸⁰ MsU. 483. VI. 243. 1–13. vö.: PPÖM. VI. 93. 29–34.

⁸¹ Ocskay, *i. m.* 443.

⁸² Hargittay Emil: *Filológia, eszmetörténet és retorika Pázmány Péter életművében*, Budapest, Universitas Könyvkiadó, 2009 (Historia Litteraria, 25.), 205–215.

⁸³ Maczák, 21–22.

mikor arról beszél, milyen cselekedetet kell megvizsgálnunk magunkban.⁸⁴ Jelen esetben a 88. lapon leírtak kibontása történik. Egy másik helyen ötletkompilációt figyelhetünk meg a két mű között.⁸⁵ Az MsU. 483. VI. 87–94-es prédikáció másrésről kapcsolatban van a IV. kötet 197–204. oldalán található munkával is, bár abban az esetben csak *loci communes*ről beszélhetünk.⁸⁶

A harmadik műben (249–256.) az átvett szövegek szervezik a prédikációt. A prédikátor saját szöveggel kezdi el, mely hasonlít az előző két prédikáció felépítésére: példázatok sorol, hogy ismerjük meg önmagunkat, majd következik a *propositio*, amelyben visszautal az előbbi művekre. A *propositio* második fele már Pázmány átvétel.⁸⁷ Innentől a műben csupán öt önálló fogalmazású egység van, melyek felvezető, összefoglaló és összekötő funkcióval bírnak. A mű Pázmány alapján azt vizsgálja, hogy mik voltunk, mi a jelen állapotunk és mivé leszünk. Fejérvári Pázmány művét végigköveti: szól a megismerés módjairól, születésünkről, alacsony mivoltunkról, testi, lelki betegségekről, majd a vénségről, a halálról és a megítéltetésről. Mindezt Pázmány-átvétellel foglalja össze. Legvégül a saját lezárását olvassuk, melyben hangsúlyozza, mindenki köteles megismerni alacsonyosságát, és ebből alázatosságot tanulni.

A legtöbb átvétel szó szerinti, és ezen belül fordul elő a kihagyás, betoldás, szóhelyettesítés és az átrendezés. A mondatok sorrendjének felcserélései jelen esetben is az átvett egység keretein belül maradnak, és nem hoznak létre új gondolatot.⁸⁸ A szövegben Pázmány teljesen pontos, szövegszerű követése történik, leszámítva a néhány szórendcserét és szóhelyettesítést, betoldást. A szerkezetet viszont úgy változtatja meg, hogy összecsúsztatja a forrás két tartalmi egységét. Míg ott először az állatok mivoltát olvassuk és utána az emberét ugyanazon pontok szerint, a prédikáció egy állati tulajdonság után azonnal hozza az emberit, sokkal jobban kiemelve az oppozíciót. Fejérvári célja feltehetőleg az volt, hogy hatásosabbá tegye a szöveget a kontrasztok kiélezésével. Így a közönség is jobban megértette és figyelemmel tudta követni a gondolatmenetet. Ezen felül találunk példát a *locus* visszakeresésére és az egyszerűsítésre is. Érdekes, mikor az átvétel számát és személyét változtatja meg a prédikátor:

⁸⁴ MsU. 483. VI. 244. 12–32. vö.: MsU. 483. VI. 88. 26–31.

⁸⁵ MsU. 483. VI. 244. 33. – 245. 12. vö.: MsU. 483. VI. 88. 29. – 89. 5.

⁸⁶ MsU. 483. VI. 89. 15–19. vö.: MsU. 483. IV. 199. 20–21.

⁸⁷ MsU. 483. VI. 250. 8–11. vö.: PPÖM. VI. 83. 9–11.

⁸⁸ MsU. 483. VI. 251. 9–33. vö.: PPÖM. VI. 85. 18–39.

Lássuk hát mik voltunk. Miből lettünk, azért ha kérded, semmiből, mert öröktől fogva semmik vóltunk és magunktól örökké való semmi is lettünk volna, ha az Isten ingyen való kegyelméből nem teremtett volna bennünket [...] (MsU. 483. VI. 252. 11–14.)	És jusson eszedbe, hogy öröktől-fogva semmi vóltál és magadtól örökké semmi lettél volna: hanem Isten, ingyen nyújtott kegyelméből , mindenható erejével, Ex nihilo fecit caelum et terram, et hominum genus; semmiből teremtette az eget, földet és az emberi nemzetet. (PPÖM. VI. 86. 13–17.)
---	--

A T/1 használata a közösségi összetartozás érzékeltetésének, a közös sorsnak és felelősség-hordozásnak érzékeltetését szolgálja, és belsőbb viszonyt teremt a hallgatóság és a prédikátor között. A prédikációban előfordul a kivonatolás is. Ezt nem nevezhetjük tartalmi összefoglalásnak, mivel a Pázmány-szavak megmaradnak. A kivonatolás meglátásom szerint ebben az esetben a kihagyás aktusának nagy mértékű alkalmazása, a szövegből való válogatás:

Ha penig állapotunkra nézve kívanjuk ismerni magunkat, minthogy ezt elmondottam nincs mit szólnom, hanem csak ezt, hogy ennek hívságát és múlandóságát szépen kijelentette az Írás, amikor azt ideig tartó párához Jac. 21. 15. kemence füstéhez Ese. 13. 3: tajtékhöz Sep. 5. 15. szélhez Job 7. 7. virághoz Esa 2. 10. 6. és árnyékhoz Job 12. 2. hasonlította, amely dolgok mind múlandók, és hamar elenyésznek, semmivé lesznek. (MsU. 483. VI. 254. 12–19.)	Azért, sűrűb és világosb hasonlatossággal előnkbe nem adhatta a Sz. Lélek, életünknek és javainknak múlandó hiúságát, mint mikor azt mondotta: hogy a mí világi életünk és minden állapotunk olyan, mint a kevés- ideig-tartó pára ; mely hamar elenyészik: olyan, mint a kemence füstje ; mely késedelem-nélkül eloszol: olyan, mint a tajték , mely egy szelecskétől elszaggattatik: olyan, mint a szél ; mely menten megyen és vissza nem tér: olyan, mint a virág ; mely hamar meghervad, és szárad: olyan, mint az árnyék ; mely ha délig nő, dellyest apad és azon állapotban soha nem marad: olyan, mint az álom; mely csak rövid hiúság. (PPÖM. VI. 91. 5–15.)
---	--

Látjuk, amellet, hogy nem minden metaforát vesz át, az átvételek magyarázatát egy mondatban összegzi a végén, ezzel egyszerűsíti a szöveget, és a gyönyörködtetést is elveti.

Összegzés

Összegzésként tehát elmondható, hogy Fejérvári Sámuel elemzett prédikációiban az átvételek jelentős funkcionális szerepet töltenek be. Láthattuk, nem kisebb szókapcsolatokról vagy mondatokról van szó, hanem sokszor teljes bekezdésnyi egységeket kölcsönöznek Pázmánytól. A prédikációkban általában a saját mondanivaló a dominánsabb még akkor is, ha a Pázmány átvételek többségben vannak. Kompilációs technikáit többé-kevésbé be tudtuk sorolni a katolikus technikák alá. Annyi megkötést kellett alkalmaznunk, hogy a kihagyás, bővítés, betoldás, szóhelyettesítés, szórendcsere, érvek cseréje, egységek strukturális átrendezése, átfoglalmazás, egyszerűsítés, a szöveg számának és személyének megváltoztatása mind az egységek szó szerinti átvétele alá tartozik, és együttesen is jelen lehetnek. A variációval, érvek cseréjével sosem jön létre új gondolatmenet. Az ötletkompiláció sajátos módon, inkább parafrázálásként határozható meg, de a gondolatmenetet mindig tartja. Mindez megfelel az általános protestáns gyakorlatnak, miszerint a – katolikusoknál dominánsabb – imitáció helyett a variációt kell alkalmazni, tételről tételre követve a felhasznált forrást. Ennek célja az isteni ige csorbíthatatlansága. A mondatok és szavak cseréje, a strukturális átrendezés megengedett, de célja minden esetben a hallgatóság számára való érthetőbbé tétel.⁸⁹ Fejérvárinál további technikák is megjelennek, mint például a kivonatolás, válogatás. Emellett úgy vélem, a bemutatott technikák csoportosításánál mégis Ocskay György három kategóriáját alkalmazhatjuk azzal a megkötéssel, hogy azok az egységek szó szerinti átvételének alárendelődnek. Ekképpen a mondatok egyszerűsítése, a szavak helyettesítése, a sorrend-cserék, a variációk és a kivonatolás: a kihagyás, rövidítés, tömörítés kategóriájába tartoznak; a saját ismeretanyaggal bővítés, *loci communes*ek, és az ötletkompiláció: a betoldások, az átfoglalmazások, az átdolgozások alá; míg az önmagára vonatkoztatás, az érzékletesebbé tétel és magyarázás: az egyéb eltérések alá csoportosítható.⁹⁰

⁸⁹ Kecskeméti Gábor: *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet: A magyar nyelvű halotti beszéd a 17. században*. Budapest, Universitas Könyvkiadó, 1998 (Historia Litteraria 5.), 192; 196–197.

⁹⁰ Ocskay, *i. m.* 441–448.

Döntési kompetencia, szakértelem és metakogníció szerepe az Erdélyi Unitárius Egyház lelkészeinek esperesválasztásában

Bevezető

A kezdők és szakértők közötti különbségeket, a két csoportot egymástól elválasztó vonásokat, jellegzetességeket számos kontextusban vizsgálták, akár gazdasági jellegű döntésekről, akár emberi erőforrás jellegű személyzeti döntésekről, vagy más szakértelmet is követelő döntési vagy választási helyzetről volt szó. Mára köztudottá vált a tény, hogy a szakértők ismeretei alapvető és lényegi elvek köré szerveződnek, ettől eltérően a kezdők a döntési/választási helyzet felszíni tulajdonságait vizsgálják, és a fogalmak szintjén próbálják megoldani azokat. Ezért van az, hogy míg pl. az orvostanhallgató csupán egyes tüneteket lát, melyeket az általa olvasottakkal vet össze, a rezidens orvos szindrómákat (teljes, pontosan leírt tünetegyütteseket), addig a nagymester szintű orvos az egész betegséget, sőt az egész beteget látja egyben, és a diagnózist intuitívan állítja fel.¹

Vannak olyan területek, munkakörök, amelyekben nehéz meghatározni azt, hogy ki számít szakértőnek és ki kezdőnek. Lelkészek esetében csak feltételezhetjük, hogy a nagyobb tapasztalat, az úgynevezett régiség az egyetlen megbízható kritérium, melynek alapján az egyéneket a szakértők vagy kezdők csoportjába sorolhatjuk. Tudatában kell lennünk annak, hogy nagyon nehéz általában a lelkészek munkáját, különösképpen pedig az egyházi elöljárók, például esperek munkáját megítélni, objektíven értékelni, mivel ez is a rosszul mérhető munkakörök közé tartozik. Nehezen lehet mérhető dimenziókat hozzárendelni (pl. szolgálatok száma, gyülekezet lélekszáma stb.), mert ezek alakulása elsősorban nem a lelkész befolyása alatt áll. Ez a helyzet fennáll az esperesi tisztséget betöltők vagy a tisztségre pályázók esetében is. Az esperesválasztás, mint egy rosszul meghatározott döntés (a következmények nem előreláthatóak, nem egyértelmű választás előtt, hogy ki a rátermettebb a tisztség betöltésére) nem tartozott, és valószínűleg a jövőben sem fog, a szervezetpszichológia érdeklődési körébe tar-

¹ Mérő László: *Észjárások: A racionális gondolkodás korlátai és a mesterséges intelligencia*. Tercium kiadó, Budapest, 1997. 192.

tozni. Ritkán válik valamilyen egyházi intézmény vagy szervezet tudományos vizsgálódás tárgyává. Éppen ez motivált arra, hogy vizsgálatunk tárgyául a lelkészek esperesválasztási stratégiáit válasszuk, olyan megbízható mérőeszközöket használva, amelyek a metakogníció színvonalát a döntési kompetencia szintjével összevetve hivatottak fényt deríteni arra, hogy a döntési-választási helyzetben van-e, és ha igen, akkor milyen mértékű a szakértőknek és kezdőknek tekinthető lelkészek között a különbség.

1. Kompetencia és szakértelem

1.1. A kompetencia a szervezeti vezetés szempontjából

Az egyéni különbségekről azt tartják, hogy két dimenzió mentén változnak:

1. az egyén vonása (trait), vagyis arra való hajlama, hogy a különböző körülmények és a helyzetek közepette egy adott, többnyire stabil vonást mutasson;
2. az egyén állapota (state), vagyis érzelmi reakciója, melynek intenzitása változó, időben fluktuáló, és speciális környezeti tényezők mellett függ az egyén vonásszintjétől.²

A személyiségbeli vonásokat az emberi erőforrás szakemberei a kompetencia fogalmával cserélik fel. A kompetenciát, mint a személyiségi vonások megfelelőjét, elsőként McClelland használta, 1973-ban. Szerinte a kompetencia egy olyan általános pszichés összetevőt jelent, amely magában foglalja a kognitív és interszónális képességeket, valamint attitűdöket.³ Napjainkban azonban a kompetens viselkedést sokkal összetettebb módon határozzák meg. Keen⁴ a kompetens viselkedést a következő képességekkel társítja, amelyek jellemzői magának a kompetenciának, de nem merítik ki teljesen a fogalom tartalmát. A kompetencia tehát a következőket jelzi:

- elvont és nem rutinos feladatok megoldása;
- hatékony döntések meghozatala, következtetések levonása, problémák hatékony megoldása;
- rosszul meghatározott, változó körülmények összehangolása és ellenőrzés alatt tartása;

² Mo'Neil – Drillings és mts.: *Motiváció elméletei és kutatása*. Vince Kiadó, Budapest, 1999. 34.

³ Mc Clelland, D. C.: *Testing for Competence rather than for Intelligence*. American Psychologist, 1973. 28. 1–14.

⁴ Keen, K: *Competence: What Is and How Can It Be Developed?* In: J. Lowycek, P de Potter & J. Elen: *Instructional Design. Implementation Issues*. Brussel, Belgium, 1992. 117–121.

- dinamikus rendszerek megértése;
- együttműködési képességek.

Az utóbbi két évtizedben a kompetens viselkedés és a szakértelem fogalmát a legtöbb szakember összefüggésbe hozta. A szakértelem fogalma magában foglalja a személyes tapasztalatokat, specifikus ismereteket és képességeket (tanulás útján elsajátított ismeretek), valamint az attitűdöket és jellemvonásokat. Furnham szerint a szakértő az a személy, aki megfelelő, kompetens válaszokat tud nyújtani előre meg nem határozható helyzetekben.⁵

1.2. A szervezeti vezetők feladatkörei

Attól függően, hogy milyen egy adott munkahely típusa, a munkahely kínálta szerepkör és feladatkör, az alkalmazottaknak vagy beosztottaknak változó általános és specifikus ismeretekkel és kompetenciákkal kell rendelkezniük. Mintzberg⁶ a szervezeti vezetők feladatköreit és szerepköreit vizsgálva, arra a következtetésre jutott, hogy a vezetők három nagy szerepkört töltenek be:

A. Interperszonális szerepek:

A.a) *a szervezet feje*: ez a legegyszerűbb és a legalapvetőbb szerep: a vezető mintegy jelképezi és képviseli a szervezetet;

A.b) *vezető*: ez a legfontosabb szerep – felelősség az alkalmazottak kiválasztásáért, motiválásáért, támogatásáért;

A.c) *kapcsolatteremtő*: a szervezeten belüli és kívüli kapcsolatok ápolása a szervezet és a környezet harmonikus működésének megteremtése.

B. Információs szerepek:

B.a) *figyelő*: az információk figyelemmel kísérése mind a szervezeten belül, mind a szervezeten kívül;

B.b) *szétosztó*: a kívülről jövő információk szétosztása a szervezeten belül minden érdekelt részére;

B.c) *szóvivő*: a vezető feladata, hogy az emberek véleményeit és problémáit eljuttassa a felső vezetőkhez.

C. Döntési szerepek:

C.a) *kezdeményező*: a szükséges változások tervezése és végrehajtása;

C.b) *a zavarok elhárítója*: a váratlan események bekövetkezésekor a vezető megfelelő lépéseket tesz a kívánt helyzet visszaállítására;

⁵ Furnham, A: *Personality at Work: The Role of Individual Differences in the Workplace*. Routledge, London, 1994. 21.

⁶ Mintzberg, H.: *The Manager's Job: Folklore and Fact*. Harvard Business Review, 1975. 53. 53–58.

C.c) erőforrások elosztója: a vezető, formális hatalmánál fogva, legjobb ítélőképessége szerint osztja szét a rendelkezésére álló erőforrásokat;

C.d) tárgyaló: a vezető az, aki más személyekkel és szervezetekkel a vitatott kérdéseket meg tárgyalja és megegyezésre jut.

Mintzberg szerint ezek a szerepek minden vezető munkájában jelen vannak, noha más-más mértékben. A modell feltételezi, hogy az interperszonális és az információs szerepek a döntési szerepekre épülnek: minél inkább változnak, és tartalmilag bővülnek, annál jobban megerősödnek a döntési szerepek. A vezetést tekinthetjük úgy, mint egy folyamatos döntést.⁷

Annak ellenére, hogy a vezetői döntések nem szisztematikus, logikus és előrelátható döntések, számos elméletalkotó mégis racionális modellek és stratégiák alkalmazását kezdeményezi egy folyamatosan változó szervezeti környezetben. A szervezeti élet és a szervezeti kereteken belül folyó tevékenységek nagy számban kínálnak döntési lehetőségeket, amelyeknek a hordereje túlmutat a magánszférában hozandó döntéseknél. A döntési helyzetek osztályozásakor több változót kell figyelembe venni. A fizikai helyet tekintve, ahol a döntés megfogalmazódik, két környezetet különíthetünk el. Így beszélhetünk szervezeti és személyes döntésekről.⁸ Klein a vezetői, illetve a szervezeti döntések két kategóriáját különíti el:

1. *jól meghatározott döntések* (algoritmizált) vagy **familiáris döntések** – ezekre az jellemző, hogy ismert az alternatívák tárháza, a következmények és a kockázatok is jól előrevetíthetőek;

2. *rosszul meghatározott döntések* (heurisztikára épülő) vagy **nem familiáris döntések** – ezekre az jellemző, hogy a döntési helyzet rosszul körülhatárolható, az alternatívák száma részlegesen vagy egyáltalán nem ismert, ugyanakkor a döntéssel járó következmények és a kockázatok nehezen mérhetőek fel.⁹

Függetlenül a döntési helyzet típusától, ahhoz, hogy a vezető kompetens döntést hozzon, bizonyos előfeltételeknek kell megvalósulniuk: érzékelniük kell a különbséget aközött, ami van és aközött, amit szeretnének. Továbbá motiválva kell lenniük a döntésre, és bizonyos képességekkel kell rendelkezniük.

⁷ Uo.

⁸ Edwards, W.: *The Theory of Decision Making*. Psychological Bulletin, 1954. 51. 380–417.

⁹ Klein, G. A.: *A Recognition Primed Decision Mode of Rapid Decision Making*. in: Klein, G. A., Orasanu, R. és mts.: *Decision Making in Action. Models and Methods*. Norwood, NJ: Ablex, 1993.

1.3. Tapasztalat, életkor, műveltség – elméleti elgondolások

A szakértelem elméleti meghatározása során olyan előrejelző fogalmakat alkalmaznak, mint a szakmai tapasztalat, az életkor és a műveltség (iskolai tapasztalatok). Westerman kutatásában a tanárok szakértelmét vizsgálta. Azon személyeket, akik több mint 5 éves szakmai tapasztalattal bírtak, a szakértők csoportjába sorolta. A vizsgálatban résztvevő további személyek egyetemi hallgatók voltak. Ez a csoport alkotta a kezdők csoportját. A vizsgálat keretén belül fény derült azokra a kritikus faktorokra, amelyek meghatározzák a tanári foglalkozás fejlődését. Az összehasonlítás folyamán jellembeli, felelősségbeli és értékrendbeli különbségek mutatkoztak meg.¹⁰

Az életkoron – mint a szakértelem meghatározóján – egy biológiaiilag meghatározott növekedést, érést értünk. Az életkor és a környezeti tapasztalások specifikus kognitív képességek, készségek fejlődését vonják maguk után, amelyek a strukturális ismeretek és az alkalmazkodási folyamatok halmazát ölelik fel. A kognitív fejlődés egy érési folyamat, amely az asszimilációs és akkomodációs kognitív műveletek révén jön létre. Az ismeretek sémák formájában öltenek testet, ezek stabilak és szervezettek.¹¹

Utolsó komponensként, mint ami meghatározza a szakértelmet, a műveltséget vagy iskolázottságot kell említenünk. Itt a megszerzett ismertek doméniuma specifikus.

1.4. A szakértők és a döntéshozatal

A klasszikus vagy normatív döntésemléletek a döntési folyamat intellektuális oldalát célozzák. A közgazdászok körében, akik a matematikai és formális logikai alapfeltevésekre támaszkodva szigorúan meghatározott eszközökkel dolgoznak, és figyelmen kívül hagyják azokat a pszichológiai folyamatokat és változókat, amelyek egy döntési folyamatban szerepet játszhatnak, „a döntéshozatalt egy választási folyamatnak tekintik, amely a formális logikai következtetéseken alapul.”¹²

Mintegy reakcióképpen a normatív elméletre, megjelentek a deskriptív elméletek. Az utóbbiak a döntést egy többtényezős folyamatként határozzák meg, amely a pillanatnyi állapot és a célállapot közötti szakadék felismerésével kezdő-

¹⁰ Westerman, D. A.: *Expert and Novice Teacher Decision Making*. Journal of Teacher Education, 1991. 42(4), 292–305.

¹¹ Eysenck, M. W. & Keane, M. T.: *Kognitív Pszichológia*. Nemzeti Tankönyv Kiadó, Budapest, 1997. 341–344, 446–447.

¹² Plous, H.: *Judgment and Decision Making*. Englewood, NJ. Prentice Hall, 1994. 21–43.

dik, magában foglalja a lehetséges alternatívák azonosítását és kiértékelését, a tevékenység folyamatának megtervezését, a következmények mérlegelését a cél elérése érdekében, valamint a feedback feldolgozását és kódolását, amely a tevékenység hatékonyságának a mutatója.¹³

Ezen a ponton elkerülhetetlen a kérdés, hogy hogyan tudunk egy jó döntést megkülönböztetni egy rossz döntéstől, vagy egyszerűen az, hogy „milyen” egy jó döntés. A választ a kérdésre úgy kaphatjuk meg, ha azonosítjuk azokat a folyamatokat és lépéseket, amelyek lehetővé teszik a kompetens döntés meghozatalát – idealisztikus körülmények között. Ideális körülménynek nevezzük azokat a döntési helyzeteket, amelyek jól meghatározottak, minden alternatíva, döntési kritérium és információ ismert és világos a döntést meghozó személy számára. A döntési folyamat lépéseit Hogarth és Makridakis¹⁴ a következőképpen határozzák meg: *a.* probléma strukturálása; *b.* a bizonytalan felismerése; *c.* információszerezés; *d.* alternatívák elemzése; *e.* alternatívák kiértékelése – kockázat felmérése; *f.* következmények megállapítása; *g.* választás.

A hatékony döntési képességekkel rendelkező szakemberek az ismeretek szerveződésében, tartalmában és a döntéshozatal során alkalmazott stratégiákban különböznek a kevés tapasztalattal rendelkezőktől.¹⁵ A következő táblázatban néhány különbséget sorolunk fel a szakértelemmel rendelkező személyek (szakemberek) és a kezdők között.

1. táblázat. Szakértők és kezdők döntési folyamataiban megmutatkozó különbségek

Kezdők	Szakértők
Az ismeretek konkrét események köré szerveződnek.	A szakértők ismeretei alapvető princípiumok köré szerveződnek. Ezeket a princípiumokat mint procedúrákat alkalmazzák a problémamegoldás során.

¹³ Klaczynski, P. A.: *Introduction to the Special Issue of the Development of Decision Making*. Applied Developmental Psychology, 2001. 22. 225–236.

¹⁴ Hogarth, R. M. és Makridakis S.: *Forecasting and Planning an Evaluation*. Management Science, 1981. Vol 27. 2. 123–128.

¹⁵ Sternberg, R. J.: *Advances in the Psychology of Human Intelligence*. Hillsdale, NJ. Erlbaum, 1982. Vol I. 34–41.

Kezdők	Szakértők
A kezdők mindig a döntési helyzet felszíni tulajdonságait vizsgálják, és a fogalmak szintjén próbálják megoldani azokat.	A szakértők több időt töltenek a döntési helyzet reprezentációjával és annak felépítésével, majd annak elemzésével. Ezeket a reprezentációkat támpontként alkalmazzák.
	Schoenfeld ¹⁶ szerint a szakértők három kérdést tesznek fel, mielőtt nekilátnának a feladatnak: • Mit csinállok? • Miért teszem? • Mire használható fel az eredmény?

Shanteau¹⁷ szerint a szakértők más pszichológiai jellemzőkkel bírnak, mint a kezdők. Ebből következőleg más technikákat és döntési stratégiákat alkalmaznak. Ezek a pszichológiai jellemzők a következők:

- fejlett észlelési/figyelmi készségekkel rendelkeznek, valamint hatékonyabban szűrik ki a lényeges információkat;
- érzékük van arra, hogy kiválasszák azt, ami a döntéshozatal szempontjából releváns;
- képesek leegyszerűsíteni a komplex problémákat;
- kommunikatívak és jó meggyőző képességekkel bírnak;
- kritikus helyzetekben is képesek hatékony döntést hozni;
- tudatában vannak saját képességeiknek, bíznak saját döntéseikben;
- tudják, hogy hol és mikor milyen stratégiát alkalmazzanak a döntés folyamán;
- döntéseikért vállalják a felelősséget.

1.5. A vezetőválasztási döntések

A vezetőválasztási döntések egyaránt hatással vannak az emberek életére és a szervezet vagy intézmény hatékonyságára. Mindenkinek érdeke az, hogy bölcs döntéseket hozzanak. A szervezetek és intézmények számára lényeges, hogy kompetens egyéneket válasszanak vezetőknek, akik hozzájárulnak az adott szer-

¹⁶ Schoenfeld, A. H.: *What's All the Fuss about Metacognition?* In: Schoenfeld, A. H. szerk: *Cognitive Science and Mathematics Education*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1987. 189–215.

¹⁷ Shanteau, J.: *The Psychology of Expertise: An Alternative View*. In: G. Wright & F. Bolger: *Expert and Decision Support*. New York, Plenum, 1992. 11–21.

vezet/intézmény sikeréhez. Itt a vezetőválasztási döntések hasonlóan működnek, mint bármilyen szervezeten belül a személyzettel kapcsolatos döntések. Egy adott egyházkörbe tartozó lelkészek érdeke az, hogy köri szinten is olyan helyet foglaljanak el, olyan tisztségeket töltsenek be, amelyekben kamatoztathatják képességeiket.

Az ilyen jellegű döntések esetében a szervezetben/intézményben dolgozó egyéneknek vannak valamilyen elképzeléseik és elvárásai a tisztséget elfoglalni készülő egyénnel szemben. Ezek az elvárások többé-kevésbé körülhatároltak, és ezeknek az elképzeléseknek a nagy része implicit szinten (ki nem mondottan) marad. Ugyanakkor az egyének is vannak valamiféle elképzelései a szervezettel szemben. Továbbá pedig az egyén rendelkezik bizonyos képességekkel, amelyek a szervezet céljainak elérésében hasznosak lehetnek. Amennyiben az egyén képességei kielégítik a szervezet elvárásait, akkor alkalmasságról beszélünk.

2. A metakogníció szerepe és hatása a döntéshozatalra

A munkaerőpiacba való bekapcsolódásnak, a megfelelő szakma megtalálásának felnőttkorban az intelligenciaszint csak egyik összetevője, bár legtöbbször ez a meghatározó. Azonban megegyező mennyiségi ismeretek birtokában a személyek nagyon eltérő módon nyilvánulnak meg, tudásukat különbözőképpen hasznosítják.

Jelenleg a változások korát éljük, a vállalatok, szervezetek, intézmények, így az egyházak is átalakulóban vannak. Fontossá vált, hogy az ismereteket, készségeket és attitűdöket hatékonyan használják különböző helyzetekben. Bár az egyéni motiváció nagyon fontos, azok az alkalmazottak bizonyulnak hatékonyak a dinamikus munkakörülmények között, akik rendelkeznek rugalmas készségekkel és attitűdökkel.

A kognitív pszichológiába Flavell vezeti be a metakogníció fogalmát.¹⁸ Szerinte a metakogníció ismereteket és a kogníció szabályozását foglalja magában. A kognícióról való ismeret több változót foglal magában:

- a. személyes változók, vagyis a saját személyről szerzett ismeretek;
- b. feladat-változók, vagyis a különböző feladattípusoknak megfelelő kognitív követelmények;
- c. stratégiai változók, vagyis olyan kognitív és metakognitív procedurális ismeretek, melyek fokozzák a tanulás, illetve a teljesítmény hatásfokát.

¹⁸ Flavell, J. H.: *Metacognition and Cognitive Monitoring. A New Area of Cognitive-Development Inquire*. American Psychologist, 1979. 34. (10) 906–911.

A változók mellett Flavell a metakogníciónak két összetevőjét különíti el: a tudás tudását és a tudás szabályozását.

A tudás tudása három elemet foglal magába: procedurális ismeretek, deklaratív ismeretek és a feltételes ismeretek. Procedurális tudásról akkor beszélünk, amikor a tapasztalat arra szolgál, hogy azoknak a folyamatoknak a szerveződését befolyásolja, melyek a tevékenység elvégzését meghatározzák. A deklaratív tudás, a kísérleti pszichológia hagyományos emlékezeti metaforája szerint, egy olyan tudás, amely benne van a memóriában, ahol az információt először feldolgozzuk, kódoljuk, azután valamilyen explicit módon hozzáférhető formában elraktározzuk későbbi használatra, végül pedig az igényeknek megfelelően előhívjuk.¹⁹ A deklaratív tudástól eltérően, melyet meg tudunk fogalmazni, a procedurális tudást nem tudjuk explicit módon szavakba önteni. Az ismeret-elsajátítás folyamán az új információkat deklaratív formába kódoljuk a memóriába, melyek a gyakorlás és újrahasznosítás során proceduralizálódnak.²⁰

A metakogníció másik összetevője a kognitív szabályozás, amely elősegíti a kontrollt. Olyan összetevők tartoznak ide, mint a tervezés, az információ menedzselése, a monitorizálás, a kiértékelési folyamatok.

Megemlítendő, hogy Sternberg intelligencia-elméletében is nagy szerepet kap a metakogníció. Sternberg szerint az intelligenciában a metakomponensek végrehajtó folyamatok, amelyek más értelmi összetevőket ellenőriznek, megvalósítva a feedbacket. Ezek felelősek egy feladat végrehajtásáért és az eredményes megoldás jelzéséért. Magukban foglalják a problémamegoldás tervezését, értékelését és figyelését.²¹ A metakomponensek tehát az intelligencia azon jellemzői, melyek lehetővé teszik az egyén számára kognitív erőforrásainak hatékony menedzselését. Az értelmi képességek hatékony mozgósítása meghatározó jelentőségű az intelligencia szempontjából.

A jól működő képességek és a tanulási folyamatban elsajátított ismeretek együtteseként létrejövő szakértői gondolkodási sémák nagymértékben hozzájárulnak a gondolkodás meta-szintű összetevőinek megszilárdulásához.

¹⁹ Eysenck, M. W. & Keane, M. T.: *Kognitív Pszichológia*. Nemzeti Tankönyv Kiadó, Budapest, 1997. 204–207.

²⁰ Anderson, J. R. & Slavucci, D. D.: *Integrating Analogical Mapping and General Problem Solving*. Cognitive Science, 2001. 25, 71–80.

²¹ Sternberg, R. J.: *What Should Intelligence Tests Test? Implications for a Triarchic Theory of Intelligence for Intelligence Testing*. Educational Researcher, 1984. 13 (1), 5–15.

3. Az esperes hatáskörének bemutatása, és az esperesválasztás folyamatának ismertetése

Az Erdélyi Unitárius Egyházban az esperes hatáskörét és megválasztásának folyamatát az Alaptörvény határozza meg. Az Alaptörvény az esperesi hatáskör-ről, a megválasztás körülményeiről a VII. fejezetben ír.²²

A fentiek mellett az esperesre is érvényes az, amit az Alaptörvény a lelkészek számára előír a 3. fejezet 45. és 57. cikkelyében: „A lelkész az egyházközség valláserkölcsei életének vezetője és gondozója, akinek a magánéletében is a vallássság, a felebaráti szeretet és áldozatkészség példaképe gyanánt kell állnia a gyülekezet előtt. [...] A lelkész az egyházközség híveinek szellemi és lelki vezetője, ezért igyekezzék bizalmukat, szeretetüket és tiszteletüket megnyerni. [...] Minden hivatalos és magánügyben járjon el [gyülekezete tagjai iránt] teljes jóakarattal és szeretettel. Magánélete legyen feddhetetlen, házaselete mintaszerű, háztartásában és öltözködésében hivatásának tekintélyét tartsa szem előtt. Legyen a közügyekben résztvevő becsületes polgár [...]”²³

Az esperest az egyházkör legfőbb hatósága, a közgyűlés választja meg. Ennek tagjai hivatalból az esperes, felügyelő gondnokok, jegyző, közügyigazgató, pénztárnok, jogtanácsos, rendes, segéd- és gyakorló segédlelkészek, rendes énekevezérek, valamint az egyháztársadalmi szervezetek egyházköri tagozatainak 1–1 képviselője; valamint választás útján: az egyházközségek egy-egy képviselője. Esperesválasztáskor a világiak választási döntéseiket általában a lelkészek preferenciájához igazítják. Az esperesválasztást választási kampány előzi meg, amelynek során a jelöltek megismertetik magukat, megvalósításukat és programjukat.

4. A saját vizsgálat bemutatása

4.1. A vizsgálat célkitűzései

Azok az átfogó kutatási irányvonalak, amelyek célul tűzték ki az általános képességek meghatározását és feltárását, mára már nagyon visszaszorultak. A jelenlegi kutatások arra fektetnek nagyobb hangsúlyt, hogy feltárják azokat a specifikus képességeket, készségeket, kompetenciákat, melyek egy meghatározott tevékenységi sorozatban játszanak mérvadó szerepet. Feltehetően minden tevé-

²² Az Erdélyi Unitárius Egyház Alaptörvénye. Kiadja Az Erdélyi Unitárius Egyház, Kolozsvár, 2003. 39–41.

²³ Uo. 18–23.

kenységi sorozatnak megvan a maga kompetencia csoportja, amely a hatékony munkavégzés alapvető képességeit foglalja magában.

A társadalmi keretek között vannak olyan szakterületek, amelyekben nélkülözhetetlen a döntési képesség és kompetencia megléte. Annak érdekében, hogy megértsük a vezetők személyzeti és az alkalmazottak vezetőválasztási döntéseit egy szervezet keretein belül, vizsgálunk kell a metakognitív tudatosságot, hogy hol, mikor és hogyan alkalmazzák az adott stratégiákat, és hogy hogyan tervezik, követik nyomon és értékelik az alkalmazott stratégiák sikerességét.

A vizsgálat során a következő kérdésekre összpontosítottunk:

- milyen különbségek tárhatóak fel esperesválasztási helyzetben a tapasztalattal rendelkező és a kezdő lelkészek között a metakognitív képességek men-
tén;
- milyen összefüggések vannak a tudás szabályozása és a vezetőválasztási
döntések között;
- milyen összefüggések vannak a tudás tudása és a vezetőválasztási dönté-
sek között;
- milyen összefüggés van az életkor, képzettség (ami a vezetést illeti) és szak-
mai tapasztalatok, valamint a választási döntésekben nyújtott teljesítmény kö-
zött;
- a saját döntéssel való elégedettség és bizalom összefüggésben van-e a dön-
tés helyességével (a szimuláció), a döntési kompetencia szintjével és a metakog-
nitív tudatosság színvonalával.

4.2. A vizsgálat folyamatának leírása

A vizsgálat levezetése során a következő lépéseket követtük:

a. *A vizsgálati populáció meghatározása: 96 lelkész.*

b. *A mérőeszközök alkalmazása:* a vizsgálat folyamán alkalmazott tesztcsomag három területen keresztül közelíti meg azon képességeket, amelyek a választási döntések kimenetét vizsgálja. A mérőeszközök alkalmazása a következő fázisokban zajlott le:

1. Az anamnézis felvétele: a nem, életkor, képzettség, gyülekezet létszáma, lelkészként eltöltött évek száma, választási tapasztalat;
2. A metakognitív képességek felmérése – Metakognitív Tudatosság Kérdőív által;
3. A döntési kompetencia felmérése – Döntési Kompetencia Kérdőív által;
4. A döntési (választási) helyzet szimulációja.

c. *A kapott nyers adatok feldolgozása:* az adatok feldolgozása a PASW 18 statisztikai adatfeldolgozó program segítségével történt. A következő statisztikai

módszereket használtuk az adatok feldolgozása során: független t-próba, ANOVA, χ^2 próba, korreláció és lineáris regresszióanalízis. A mérőeszközöket azzal a céllal használtuk, hogy kimutassuk a csoportok közötti különbségeket a vezetői tapasztalatok és életkor függvényében. Továbbmenően pedig azért, hogy feltárjuk azt, hogy léteznek-e különbségek kezdő és tapasztalattal bíró személyek metakognitív képességei és döntési kompetenciái között.

d. A kapott mutatók értelmezése: az általunk megfogalmazott és bizonyításra kerülő hipotézisek szempontjából a következő eredmények lennének relevánsak: a nagyobb szakmai tapasztalattal és előzetes döntési tapasztalattal bíró személyek (vezetők) hatékonyabb metakognitív stratégiákat alkalmaznak, mint kezdő társaik. Olyan faktorok, mint az életkor, szakmai tapasztalat, releváns képzettség (vezetőképzség) befolyással vannak a döntések kimenetelére és az alkalmazott stratégiákra.

e. Következtetések és a jövőbeli kutatási javaslatok megfogalmazása.

4.3. A hipotézisek

Két általános hipotézist fogalmaztunk meg:

1. A nagyobb szakmai tapasztalattal rendelkező egyének fejlettebb metakognitív képességekkel és döntési kompetenciával rendelkeznek, mint a kevesebb tapasztalattal rendelkező társaik;

2. A vezető szerepet betöltő és nagyobb szakmai tapasztalattal (lelkészként eltöltött évek száma) rendelkező személyek, mivel feltételezhetően hatékonyabb metakognitív képességekkel és döntési kompetenciával rendelkeznek, sikeresebbek a választási döntéseikben.

4.4. A vizsgált populáció

A vizsgálat 2010 tavaszán zajlott, az Erdélyi Unitárius Egyház lelkészeinek a körében.

A vizsgálatban 96 személy vett részt. Az volt az ambiciózus cél, hogy az Erdélyi Unitárius Egyház keretén belül működő összes lelkész részt vegyen a vizsgálatban. A vizsgálati populációban így segédlelkészek, lelkészi munkát végző gyakorló teológusok, rendes lelkészek, kórházlelkészek, tanárként működő, de lelkészi oklevéllel rendelkező, lelkészi szolgálatot is végző személyek kerültek be, olyanok is, akik még az első esperesválasztási alkalom előtt állnak, de többnyire olyanok, akik több esperesválasztáson vettek már részt. A legkisebb gyülekezet lelkészétől, az espereseken keresztül az egyház püspökéig az Erdélyi Unitárius Egyház lelkészeinek jelentős részét sikerült bevonni a vizsgálatba.

A szakmai tapasztalat operacionalizálásában a lelkészi szolgálatban eltöltött évek számát vettük alapul. Így három csoport jött létre, a kezdők, haladók és szakértők csoportja (még ha a haladó és szakértő fogalmak idegenül is hangzanak a lelkészekre vonatkoztatva). A szakmai tapasztalat, mint a lelkészi szolgálatban eltöltött évek száma, az életkorral áll szoros összefüggésben.

Eredetileg 130 kérdőívet osztottunk ki, igyekeztünk elérni a lelkészek 100%-át. Ebből összesen 109 kérdőív érkezett vissza. A 109 visszaküldött kérdőívből 13 nem volt megfelelően kitöltve, ezért ezek nem kerültek be a vizsgálatba további feldolgozás végett.

A demográfiai adatok feldolgozása során a következő háttérváltozók gyakoriságbeli kimutatása volt a cél: nem, életkor, szakmai tapasztalat (lelkészi szolgálatban eltöltött évek száma), vezetői funkcióban szerzett tapasztalat, esperesválasztásokon való részvétel.

A nemek eloszlási gyakorisága a vizsgálatban résztvevő személyek esetében a következőképpen alakult: 85,4 %-a férfi és 14,6 %-a nő. Amint a gyakoriságokból is kitűnik, az adott munkakört férfiak dominálják.

Életkor függvényében a leggyakrabban szereplő életkori kategóriát a 28–33 év közötti személyek (30,2 %), míg a legkisebb kategóriát a 62 év feletti személyek alkotják, 2,1 %-ot képviselve. (Lásd 2. táblázat)

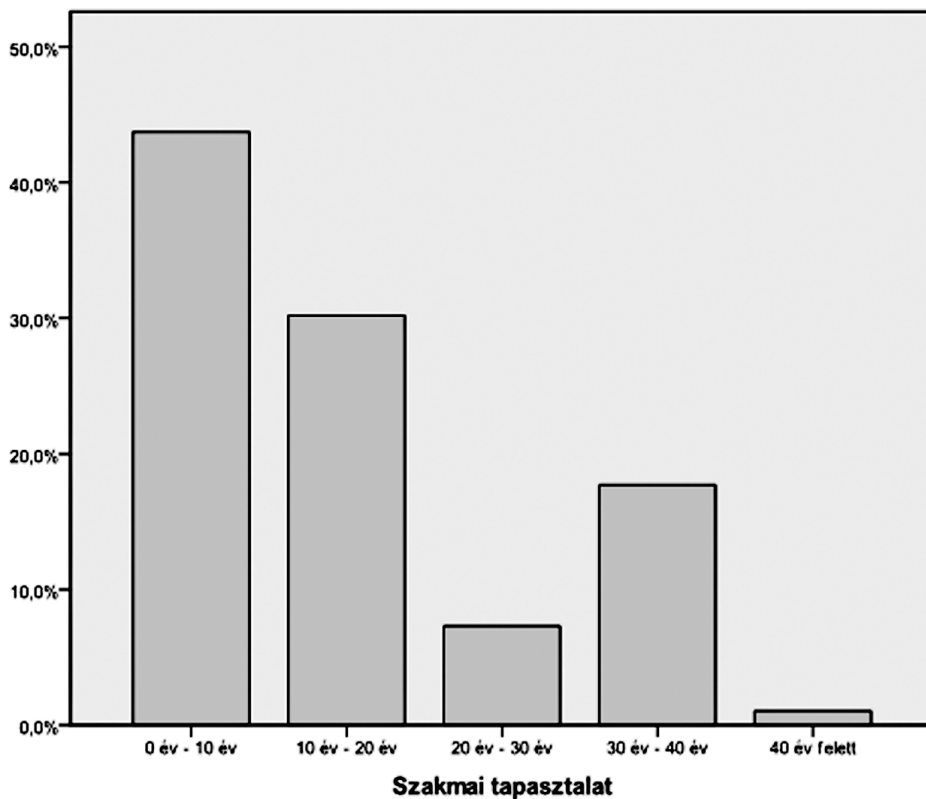
2. táblázat. *A minta életkor szerinti megoszlása*

Életkor	Gyakoriság	Százalék
22 év – 27 év	9	9,4 %
28 év – 33 év	29	30,2 %
34 év – 39 év	22	22,9 %
40 év – 45 év	11	11,5 %
46 év – 50 év	3	3,1 %
51 év – 61 év	20	20,8 %
62 év felett	2	2,1 %
Összesen	96	100,0 %

A szakmai tapasztalat függvényében a leggyakrabban szereplő kategória a 0–10 év közötti tapasztalattal rendelkező személyek száma, akik a minta 43,8 %-át teszik ki.

3. táblázat. A minta szakmai tapasztalat szerinti megoszlása

Szakmai tapasztalat	Gyakoriság	Százalék
0–10 év	42	43,8 %
10–20 év	29	30,2 %
20–30 év	7	7,3 %
30–40 év	17	17,7 %
40 év felett	1	1,0 %
Összesen	96	100,0 %

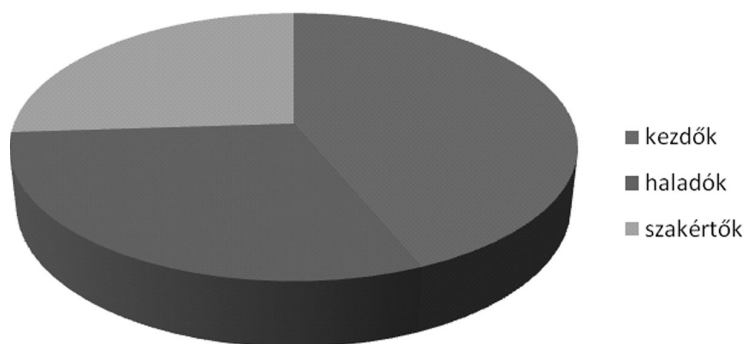

1. ábra. A minta szakmai tapasztalat szerinti megoszlása

A szakmai tapasztalatot illetően, a vizsgálatban részt vevő egyéneket – az adatok feldolgozása során – három kategóriába osztottuk, a következőképpen:

4. táblázat. A minta szakmai tapasztalat szerinti megoszlása

0 és 10 év között	42 személy	kezdő
10 és 20 év között	29 személy	haladó
20 év felett	25 személy	szakértő

Szakmai tapasztalat

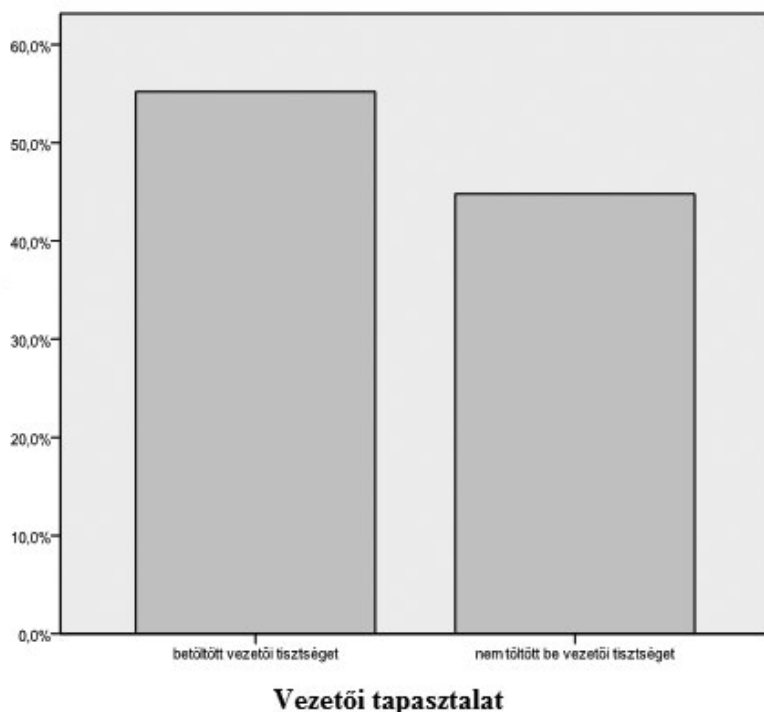
2. ábra. A minta szakmai tapasztalat szerinti megoszlása

Erre a hármas beosztásra azért volt szükség, mert így módon nyilvánvalóbbá válhatnak azok a különbségek, amelyek a régiség – szakmai tapasztalat szempontjából relevánsak. Bár lehetett volna a populációt ebből a szempontból két csoportra osztani, mégis szerencsésebbnek tűnik a hármas beosztás, ugyanis nehezen elképzelhető, hogy egy 15 év szakmai tapasztalattal és egy 35 évnyi szakmai tapasztalattal bíró lelkész között ne legyenek számottevő különbségek az általam vizsgált metakognitív tudatosság és döntési kompetencia mentén.

A vezetői tapasztalat szempontjából a minta 55,2 %-a betöltött vagy jelenleg is betölt (kutatás pillanatában – szerk.) vezetői funkciót, míg 44,8 %-a soha nem töltött be vezetői funkciót.

5. táblázat. A minta vezetői tapasztalat szerinti megoszlása

Vezetői tapasztalat	Gyakoriság	Százalék
Betöltött vezetői tisztséget	53	55,2 %
Nem töltött be vezetői tisztséget	43	44,8 %
<i>Összesen</i>	96	100,0 %

3. ábra: A minta vezetői tapasztalat szerinti megoszlása

4.5. A vizsgálati eszközök bemutatása

A vizsgálat elvégzése során két kérdőív és egy választási döntési helyzet szimulációja került alkalmazásra. A kérdőívek a következők: Döntési Kompetencia Kérdőív és a Metakognitív Tudatosság Kérdőív, és egy választási helyzet szimulációja. A döntési helyzet szimulációjának tárgya egy esperesválasztás volt, amelyben három jelölt szerepelt.

4.5.1. A döntési kompetencia kérdőív

A döntési képességek néhány aspektusának megállapítása végett fejlesztették ki a Döntési Kompetencia Kérdőívet. A kérdőív elméleti háttérét az önszabályozási folyamatok képezik. 20 kérdést foglal magában, melyek elolvasása során a vizsgált személyeknek el kell dönteni, hogy mennyire jellemző saját viselkedésükre az adott állítás. Négy faktor mentén vizsgálja a döntési hatékonyságot: tájékozottság, önértékelés, önállóság, bizalom a saját döntéseikkel szemben. A válaszokat 7 pontos skálán kell megadni, ahol a 7 azt jelenti, hogy teljes mértékben

egyetért az adott személy a kijelentéssel, míg az 1, hogy egyáltalán nem ért egyet vele. A válaszokat összesítve a magas pontérték fejlett kompetenciát feltételez.²⁴

4.5.2. A metakognitív képességek felmérése

Az első lépés egy olyan mérőeszköz keresése volt, amely a felnőtt populáció metakognitív tudatosságról megbízható képet képes nyújtani. Ez az eszköz a MAI (Metacognitive Awareness Inventory), amely 52 itemből álló, önkitöltős eszköz, amelyet Schraw és Dennison dolgozott ki.²⁵ A MAI két faktor, a tudás tudása és a tudás szabályozása, mentén méri a metakognitív tudatosságot, és magában foglal nyolc skálát, amelyeket a jelen vizsgálatban nem vettünk igénybe (ezek a kognitív feldolgozási folyamatok felmérését célozzák meg). A kérdésekre a válaszokat egy 7 pontos Likert-skálán kell megadni, ahol a 7 azt jelenti, hogy teljes mértékben egyetért az adott személy a kijelentéssel, míg az 1, hogy egyáltalán nem ért egyet vele. A válaszokat összesítve a magas pontérték fejlett metakognitív képességekre utal. A kérdőív választásának elsődleges oka a kérdőív magas belső konzisztenciájának rehabilitása volt ($\alpha = 0,95$).

4.5.3. Az esperesválasztási döntési helyzet szimulációja

A választási döntések szimulációja egy olyan csomag segítségével történt, amely 3 személy önéletrajzát és háttéradatait tartalmazza (személyiség, személyes és szociális kompetencia, érzelmi kompetencia, vezetői stílus stb.).

A vizsgálati személyek, lelkeszi munkakörükből adódóan, ismerik az Alaptörvénynek az esperesi hatáskörre vonatkozó részét. Ezt figyelembe véve lettek összeállítva a szimulációban szereplő információk.

A vizsgálat során a résztvevőknek, figyelmesen elolvasva a bemutatott három személy adatait, döntést kellett hozniuk arra vonatkozóan, hogy a bemutatott 3 személy közül ki a legmegfelelőbb az adott munkakör (esperesi tisztség) betöltésére. Az instrukció a következő volt: 3 pontot kap az a „személy”, akit a legmegfelelőbbnek tartanak, 2 pontot az, aki ezt követi, és végül 1 pontot annak, akit a legkevésbé tartanak megfelelőnek. Tehát 3–1 között osztályozzák a személyeket. A három jelölt közötti különbségeket úgy szerkesztettük meg, hogy a különbségek ne legyenek szembeszökők, de azért legyenek annyira egyértelműek, hogy a helyes és helytelen döntés világos legyen.

²⁴ Miller, D. C. és Byrnes, J. P.: *Self-regulated Decision-making and Academic Achievement*. Journal of Educational Psychology, 2001. 93, 677–685.

²⁵ Schraw, G. & Dennison, R. S.: *Assessing Metacognitive Awareness*. Contemporary Educational Psychology, 1994. 19, 460–475.

Ismerve az Erdélyi Unitárius Egyház szervezeti ethoszát, a szimulációban bemutatott három személy, a három jelölt, megfelelési szempontból a következő:

Benkő Borbála	nagyon megfelel (3)
Csiszér Csanád	megfelel (2)
Abódy Aladár	nem felel meg (1)

Az Alaptörvény esperesre vonatkozó passzusa alapján a három személy leírásában helyet kaptak releváns és nem releváns információk. Ebben a szimulációs helyzetben fontos volt az a szempont, hogy a csapda jellegű, személyes preferenciáknak nagyobb teret adó jellemzők minimális szintre legyenek lecsökkentve. Ugyanis jelen vizsgálat célja elsősorban nem a preferenciák feltárása volt.

A bemutatott három személy adatai úgy voltak megszerkesztve, hogy az esperesi munkakör betöltésének szempontjából nem releváns információk között ne legyenek nagy különbségek (így csökkentve a preferencián és előítéleten alapuló döntések arányát), az esperesi tisztség betöltésére való alkalmasság szempontjából releváns adatok viszont nagy eltéréseket mutatnak. Olyan vonások, képességek vannak felsorolva, amelyek általában kívánt elvárások egy vezetői pozíció betöltésénél.

Az esperesi tisztség betöltése szempontjából releváns és nem releváns adatok eloszlása:

Életkor – ebben az esetben nem releváns;

Régiség a lelkési pályán – ebben az esetben nem releváns ;

Gyülekezetének lélekszáma – ebben az esetben nem releváns;

Családi állapot – ebben az esetben nem releváns;

Értelmi képesség – releváns;

Erkölcsei tartás – releváns;

Műveltség szintje – ebben az esetben nem releváns;

Politikai elkötelezettség – ebben az esetben nem releváns;

Vezetési stílus (demokratikus vagy autokratikus) – ebben az esetben kulcsfontosságú, releváns;

Önismeret, pontos önértékelés, önbizalom szintje – ebben az esetben releváns;

Érzelmek megélése – nem releváns;

Motiváló-készség a lelkész társak irányában – ebben az esetben kulcsfontosságú, releváns;

Megbízhatóság, lelkiismeretesség szintje – ebben az esetben releváns;

- Felelősségvállalás szintje – ebben az esetben releváns;
- Az egyház-jog, egyházi szervezeti ismeretek szintje – ebben az esetben releváns;
- Kommunikációs készség szintje – ebben az esetben releváns;
- Együttműködési hajlam – ebben az esetben releváns;
- Cselekvőkészség szintje – ebben az esetben releváns;
- Egyházi szabályok és előírások követése – ebben az esetben releváns;
- Konfliktusokkal szembeni attitűd – ebben az esetben releváns;
- Szervezési képesség szintje – ebben az esetben releváns.

4.6. Az eredmények összefoglalása

Az első hipotézis az volt, hogy nagyobb szakmai tapasztalattal rendelkező egyének fejlettebb metakognitív képességekkel és döntési kompetenciával rendelkeznek, mint a kevesebb tapasztalattal rendelkező társaik. A hipotézis vizsgálata során a következő eredményekre jutottunk:

- a szakmai tapasztalat és életkor szempontjából a vizsgálati személyek között az életkor előrehaladtával a kognitív szabályozás fejlettségi szintje nő;
- a metakognitív tudatosság szintje a három csoport esetében nem különbözött jelentős mértékben egymástól, csupán a kognitív szabályozás szintjén volt szignifikáns különbség a három csoport között. A szignifikáns különbség a kezdők és a szakértők csoportja között van;
- a döntési kompetencia fejlettségi szintje nem különbözik a szakmai tapasztalat függvényében;
- kezdők és haladók között, ami a metakognitív tudatosságot és annak két alskáláját illeti (tudás tudása és kognitív szabályozás), nem találtunk szignifikáns különbséget;
- a döntési kompetencia szintjében nem találtunk jelentős különbséget a kezdők és haladók között;
- kezdők és szakértők között a kognitív szabályozás szintjén szignifikáns különbségeket találtunk;
- haladók és szakértők között, ami a metakognitív tudatosságot és annak két faktorát illeti (tudás tudása és kognitív szabályozás), valamint a döntési kompetencia szintjében nem találtunk jelentős különbséget.

Bár az eredeti hipotézisben nem szerepeltek, a kérdőívben feltett két kérdést illetőleg (amelyek a saját döntésbe vetett bizalom és elégedettség szubjektív megítélését voltak hivatottak feltárni) arra az eredményre jutottunk, hogy a döntésbe vetett bizalom és a döntéssel való elégedettség szoros összefüggést mutat a dön-

tési kompetencia szintjével, azaz akik bíznak döntéseikben, és meg is vannak elégedve azokkal, magasabb szintű döntési kompetenciával rendelkeznek.

A **második hipotézis** az volt, hogy a vezető szerepet betöltő és nagyobb szakmai tapasztalattal (lelkészként eltöltött évek száma) rendelkező személyek, mivel feltételezhetően hatékonyabb metakognitív képességekkel és döntési kompetenciával rendelkeznek, sikeresebbek a választási döntéseikben. A hipotézis vizsgálata során a következő eredményekre jutottunk:

- a vezetői tapasztalattal rendelkezők átlagosan magasabb pontértéket értek el a kognitív szabályozás alskálán, mint akik nem rendelkeznek vezetői tapasztalattal;

- szignifikáns különbség van a szakmai tapasztalat és a vezetői tapasztalat szintjén a döntési alternatívák rangsorolásában. A több mint 20 évnyi szakmai tapasztalattal rendelkező egyének, akik vezetői tapasztalattal bírnak, helyesebb döntéseket hoztak a szimulációs helyzetben, mint bármelyik másik csoport. A leggyengébb teljesítményt azok az egyének nyújtották, akik kezdők (kevesebb mint 10 évnyi szakmai tapasztalattal rendelkeznek), és nem rendelkeznek vezetői tapasztalattal;

- az átlagéletkor szempontjából nincs szignifikáns különbség a helyesen és helytelenül döntők között, azaz a helyes vagy helytelen döntés nem életkorfüggő;

- a szimulációs döntési helyzetben a helyesen és helytelenül döntők között szignifikáns különbségek vannak a metakognitív tudatosság szintjét illetően. A helyesen választók szignifikánsan magasabb pontszámot értek el a MAI kérdőívén, mint a helytelenül döntő társaik;

- a szimulációs döntési helyzetben a helyesen és helytelenül döntők és a MAI egyik alskálája, a tudás tudását illetően a vezetői tapasztalat meghatározó szerepet játszik a döntési alternatívák rangsorolásának helyességében.

4.7. Következtetések

A metakognitív folyamatoknak fontos szerepük van, mivel a tudás tudása és szabályozása meghatározó szerepet játszik a döntéshozatalban. A nagyobb szakmai tapasztalattal járó, fejlettebb metakognitív működés, ami a szakértőkre jellemző, odavezet, hogy a szakértők nagyobb eséllyel hoznak helyes döntéseket, mint kezdő társaik. A kezdők és szakértők metakognitív tudatosság szintje eltér az egymásétól, ugyanakkor a metakognitív tudatosság kapcsolatban áll a sikeres döntésekkel. A hatékony döntési képességekkel rendelkező szakemberek az ismeretek szervezésében és a döntéshozatal során alkalmazott stratégiákban különböznek a tapasztalattal nem rendelkezőktől.

A vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy a kezdők és szakértők között a metakognitív tudatosságon belül a kognitív szabályozás faktora eltér. Elmondható, hogy a szakértők esetében, mivel hatékonyabbak a kognitív szabályozásban, ez elősegíti esetükben a kontroll aspektusát, melyhez olyan összetevők tartoznak, mint a tervezés, az információ menedzselése, a monitorizálás, a kiértékelési folyamatok. A kontroll aspektusa elősegíti a kevésbé impulzív, az ún. „bölcs” döntések meghozatalát.

A metakognitív fejlettség és a döntési kompetencia nem mutat együttjárást az életkor-változával. Habár egyes kutatások arra térnek ki, hogy az életkor lehet a szakértelem meghatározója, ezért maga után vonhat fejlett metakognitív képességeket és döntési kompetenciát, ebben az esetben ez nem igazolódik. Valószínű, hogy ezek a képességek nem az életkor előrehaladtának függvényében változnak, hanem a problémamegoldás folyamán alkalmazott stratégiák, és más inter- és intraszubjektív változók formálják őket. A minőségi különbségeket részben a metakognitív folyamatok hatékonyságára vezethetjük vissza.

A jól működő képességek és a tanulási folyamatban elsajátított ismeretek együtteseként létrejövő szakértői gondolkodási sémák nagymértékben hozzájárulnak a gondolkodás meta-szintű összetevőinek megszilárdulásához. Ha a szakmai tapasztalatot az adott területen eltöltött évek számában mérjük – az életkorhoz hasonlóan –, nem találunk együttjárást a metakognitív képességek és a döntési kompetencia között. Ebben az esetben is az a következtetés vonható le, hogy a szakmai tapasztalat esetén más háttérváltozók (nem az évek száma) nagyobb befolyással lehetnek.

Érdemes kiemelni, hogy a metakognitív tudatosságot mérő kérdőív összpontszáma, valamint az ezt alkotó alskálákon elérhető pontértékek szoros együttjárást mutatnak a döntési kompetencia kérdőív által mértékekkel. Tehát a fejlett döntési kompetencia feltételezhet hatékony metakognitív stratégiákat.

A konkrét választási döntések során azon szakértők, akik vezetői tapasztalatokkal is rendelkeznek az egyház keretén belül, hatékonyabban elemezték a döntési helyzet lehetőségeit, és az alternatívák mérlegelése sikeresebb döntéshez vezetett, mint azok esetében, akik nem rendelkeztek vezetési tapasztalattal. Ez valószínűleg azzal magyarázható, hogy a metakognitív struktúrák terén a szakértők, akik ezen felül még több vezetői tapasztalattal is rendelkeznek, mint kezdő vagy haladó társaik, előnyös helyzetben vannak. Mivel több hasonló döntési helyzettel találkoztak pályafutásuk során, ezért az adott szituációkat familiárisabbnak értékelhetik.

A jelenlegi vizsgálatba 96 személyt sikerült bevonni, ami kitűnő eredmény, arra való tekintettel, hogy a célzott populáció nagy része részt vett a vizsgálatban,

ilyen szempontból nem reprezentatív mintáról kell beszélnünk, hanem a teljes populáció $\frac{3}{4}$ részéről. A jelenlegi kutatás egyik korlátja abból a tényből fakad, hogy a szakértelmet kizárólag egy dimenzió, a szolgálatban eltöltött évek száma alapján határozta meg.

A jövőben elvégzendő ilyen irányú kutatásnak érdemes lenne más, talán első látásra nem relevánsnak tűnő változók vizsgálatát is bevonni (pl. lelkesedés esetében a gyülekezet lélekszáma, a más jellegű képzések, más döntési helyzetek, stb.). Tervezni kell egy longitudinális felmérést is annak kiderítésére, hogy konkrét helyzetekben hogyan alakulnak a döntések, és hogy ezeket milyen objektív és szubjektív (pl. személy-percepció, attribúciós hibák stb.) tényezők befolyásolják.

Kovács Sándor (közlő)

Kelemen Lajos levele Kiss Eleknek, Kolozsvár 1919¹

Kedves Tiszteletes Úr!

Még a múlt év december 30-án írt levelére az ismert körülmények következtében csak most válaszolhatok s most is csak pongyolán és futólag.

Szíves szavait köszönöm. Olvastam programszerű cikkét is, melyet azonban gondolom inkább programvázlatnak szánt Tiszteletes úr. Ma nincs kezemnél ez a cikk s így inkább benyomásaimról számolhatok be, amelyeket az bennem kellett. Részletes észrevételeket tenni reá nincs módomban; bár sok részletére komoly aggodalommal tekintek.

Én ugyanis gyakorlati kérdések megoldásánál az életet nézem, nem az elméletekre építék s az adott tényezőkkel számolok, mert a nélkül minden csak teorizálás. Ezért fölvetem és is a gyakorlati latin kérdőpontokat: cui? Quomodo, quando, quibus auxiliis? És nem találok minden kérdésre megnyugtató feleletet lelkiismeretem előtt.

Az elsőre könnyű felelni. Abban talán mind egyetértünk, hogy egyházunk széleskörű reformokra szorul. Ezek mértékében azonban már nem alakult ki még máig sem olyan megszilárdult és megnyugtató közvélemény, melyet mindnyájan nyugodtan tehetnénk magunkévá. Őszintén megmondom, hogy Tiszteletes úr programvázlatának is ez a része az, amivel nem tudok mindenben egyetérteni s attól tartok, hogy csupa jót akarva is most több bajt és veszélyt, mint jót hozna reánk.

Mert ne felejsük, hogy a budapesterek jóvoltából hol vagyunk, s a jövőt senki sem tudja.

¹ Lelőhely: Kiss Elek püspök hagyatéka, EUEGyLt-ban, Kolozsvár.

Tény azonban, hogy jelszavakért eldobtuk a valót. Leromboltuk a régi házat s az újan átfúj a szél. Ma egy, holnap más deszka és papiros fala dől le; az épület recseg, ropog és senki sem érzi biztonságban benne magát.

Azok, akik paradicsomi változásokat reméltek az új rendszertől, éppen úgy tehetetlenek a növekvő anarchiával szemben, mint mi sokan, akik jobbnak tartottunk egy valamilyen rendet, bármilyen rendetlenségnél. S most velük esszük azt, amit nem a mi megrendelésünkre főztek.

Ami ott megtörtént nagyban, attól félttem én kicsinyben az egyházunkat.

Nehogy csákánnyal, robbantószerrel rontva a régi ócska falaknak, épület nélkül maradjunk, s az Isten tele megvegyen. Nehogy maguk alá temessenek a lerombolásra szánt falak minket is, akik pedig szebb és jobb épületet szeretnénk.

Quomodo? Quando? Most hogyan csinálhatunk reformokat? A legszebb ünneplő nyári nadrágban is megfázik az ember, ha tél van. Most készítsünk tervet, de részletes, minden vonatkozásában precíz és pontos tervezetet. Azt vigyük a nyilvánosság elé. Fontoljuk meg és vitassuk meg minden oldalról, hogy ériék meg az ügy a maga idejére. Így néhány hevülékeny és tetterre vágyó, de nem elég sokat tapasztalt ember buzgóságát látom; de kívánságaik és terveik, illetve gyakran ötleteik gyakorlati keresztülvitelére több a jóakarát mint a biztosíték s több a tapasztalatlan ember hiszemje és illúziója, mint amit embereink és erőink számavétele után komoly eredményül joggal szemlélhetünk s várhatunk.

Mert embereink minden rendszer mellett is ugyanazok maradnak. Éppen ezért a kikkel kérdése is égető. Van-e a rendszerváltozáshoz elég sok és elég széles látókörű emberünk? Én aggodalommal gondolok nyugodt lelkiismerettel e kérdésre adható feleletre. Idézni merném a szentírást, hogy „kevesen vannak kiválasztottak.” És az nem sokat érne, ha egy klikk uralmát egy másik klikké váltaná föl. Ellenben a régi rendszer embereiből és az új törekvések képviselőiből egyformán kiválasztott legértékesebb, legmunkásabb és legönzetlenebb emberek érvényesülését tartanám egyedül célravezetőnek. Ezért igen megfontolandónak tartom a hangot is, mellyel dolgainkról és embereinkről szólunk a nyilvánosság előtt, mert értékes embereket elkedvetleníteni az egyházra akkor is veszteség, ha nem a mi fölfogásunkat vallják, de becsülettel élnek és dolgoznak értünk és közöttünk.

Ami Tiszteletes úr azt a szíves felszólítását illeti, hogy Tiszteletes úrékkal munkáljak együtt közre abban, hogy egyházunkban fejlődést és lendületet teremthessünk, azt hiszem, hogy nem kell külön bizonygatnom, hogy ezt tőlem telhetőleg a legszívesebben teszem. Nekem leginkább irodalmi téren veheti egy-

háza hasznomat. Másutt már aligha, mert lefoglaltatásom nagyon köt s „ars longa, vita brevis”.

Most, hogy Pap Domokos barátom is itt van, remélem, hogy egy vagy legkésőbb másfél év alatt már produktív munkához foghatunk.

Úgy gondolom, ilyen értelemben írhatott Tiszteletes úr az én megkérdőjelezett rehabilitálásomról is.

Mindenféle alkotó munkában örömmel veszek részt. Másban nem s személyek elleni harcokban sem. Mikor az unitárius kollégiumtól távoztam, ott hagytam az engem ért sérelmeket is s még a látszatát is kerülni óhajtanám annak, hogy egyéni keserűségeimért bárkivel szemben is a köz terén álljak bosszút. Az egyéni dolgok egyéni téren végzendők s aki azokat a köz terére is átviszi, az nem méltó közpályán meghallgatásra, sőt megtűrésre sem.

Szeretnék sokat írni s főleg Tiszteletes úrral beszélni. De most lehetetlen. Bánffy Dénest idézem: „Isten s az idő mindent megmutat.” Csak aztán ne úgy mutassa meg, mint egyszer a vargyasi embernek, mert most mindent lehet.

Szeretettel üdvözl:

Kelemen Lajos

Kolozsvár, 1919. II. 7.

Lakatos Sándor

Unitárius egyházi anyakönyvek a Maros megyei Állami Levéltárban

A marosvásárhelyi Állami Levéltárban az egyházi anyakönyvek három gyűjteményben vannak összesítve. Első és legterjedelmesebb gyűjtemény azon egyházközségi anyakönyveket tartalmazza, amelyek az 1691 és 1951 közötti időszakot ölelik fel. A második gyűjtemény olyan másolatokat tartalmaz, amelyeket az állami hivatalokban (polgármesteri hivatalba, megyei tanácsnál) elhelyezett eredeti anyakönyvekről készítettek, feltehetően az állami megbízottak által történő begyűjtéseket követően. A harmadik és egyben legkisebb gyűjtemény a katalógus meghatározása szerint az egyházközségi és esperesi hivatalok levéltári alapjában lévő anyakönyvek gyűjteménye, amelyek bár állami tulajdonba kerültek és az állami levéltárban vannak elhelyezve, egy elkülönített ún. „egyházi fond” részeként vannak számon tartva. A mai levéltári rendszerben a gyűjtemények – a három fent nevezett egység – ugyanabban a katalógusban vannak nyilvántartva.

A Maros megyei anyag katalógusa román nyelven a következő anyakönyvi típusokat, illetve egységeket nevezi meg: *Botezați*, *Cununați*, *Morți*, *Confirmați*, *Vaccinați*, *Convertiți*, *Reconciliați*, *Lista preoților*, *Inseamnări* stb. A katalógus a *Reconciliați* kifejezést feltehetően a betérési anyakönyvek megnevezésére használja. Ugyanakkor ez az összesítő más további anyakönyveknél használja a „convertiți” kifejezést is, ami „áttérteket” jelent, sőt esetenként előfordul, hogy ugyanazon helységbeli anyakönyvekben, legalábbis az összesítő szerint, mindkét kifejezés előfordul. Valószínűleg mindkét kifejezést a ki- és betérések jegyzékére használják.

A megjegyzések sorában feltüntették azon településeket is, ahol filiák működtek, vagy bizonyos időszakban beszolgáltak egy szomszédos faluból (pl. Szentgerice). Több anyakönyvben megtaláljuk a lelkészek és tanítók névjegyzékét, az oltásokról szóló feljegyzéseket stb. Két helyen előfordul, hogy az anyakönyvek az egyházközségi jegyzőkönyvek egy részét is tartalmazzák.

I. Egyházközségi anyakönyvek¹

Helység	Nr. inv.	Inv. vechi		Évjárat		Megjegyzés
Ádámos (Adămuș)	7	10	Keresztelési	1768	1889	
			Esketési	1769	1889	
			Halotti	1768	1889	
			Konfirmációi	1809	1869	
			Oltások	1809	1869	
			Papok névsora	1764	1863	
Bözöd (Bezid)	81	240/3	Keresztelési	1856	1902	183 old.
			Esketési	1866	1911	
			Halotti	1896	1904	
			Konfirmációi	1930	1943	
Bözöd- újfalú (Bezidu Nou)	84	241/3	Keresztelési	1847	1950	106 old.
			Esketési	1867	1979	
			Halotti	1867	1950	
			Áttérési	1883	1888	
			Konfirmációi	1884		
Bordos (Bordoșiu)	104	243/2	Keresztelési	1784	1921	94 old. Tartalmazza Csöb (Cibu) falu unitárius vonatkozásait is.
			Esketési	1795	1921	
			Halotti	1784	1922	
			Konfirmációi	1813	1919	
			Jegyzetek	1779	1788	
Székelykál (Călușeri)	127	280/7	Keresztelési	1754	1881	
			Esketési	1786	1883	
			Halotti	1730	1883	
			Áttérési	1794	1890	
			Konfirmációi	1849	1880	
Magyar- sáros (Delenii)	263	95	Keresztelési	1873	1880	
			Esketési	1873	1880	
			Halotti	1873	1879	
			Reconciliați	1875		

¹ Registre Confesionale de stare civilă 1700–1951

Helység	Nr. inv.	Inv. vechi		Évjárat		Megjegyzés
Küküllő- dombó (Dîmbău)	268	47	Keresztelési	1858	1889	
			Esketési	1858	1889	
			Halotti	1858	1889	
			Reconciliați	1862	1888	
			Áttérési	1874	1884	
			Oltási	1863	1869	
Szentgerice (Gălățeni)	312	298/3	Keresztelési	1858	1895	Nyáradkarácson (Crăciunești), Göcs (Găești), Backamadaras (Păsăreni) és Harasztkerék (Roteni) adatai is.
			Halotti	1858	1877	
			Konfirmációi	1883	1909	
			Áttérési	1887	1914	
	313	298/4	Esketési	1848	1878	
Nyárad- gálfalva (Gălești)	314	299/1	Keresztelési	1854	1895	
			Esketési	1854	1896	
			Halotti	1854	1895	
			Áttérési	1886	1895	
			Konfirmációi	1886	1895	
			Reconciliați	1895	1912	
Harangláb (Hărânglab)	375	51	Keresztelési	1778	1875	
			Esketési	1778	1875	
			Halotti	1778	1875	
Iszló (Isla)	438	305/1	Keresztelési	1843	1891	Marosjára (Iara de Mureș), Kisillye (Ilioara), Erdő- csinád (Pădureni), Juhod (Ihod) adatai is.
			Esketési	1827	1891	
			Halotti	1827	1891	
			Áttérési	1873		
Magyar- zsákod (Jacodu)	442	40/2	Keresztelési	1786	1869	
			Esketési	1818	1869	
			Halotti	1786	1869	

Helység	Nr. inv.	Inv. vechi		Évjárat		Megjegyzés
Majád (Maiad)	483	310/2	Keresztelési	1808	1888	Székelybós ² (Bozeni), Csejd ³ (Cotuș), Nyárádgálfalva (Gălești), Kisszentlőrinc (Lăureni), Kebele (Sânișor) Marosugra (Ogra) adatai is.
			Esketési	1809	1888	
			Halotti	1808	1888	
			Konfirmációi	1896	1944	
			Áttérési	1877	1881	
			Áttérési	1882		
	484	798/1	Jegyzőkönyv	1939	1944	
			Keresztelési	1888	1912	
			Esketési	1889	1926	
			Halotti	1889	1923	
			Áttérési	1889	1943	
			Filia gondozás	1915	1939	
Nyárád-szent-márton (Mitrești)	521	314/1	Keresztelési	1865	1890	Csíkfalva (Vărgata), Job- bágyfalva ⁴ (Valea), Búzaháza ⁵ (Grăușorul), Nyárádszereda (M. Nirajului), Kendő (Cîndu) adatai is.
			Halotti	1865	1890	
			Konfirmációi	1884	1950	
	522	314/2	Esketési	1865	1890	
Rava (Roua)	680	261/1	Keresztelési	1837	1884	
			Esketési	1837	1884	
			Halotti	1837	1884	

² 1899-ig Bós

³ 1899-ig Csejd-Tófalva

⁴ Ma románul Valea, korábban Iobageni volt.

⁵ Ma románul Grăușorul, korábban Buza volt.

Helység	Nr. inv.	Inv. vechi		Évjárat		Megjegyzés
Szabéd (Săbed)	689	330/1	Keresztelési	1768	1828	
			Esketési	1772	1829	
			Halotti	1774	1829	
			Lelkészek listája	1691	1837	
			Összeírás	1789 és 1855		
			Áttérési	1822	1844	
	690	330/2	Keresztelési	1853	1883	
			Esketési	1853	1883	
			Tanítók listája	1691	1881	
	691	330/3	Halotti	1853	1883	
			Konfirmációi	1852	1950	
			Áttérési	1852	1950	
			Reconciliați	1852	1950	
Nyárad-szentlászló (Sînvășii)	790	339/1	Keresztelési	1859	1943	
			Halotti	1862	1943	
			Konfirmációi	1896	1949	
			Áttérési	1896	1946	
	791	339/2	Keresztelési	1862	1942	
			Konfirmációi	1943	1949	
Marosvásárhely (Tg. Mureș) és Maros-szentkirály (Sâncraiu de Mureș)	901	270/22	Keresztelési	1772	1830	
			Halotti	1785	1831	
			Jegyzetek	1855	1856	
	902	735/1	Keresztelési	1827	1877	
			Esketési	1827	1877	
			Halotti	1827	1878	
	903	736/1	Keresztelési	1877	1913	1887-től csak a szentkirályi egyházközség adatait tartalmazza.
			Esketési	1878	1911	
			Halotti	1879	1911	
Marosvásárhely (Tg. Mureș)	904	734/4	Keresztelési	1790	1926	Az 1790–1880 közötti adatok átírva a szentkirályi anyakönyvekből, 901, 902, 903. számból.
			Esketési	1843	1926	
			Halotti	1796	1926	

Helység	Nr. inv.	Inv. vechi		Évjárat		Megjegyzés
Szent-háromság (Troita)	973	345/7	Keresztelési	1779	1852	
			Esketési	1787	1852	
			Halotti	1786	1852	
Szent-háromság (Troita) és Kisadorján (Adrianu Mic)	974	345/8	Keresztelési	1852	1900	
			Esketési	1853	1900	
			Halotti	1852	1900	
			Konfirmációi	1860	1904	
			Áttérési	1879	1890	
			Reconciliati	1902	1911	
Vadad (Vadu)	993	347/2	Keresztelési	1777	1891	
			Esketési	1778	1891	
			Halotti	1778	1891	
			Lelkészek listája	1777	1949	

II. Anyakönyvi másolatok⁶

Helység	Nr. inv.	Inv. vechi		Évjárat	Megjegyzés
Ádámos (Adămuș)	102	2	Keresztelési	1891	
			Esketési		
			Halotti		
Bözöd (Bezid)	122	524/1	Keresztelési	1885, 1888–1894	
			Esketési		
			Halotti		
Bözödúj-falu (Bezidu Nou)	125	525/4	Keresztelési	1885, 1888–1894	
			Halotti		
			Esketési	1885, 1888, 1889, 1891–1894	

⁶ Dublete Registre Confesionale de Stare civilă, Mureș

Helység	Nr. inv.	Inv. vechi		Évjárat	Megjegyzés
Bordos (Bordoșiu)	130	528/2	Keresztelési	1885, 1888–1894	
			Halotti		
			Esketési	1885, 1889 1890	
Désfalva (Deaj)	156	20/3	Keresztelési	1891	
			Esketési		
			Halotti		
Magyar-sáros (Delenii)	161	21/1	Keresztelési	1891	
			Halotti		
Küküllő-dombó (Dîmbău)	163	22	Halotti	1891	
Magyar-zsákod (Jacodu)	209	568/2	Keresztelési	1885, 1888–1894	
			Esketési		
			Halotti		
Rava (Roua) és Gyalakuta ⁷ (Fântânele)	241	598/1	Keresztelési	1885, 1888–1894	
			Esketési		
			Halotti		
Maros-vásárhely (Tg. Mureș)	291	427/5	Keresztelési	1885	Az unitárius és evangélikus adatok egy másolatban vannak.
			Esketési	1885	
			Halotti	1885	
Nagy-teremi (Tirimia)	296	776/3		1893	A 296. tartalmazza Teremiújfalu (Satu Nou) adatait is.
	299	782/1	Keresztelési	1892	
			Esketési	1893	
			Halotti	1893	

⁷ 1899-ig Gyalakuta

III. Egyházközségi és esperesi hivatalok levéltári alapjában lévő anyakönyvek⁸

Helység	Nr.	Unit. arh. ⁹				
Bözödújfalu (Bezidu Nou)	4	1	Keresztelési	1853	1868	183 old.
			Esketési	1853	1868	
			Halotti	1853	1868	
Désfalva (Deaj)			Keresztelési	1789	1844	
			Esketési	1789	1844	
			Halotti	1789	1844	
Szentgerice (Gălățeni)	29	7	Keresztelési	1787	1814	
			Esketési	1787	1814	
			Halotti	1787	1814	
Pipe (Pipea)	44		Keresztelési	1768	1852	
			Esketési	1768	1852	
			Halotti	1768	1852	

⁸ Registre Confesionale de Stare Civilă care se află în fondurile parohiale și protopopești

⁹ Unitate arhivistică

SZÓSZÉK – ÚRASZTALA – SZERTARTÁSOK

Gyerő Dávid

A bátorság beszéde¹

Ekkor kilépett a filiszteusok seregéből egy kiváló harcos, név szerint Góliát, aki Gát városából való volt. Magassága hat könyök és egy arasz volt.

Így állt ki, és odakiáltott Izráel csatasorainak: Miért vonultatok ki, és készültek fel a harcra? Nézzétek, én filiszteus vagyok, ti pedig Saul szolgálói! Válasszatok ki magatok közül egy embert, hogy síkra szálljon velem! Ha le tud győzni, és megöl engem, akkor mi leszünk a ti szolgálátok; de ha én győzöm le, és én ölöm meg őt, akkor ti lesztek a mi szolgálaink, és ti szolgáltok nekünk.

Dávid rábízta holmiját arra, aki a fölszerelést őrizte, és a csatasor felé futott. Odaérve megkérdezte bátyjait, hogy jól vannak-e.

Amikor az izráeli férfiak meglátták azt az embert, mindnyájan elfutottak előle, mert nagyon féltek.

Azután azt mondta Dávid: Az Úr, aki megmentett engem az oroslán és a medve karmától, meg fog menteni ennek a filiszteusnak a kezéből is. Saul így felelt Dávidnak: Menj el, az Úr legyen veled!

Dávid így felelt a filiszteusnak: Te karddal, lándzsával és dárdával jössz ellenem, de én a seregek Urának, Izráel csapatai Istenének a nevében megyek ellened, akit te kicsúfoltál.

Belenyúlt Dávid a tarisznyájába, kivett belőle egy követ, a parittyájával elröpítette, és úgy homlokon találta a filiszteust, hogy a kő befűrödött a homlokába, és arccal a földre zuhant. Dávid tehát erősebb volt a filiszteusnál, bár csak parittyája és köve volt. Legyőzte a filiszteust és megölte, pedig nem volt kard Dávid kezében. (1Sám 17,4.8.9.22.24.37.45. 49–50)

¹ Elhangzott 2011. július 30-án az Oltmenti Unitárius Találkozón tartott istentiszteleten

Kedves Testvéreim!

Sokat gondolkoztam, mi az a bibliai tárgy, amelyről ma úgy beszélhetek, hogy a népről is szóljon, de a lelkésztől is hiteles legyen. Ha ugyanis a prédikáció nem arról beszél, ami az emberekhez közel áll, elengedik a fülük mellett, és nem érinti szíven őket, ha pedig a lelkész nem mutatja meg életében a szószékről ki-mondott értéket, hitetlenné válik, bort iszik és vizet prédikál – nyugtázza a mondas.

Úgy döntöttem, ma a bátorságról szólok, mert úgy látom, hiányzik sok emberből. A bátorságnak két dimenziója van: a bátorság belső megtapasztalása, amit Paul Tillich német-amerikai teológus a jelen levés bátorságának nevezett, és a bátorság külső kifejeződése, a cselekvés bátorságáé. Hamlet című drámájában Shakespeare arról ír, mi a tét akkor, amikor az embernek bátorságra van szüksége: „Lenni, vagy nem lenni, ez itt a kérdés. Akkor nemesb-e a lélek, ha tűri / Balsorsa minden nyűgét s nyilait; Vagy ha kiszáll tenger fájdalomma ellen, / S fegyvert ragadva véget vet neki?” (fordította Arany János). Shakespeare szerint a „lenni, vagy nem lenni” közötti különbség az aktív beleszólás és a passzív tűrés közötti különbség, az élet kihívásainak bátorsággal való fogadása és az életről való lemondás közötti különbség.

Ha az egyén nagy kihívása a „lenni, vagy nem lenni” közötti választás, vajon mi segít ma e kihívással szembenézni? A bátorság – szól a mai válaszunk. Paul Tillich *Létbátorság* (The Courage to Be) című könyvében a 20. századot a szorongás, az aggodalmaskodás, a félsz idejének nevezte. A demokrácia uralma, a liberalizmus fejlődése, a technikai robbanás korában a modern világ elveszítette lelki és szellemi egyensúlyát, amely segített az élet értelmét kutató kérdésekkel való szembenézésben. A szabadsága mellett a modern ember nehéz terhet is kapott: az életében jelen nem levés fenyegetését. Ez pedig aggodalmaskodást, félelmet, szorongást okozott minden értelemben, amire a választ Tillich a bátorságban látta: a jelen levés bátorságában. Azt tanácsolta, hogy az ember ne önmagát marcangolja kétségbeesetten, hanem tanuljon meg bízni magában. A jelen levés bátorsága nélkül ugyanis az élet az élő nemlét állapotába zuhan, vagy a másik végletbe hanyatlik, a túlterheltségébe. Ma a világ túlságosan is reánk telepedik. Elcsigázottak vagyunk, elfáradtak, megcsömöröltek, kételkedők, cinikusak. Önmagunkban sem bízunk, megosztottak vagyunk jó és rossz énközt, és kétségbeesetten vergődünk azok szorításában. Ilyenkor, mondja Tillich, bátorságra van szükségünk, a jelen levés bátorságára, amely a nem levés fenyegetése ellenére is készen lüktet bennünk, és várja, hogy életet nyerjen.

Dávid pásztorfiú volt, olyan egyszerű ember, mint te és én. Tapasztalatait azonban fiatalságát meghazudtoló bölcsességgel tudta használni: „Az Úr, aki

megmentett engem az oroszlán és a medve karmától, meg fog menteni ennek a filiszteusnak a kezéből is!” – szolt, és bátran előre lépett. Vajon honnan fakad az ember lelkébe a bátorság? Csábító lenne azt hinni, hogy a bátorságot mi magunk fejlesztjük ki és tartjuk fenn – de nem így van. Emberként a világgal és az emberekkel való kapcsolatainkból táplálkozunk. Ha nincsenek kapcsolataink, nincs egészségünk sem – nem létezőnk. Dávid is tudta ezt, mielőtt kiállt volna Góliát ellen, előbb odament bátyjaihoz, akik Izrael seregében harcoltak, előbb megkérdezte, jól vannak-e. Tudta, hogy az élet nem a teljes szabadság, hanem az ellentéte: a teljes függőség. Nekünk is tudnunk kell ezt, hiszen mi is függünk a minket körülvevő világtól: az oxigéntől, amit belélegzünk, a víztől, amit megiszunk, az ételtől, amit elfogyasztunk. Szülőktől függünk, hogy megfoganjunk, tanítóktól, hogy tanuljunk, barátoktól, hogy pártoljanak, szeretőktől, hogy szeressenek, orvosoktól, hogy gyógyítsanak... Az atom molekulájától a világegyetem messzeségéig, a legelső alapelv nem a függetlenség, hanem a függőség.

Miért lenne más a bátorság? Az egyedül küzdő hős, a magányos farkas eszménye helytelen ideál. Mert az ember célja nem az, hogy magányos farkasként éljen, hanem hogy bátran visszautasítsa a kételkedést, és keresse léte értelmét, bátran visszautasítsa a kétségbeesést, és keresse élete célját. E bátorság pedig olyan szívet és lelket kér tőlünk, amely erejét más szívektől és lelkektől nyeri. Amikor a szorongás megjelenik és a nemlét fenyeget, vége az egyedül járásnak, a magányos életformának. Dávid sem magányos hősként vonult be a történelembe, hanem mint aki vállalta előbb népe becsületének védelmét, majd közössége sorsának irányítását. Példája abban követendő, hogy az embernek nem szabad úgy tennie, mintha nem látná a gondokat, mintha nem hallaná a jajsztót, hanem igenis szembe kell néznie a szükséggel, a bajjal, a tennivalóval, ami reá vár.

Testvéreim, a belső bátorság mindig külső segítségre szorul. Mert a bátorságot azok az emberek élesztik fel, akik hisznek bennünk, és az a világ táplálja, amely támogat minket. Nem tudom, Testvérem, a te életednek melyik része él szükségében a jelen levés bátorságának. De azt látom, hogy jelen levésedre szüksége van családnak, amikor magukra hagyod őket, hogy látástól vakulásig robotolj a mindennapi kenyérért. Jelen levésedre szüksége van nemzedetnek, mert a magyar nyelv, kultúra és közösség csak veled és nem nélküled lesz élő, egészséges, erős. Jelen levésedre szüksége van egyháznak, mert Isten országa építését, Jézus evangéliuma szerinti hivatását csak általad tudja betölteni.

Nem tudom, te mivel küszködsz, hogy önbizalmadat visszanyerd. Nem tudom azt sem, mi tart vissza attól, hogy célodat megfogalmazd. Azt azonban látom, hogy egy közösség tagja vagy, amely bátorságot és biztatást sugároz feléd. A legjobb útja életed kiteljesítésének, céljaid megvalósításának ma is az, hogy hoz-

zákapcsolódj az emberekhez és a világhoz, időről időre odamenj te is bátyjaidhoz, öcséidhez, nővéreidhez, húgaidhoz, és megkérdezd, hogy jól vannak-e? A másik lehetőség az, hogy elszigetelt maradj és magányos, sohasem ismervén meg, milyen lett volna, ha megpróbálsz megvalósítani lehetőségeidet, megpróbálsz rendbe tenni dolgaiddat. Rettenetes lehet arra emlékezni: a fő oka annak, hogy nem tettél meg valamit, az volt, hogy nem volt rá elég bátorságod.

Lelkészként gyakran hallok a vágyakozást, sőt sajnálkozást: mi történt volna, ha lett volna bátorságom egy új út kockáztatására, egy új kapcsolat kipróbálására, egy új szakma felderítésére. De ha a dolgok néha nem is alakulnak terveink szerint, szinte sohasem hallottam senkit panaszkodni: megbánták azt, hogy kockáztattak. A bátorság megléte legtöbbször elegendő jutalomnak bizonyult. Mert a jelen levés bátorsága a szorongás, az aggodalom, a félelem legjobb ellen-szere. A bátorság a hit megélése sötétség idején, a reménység világítótornya a kétségbeesés időszakában, az erő szívverése, amely követi az élet ritmusait.

A bátorság belső megtapasztalása: a jelen levés bátorsága elkerülhetetlenül elvezet a bátorság külső kifejeződéséhez is: a cselekvéshez. A tett bátorsága bölcsességet feltételez: annak tudását, hogy mi értékes, és ezért érdemes a reá való törekvésre, illetve annak ismeretét, hogy mi a gonosz és ezért elkerülendő. A bátorság nemcsak annak a tudása, hogy mitől kell rettegni és mit lehet megtenni, hanem a jó és a rossz ismerete, minden percben. „Belenyúlt Dávid a tarisznyába, kivett belőle egy követ, a parittyával elrepítette...” Tudatában volt a rossznak, hogy valaki gyalázza nemzetét és Istenét. És tudatában volt a jónak is, hogy a gyaláztatnak véget lehet vetni, sőt véget kell vetnie, nem valaki másnak, hanem neki, nem a „fogjuk meg és vigyék” elve szerint, hanem az „itt és most” elve alapján.

A bátorság lényege elsősorban nem valami olyan megtétele, ami testileg kockázatos. Inkább annak az ismerete, ami igazán értékes, és ezért érdemes a követésre. Sőt annak is az ismerete, ami bűnbe visz, ami káros, és ezért tilos a megélése. Ezért a bátorság nem abban áll, hogy valaki nagy sebességgel lerohan egy meredek sípályán, bár néha a testi kockázat vállalását is maga után vonja. Még abban sem áll a bátorság, hogy valaki ejtőernyővel kiugrik egy repülőből, bár néha a félelemmel való küszködéssel is társul. Ezek helyett a bátorság két dolog cselekvésének a képessége: meglátni a jót a távolban is, és megtenni az első lépést feléje, kockázatok ellenére is; és meglátni a rosszat a közelben is, és megtenni az első lépést a szembeszállásra, veszélyek ellenére is.

Dávid is meglátta a jót: népe szabadságát, Istene uralmának kiteljesítését a távolban is, mint ami a filiszteusokkal vívott küzdelmek után következik, és megtette az első lépést feléje: beállt a csatasorba. Ott pedig meglátta a rosszat, a rette-

netes testi fenyegetést a közelben is, és megtette az első lépést a szembeszállásra: bátran szembenézett Góliáttal. Bátorsággal élni annyi, mint elhivatottsággal élni, ami erősebb, mint a félelem. Dávid elhivatottsága is erősebb volt, mint a félelme, s ezért: „Dávid erősebb volt a filiszteusnál.”

Vajon ma minket milyen Góliátok fenyegetnek? Vajon ma minket milyen veszélyek választanak el jó, igaz emberségünkől? Idézzük fel a kishitűség, sőt hitetlenség Góliátját, amely a gazdasági lehetőségek szűkülése, a kenyérkeresés megnehezedése nyomán veszélybe sodorja a lehetőségeinkbe, a céljainkba, a munkánk értelmébe vetett hitünket. Idézzük fel a széthúzás, az összeférhetlenség Góliátját, amely megosztja egységünket, meggyengíti erőnket, és egymás ellen fordít. Idézzük fel a nemtörődömség, lemondás, félreállítás, elfordulás Góliátját, amely veszni hagyja közösségeinket, elsorvasztja felelősségünket. Az istentelenség Góliátját, amely elfelejteti velünk életünk áldásait, és Isten tudata nélküli létre bujtogat. Az embertelenség Góliátját, amely kegyetlenséget, bántást, rosszindulatot gerjeszt szereteteinkkel, embertársainkkal való viszonyunkban. Mindezekkel való szembenézésünk egyetlen esélye, ha bátorsággal teljes az életünk.

A bátorság angol kifejezése, a *courage* szó a latin *cor* többől ered, aminek jelentése: szív. A szív elsődleges munkája nem az, hogy egyszerre nagy mennyiségű vért pumpáljon, aztán pihenjen egy jó ideig. Ellenkezőleg, a szív akkor működik jól, ha ritmusa állandó, és dobogása folyamatos. A bátorság is így működik: ütemesen, állandó biztatással annak felvállalására, ami jó, és annak elvetésére, ami rossz. A bátorság nem szünteti meg a félelmet. Ehelyett ösvényt talál a félelem sötét erdejében is a jóra való hívásra, ami mögötte hangzik fel. A bátorság kulcsa az elhivatottság – ezért az embernek nem a félelemre, hanem az elhivatottságra kell összpontosítania. Dávid érezte a félelmet, de érezte az elhivatottságot is, és a hamleti dilemmában, lenni, vagy nem lenni, előbb a jelen lenni bátorságát, majd a cselekedet bátorságát választotta.

Nem tudom, Testvérem, te milyen jótett végrehajtására érzel ma elhivatást. Nem tudom azt sem, te milyen gonosszal való szembeszállásra érzel ma elég erőt. Egy dolgot sejtök: bármilyen elhívást hallasz is, az bizonyára félelemmel is társul. Neked viszont azt kell tudnod, hogy a félelem ellenére is hivatásod igent mondani a hívásra, a megszólításra, a lehetőségre. A hangot, amely igent mond benned, írja Mary Oliver amerikai kortárs költő *Utazás* című versében, lassanként a saját hangodnak ismered fel. Melléd szegődik, társad lesz, elkísér utadon, és segít neked. Segít megtenni az egyetlen dolgot, amit megtehetsz: a magadét. Segít megmenteni az egyetlen életet, amit megmenthetsz: a tiédet. Mondj hát igent! Mondj igent a hívásra! Ámen.

Demeter Sándor Lóránd

A törött cserépedény

„Ne ítéldetek, hogy ne ítéltessetek! Mert amilyen ítélettel ítélték, olyannal ítéltettek; és amilyen mértékkel mértek, nektek is olyannal mérnek. Miért nézed a szálkát atyádfia szemében, a magad szemében pedig miért nem veszed észre még a gerendát sem? Vajon hogyan mondhatod akkor atyádfiának: Hadd vegyem ki szemedből a szálkát! – mikor a magad szemében ott a gerenda. Képmutató, vedd ki előbb a saját szemedből a gerendát, és akkor majd jól fogsz látni ahhoz, hogy kivehesd atyádfia szeméből a szálkát.” (Mt 7,1–5)

Kedves Testvéreim!

Ünnepi úrvacsorára előkészítő prédikációmban Pál apostol figyelmeztetésével fordultam a gyülekezethez: *„Próbálja meg minden ember magát, és úgy egyék abból a kenyérből, és úgy igyék abból a pohárból, mert aki méltatlanul eszik és iszik, ítéletet eszik és iszik.” (1 Kor 11,28)* Az úrvacsoravételre készülve én is megpróbáltam magam. A következő néhány gondolatban ennek a megpróbálásnak általam bejárt ösvényét és eredményeit osztom meg.

A szent cselekedetre készülve arra voltam kíváncsi, hogy bizonyos emberekkel való első találkozásunk óta mennyire alakult másként a kapcsolataink; mennyire hatottak rám előzetes információk, hallomások. Ahhoz a bizonyos belső megpróbáláshoz jómagam irányelvként, vakvezetőként a Máté szerinti evangélium 7,1–5 verseit használtam.

Vannak Jézusnak olyan mondásai, a Szentírásnak olyan részei, amelyek, úgy érzem, magukért beszélnek. Annyira precízen, egyértelműen mondják el az üzenetet, hogy fölösleges őket boncolgatni, nem szorulnak magyarázatra. Az önvizsgálatomhoz használt tanítással is így vagyok. Tiszta és világos: *ameddig hibáid vannak, ne ítéld más fölött. Egyszer a saját hibáidat akard megjavítani.* Ezt az elméletben elhangzó tanítást képi formában is látom magam előtt. Arra a történetre kell gondolni, amikor egy nőt házasságtörésen találnak, és meg akarják kövezni, Jézus pedig így szól a *bandához* – mert abban az esetben nem lehet gyülekezetéről, közösségről, még csak csoportról sem beszélni! –: *Az vesse rá az első követ, aki bűntelen.*

A tanítás egyértelműen tiszta és világos, sőt mi több, képi formában is megközelíthető. Audiovizuális információt juttat el mai világunkba.

A továbbiakban azokat a benyomásokat osztom meg, amelyeket ez a tiszta tanítás keltett bennem azon a megpróbáló apostoli úton. Fontosnak tartom a megosztását, mert úgy hiszem, ahhoz, hogy a jézusi közös asztalnak és a rendtartó székely falu közösségépítő hagyományának legalább egy töredékét meg tudjuk tartani, ahhoz, hogy ebben a bomlásnak indult világban közösségként meg tudjunk maradni, szükséges az ilyen tiszta és világos örökölt tanításokról letörölni a port, és újra kézügybe, szívügybe helyezni őket.

Kezdem a *gerendával*. Kezdhethném a *kővel* is, amelyet csak büntelen vethet rá a másokra. Arra figyelmeztet mindkettő, hogy nem vagyunk tökéletesek. Bár Jézus tanítása és példaadása szerint mindnyájan törekszünk a tökéletességre, valamiért mégsem sikerül azt elérni. Ha tökéletességre való törekvésünknek célt tévesztő pályáját vizuálisan is be akarnánk mutatni, akkor arra nagyon jó segédeszköz lehet egy függvényrendszer. A függvényrendszer függőleges és vízszintes szárainak indulási pontjából, a 0-ból indul az ember is. Ahogyan vízszintes haladásunk a létezésben a halál felé történik, akként kellene függőlegesen is haladnunk a végső tökéletesség felé. A gyakorlat azonban azt mutatja, hogy a 0-ból induló ember mielőtt elérné a végső tökéletességet, a haladási pályája mindig elgörbül és lentebb vagy jóval lentebb, a végső tökéletességgel párhuzamos pályára helyezkedik. Nem tudni, miért van, de a célba-érés csak nagyon keveseknek sikerül. A többségnek meg kell elégednie az úton-levéssel.

Folyathatjuk hát tovább azzal, hogy legtöbben végső tökéletességgel párhuzamos haladási pályára állott, úton levő, gerendás emberek vagyunk. Mindenünkben ott van a hiba, az esendőség, és bár nagyon sokszor azt gondoljuk magunkról, hogy tökéletesek vagyunk, bizony nagyon töröttek vagyunk. Ugyanakkor szeretjük magunkat tökéletesnek álcázni, mert félünk a hibáinktól, mert szégyelljük őket. Pedig ezek a töredezettségek, faksznik, hozzánk tartoznak, életünk részei. Nem tudom, föltűnt-e, hogy amikor valamelyik családtagunktól egy ideig távol vagyunk – legyen ő édesapa, édesanya, férj, feleség, testvér vagy akár a legjobb barát –, legelőször a gyengeségei, a hibái kezdenek el hiányozni. Először csend van, aztán elviselhetetlen csend van, aztán eszünkbe jut például, hogy nincs cigarettafüst, vagy nem cseng a ház a kacagástól, vagy mindent a helyén találunk... Mindenki kedve szerint kiegészítheti a sort. Ugyanezt figyeltem meg a halálesetek alkalmával is. Először, a halál bejelentése rendjén, amikor beszélek, a gyászolók minden esetben a legszebbet akarják elmondani az elhunytáról, mindig eszményített formában beszélnek. Aztán ahogyan a gyász időszakában telik az idő, és ismétlődnek a beszélgetések, egyre inkább szóba kerülnek a hibák, a gyengeségek. A nagy megvalósítások mellett megjelenik az ember mindennapi arca, mindennapi arcában megjelennek mindennapi törekvései a végső tökéle-

tesség felé és mindennapi törekvéseiben mindennapi kudarcai és veszteségei. Az, ahogy élt, az élete ezekben a mindennapos kudarcokban jelenítődik meg, és már nem zavaró, nem szégyellnivaló, hogy bizony közben részegen járt haza, hogy akárhányszor próbált leszokni a cigarettáról, mindig gyengének bizonyult, hogy fogához verte a garast, hogy állandóan szanaszét voltak a dolgai, hogy mindig zsémbelődött... Ki-ki kedve szerint folytathatja a sort. Müller Péter írja, hogy „Az ember ott szép, ahol törött. Ott a legemberibb. (...) Nyerő szériában, hatalomban és sikerben felfújódik az egónk, s megcsúnyulunk.”

Azt, hogy a bennünk levő törések miként teszik értékessé az életünket, *A vízhordó és a két nagy cserépedény* című kínai tanítómese mondja el nagyon szépen: Egy vízhordónak volt két nagy cserépedénye. Annak a botnak egy-egy végén lógtak, amit a nyakában hordott. Az egyik edényen volt egy repedés, míg a másik tökéletes volt, és mindig teljes adag vizet szállított. A pataktól a házig tartó hosszú séta végén a megrepedt edény már csak félig volt vízzel. Két teljes évig így ment ez. A vízhordó két cserépedény vízzel indult el, de csak másféllel érkezett meg a házába. A tökéletes cserépedény büszke volt a teljesítményére, hisz tökéletesen elvégezte a dolgát. Szegény törött cserépedény szégyellte töredezettségéből való tökéletlenségét, és nyomorultul érezte magát, hogy csak fele annyit tud teljesíteni, mint tökéletes társa. Két év keserűség után egyik nap megszólította a vízhordót a pataknál: – Szégyellem magam, mert a hazafelé tartó úton a sok víz elszivárog belőlem. A vízhordó így válaszolt: – Észrevetted, hogy a virágok az ösvény mentén csak a te oldaladon nyílnak? Ez azért van, mert én tudtam a hibámról, és virágmagot szórtam az ösvénynek arra az oldalára. A pataktól hazafelé tartó úton minden nap te locsoltad őket. Két éve szedem csokorba azokat a gyönyörű virágokat, és házam asztalát díszítem velük. Ha nem lennél olyan, amilyen vagy, akkor ez a gyönyörűség nem ragyogná be házamat.

A gerendától indultunk, és e kis mese révén oda kerültünk vissza. Ahhoz a gerendához, amely nem enged látni, amely elvakítja a szemünket, amely nem enged kapcsolatban lenni, amely megakadályozza, hogy önmagunk és társaink töredezettségén átlépve gyönyörűséggel ragyogtassuk be mások életét. Két ember közt ez a gerenda, a kő, az előítélet, az ítélkezés a kölcsönös oda-vissza ható kapcsolattartást (interakciót) szünteti meg. Amikor nem engedi, hogy átlépjünk a töredezettségen és kapcsolatot teremtsünk, akkor a létezésünket gátolja. Mert létezésünk lényege az, hogy nem egyedüllétre teremtettünk, hanem kapcsolatra. A kapcsolat lényegét Gyökössy Endre pasztorál-pszichológus három pontban foglalja össze: 1. *Lenni annyi, mint kapcsolatban lenni.* 2. *Egészségesnek lenni azt jelenti, hogy egyre előbb kapcsolatban lenni. Fölfelé – Istennel. Befelé – Önmagunkkal. Kifelé – Embertársainkkal, a természettel, a bioszférával.* 3. *Ha bármely*

kapcsolat hiányos, szakadékonny, vagy éppen beteg, az veszélyezteti a további kapcsolatot.

E. Mansel Pattison szociálpszichiáter szerint a normális, illetve egészséges ember legalább 20–30 emberrel van élő és éltető kapcsolatban. A beteg ember jó esetben 10–12-vel, rosszabb esetben 1–2-vel, esetleg csak önmagával van kapcsolatban, és ez a kapcsolat is ellenséges. Vagyis egy egészséges kapcsolatban, ahol fölfelé, befelé és kifelé minden a teremtés rendje szerint történik, 1 ember jobbá vagy rosszabbá teheti 30-nak a napját. Ha pedig tovább bontjuk a számokat, akkor rádöbbenhetünk arra, hogy mekkora felelősséggel jár a másik emberhez való viszonyulásunk. Mert rajta keresztül egy közösségi kapcsolatba kerülünk bele, és a közösségi kapcsolaton keresztül a teremtett világ létezési rendjét gátoljuk vagy tesszük szabaddá.

A Sóvidék peremén, benn a hegyek között, ahol csak Isten lakik, és már a madár sem jár, van egy kis falu. A következő történet ott játszódott le. Jómagam hiteles forrásból, az ottani lelkésztől hallottam: Udvarolni járt a legény a lányhoz, aztán hogy s hogy nem, szépen foganatja is lett a dolognak. Titkolták a várandósságot, amikor pedig eljött az idő, kimentek az erdőbe, és a lány ott megszülte a gyermeket. Az apróságot betették egy fa alá, és avarral betakarták. Dolgukat végezve visszatértek a faluba. Igen ám, de az erdő nyitva tartotta a szemét, egy öregember rátalált a kisgyermekre és bevitte a faluba. Amikor a turpiság kiderült, megmutatkozott a falu lakóinak problémamegoldó készsége. Nem a kertek mögött pletykálták ki a fiatalokat, hanem először is, ahogyan az a nagykönyvben meg van írva, elnászpángolták őket, aztán kijelöltek a fiatalok számára egy házat, és kötelezték őket, hogy még aznap beköltözzenek. A falu, a közösség vitt mindent számukra, amire szükség volt a gyermekruhától a kiskanálig. Ma házások és több gyermek szülei.

Hagyományörző közösségeinkben így érhető tetten még ma is a jézusi tanítás és a székely rendtartás közösségépítő ereje. Ugyanakkor egy olyan közösségi pillanatot örökíthetünk meg, amikor megmutatkozik a fölfelé, befelé és kifelé való kapcsolat teljessége és a létezési rend felszabadítása. Ennek természetesen az ellenkezőjét is láthatjuk (inkább azt láthatjuk!) székely közösségeinkben (és nem csak ott!). Ide most következhetne számtalan példa, amely olyan eseteket mutat be, amikor a közösségi kapcsolaton keresztül a teremtett világ létezési rendjét gátoljuk.

Az a nagyon jó kapcsolat, amikor szabaddá tudjuk tenni a létezést. Az, amikor teljességgel belehelyezzük magunkat a kapcsolatba. Az, amikor igazán meg akarjuk érteni a másikat, és vágyunk az életében való jelenlétre. Martin Heidegger ezt a vágyat és megvalósítást *jelenvalólétnak* nevezi. Jelen akarunk lenni az élet-

ben álarcok nélkül, elvárások nélkül, előítéletek nélkül, szavak nélkül. Esendőségünk ismeretében írja, hogy „*aki ezt megvalósítja, az lényegileg másokért él*”.

Összeolvasva a megpróbálás ösvényén, a Máté szerinti evangélium 7,1–5 vezetésével megtalált eredményeket összerakhatjuk a kapcsolaton alapuló közösségi lét 10 parancsolatát, és egy jó használati utasítást kapunk önmagunkhoz:

1. Mindnyájan a végső tökéletességgel párhuzamos haladási pályára állott emberek vagyunk.

2. Töröttek vagyunk.

3. Törötten is hordozunk értékeket egymás számára.

4. El kell fogadnunk egymás töredezettségét, mert ahol töredezetek vagyunk, ott nyilvánul meg legemberibb részünk.

5. Figyelni kell ítéleteinkre és előítéleteinkre.

6. Létezésünk lényege a kapcsolat.

7. Nem engedhetjük, hogy ítéleteink és előítéleteink elzárjanak a kapcsolattól, és így kérdéssé váljon létezésünk.

8. Minden kapcsolatunkkal a teremtet világ létezési rendjét gátoljuk vagy tesszük szabaddá.

9. Olyan kapcsolatokat kell kiépítenünk, amelyekben teljes lényünkkel benne tudunk lenni.

10. Nem szabad elfelejteni azt, hogy a jelenlevés, a benne levés a másik életében azt jelenti: lényegileg érte élek.

Ámen.

Szabó László

Tegnapunk holnapja¹

„Tanúul hívom ma ellenetek az eget és a földet, hogy előtökbe adtam az életet és a halált, az áldást és az átkot. Válaszd hát az életet, hogy élhess te és utódaid is!”
(5Móz 30,19)

Tisztelt jelenlevők, kedves Testvéreim! A XXXV. Erdélyi Unitárius Ifjúsági Konferencia záró istentiszteletének szónokaként szeretettel köszöntök mindenkit: Isten hozott mindnyájunkat ebbe a párját ritkító templomba! Nagy megtiszteltetés számomra, hogy ez ünnepi alkalom szónokaként megoszthatom mondanivalómat az Országos Dávid Ferenc Ifjúsági Egylet konferenciázó tagjaival és minden más jelenlevővel. Bizony, rendkívüli lehetőség ez egy lelkész életében, amit az is alátámaszt, hogy közel két évtizedes ifjúsági egyleti tevékenységem során ez csak a második alkalom, amikor az ODFIE valamelyik csúcsrendezvényén istentiszteletet tartok. Csupán érdekességgént jegyzem meg, hogy az előző ilyen istentiszteleti szolgálatomra tizenhárom évvel ezelőtt ugyanebben a templomban került sor a XXII. ifjúsági konferenciánk kezdeteként. Lám, milyen kivételes ismétlődéseket tartogat számunkra néha az élet!

A ma véget érő konferenciának nagyon jól választott témája volt a *hagyomány és haladás, tegnapom holnapja* mottóval. Mondanivalómat elsősorban ehhez igazítom, ugyanakkor figyelembe veszem azt, hogy a konferencia nyitó istentiszteletén többnyire az ifjúság egyéni vallásosságának útjairól, az egyház és az ODFIE ez irányú kínálatáról volt szó. Mindezek kiegészítéseként a következőkben igyekszem megfogalmazni néhány gondolatot arról, hogy **a XXI. század elején miként kellene megélnünk ifjúságunkat, közösségi életünket és magyarságunkat.** Nem politikai és közéleti célokról beszélek – bár ezek is fontosak –, hanem olyan gyakorlati szempontoknak adok hangot, amelyeket mindennapi életvitelünkben saját akaratunkkal megvalósíthatunk.

¹ Elhangzott a XXXV. Erdélyi Unitárius Ifjúsági Konferencia záró istentiszteletén, Bőlonben, 2011. augusztus 28-án. A beszédnek egy korábbi változata a Keresztény Magvető 2006/1-es számában *Egyházi beszéd nemzeti ünnepünkre* címmel jelent meg.

Igen tisztelt meghívottaink és kedves idősebb testvéreim, remélem, nem veszik rossz néven önök, hogy beszédemben mindenekelőtt ifjú barátaimat szólongatom, ezért a továbbiakban tegeződő fogalmazásmódot használok.

Tehát kedves lányok és fiúk, örvendek ennek az ünnepi találkozásnak; nézzük hát, mi hozott ide minket! Ígéretes előadások és áhítatok, jó koncertek és minőségi szórakozás, barátságok ápolása és szertevés újakra, alakulóban levő vagy újdonsült szerelmek – igen, mindez benne van ifjúsági konferenciáink kínálatában, amiért évről évre érdemes útra kelnünk. Személyes tapasztalatból mondom, hogy az ilyen ünnepi találkozások előre lendítik személyes és egyleti életünket. Ezek a konferenciás napok ünneplőbe öltöztetik lelkünket, életkedvet csíholnak szívünkbe, örömmel telítik fakó hétköznapiaink sorát, örökös újrakezdésre ösztönöznek – egyszerűen a reménység fényét vetítik útravalóul a jövőnkre. Mindezek által elviselhetőbbé válnak kisebb-nagyobb egyéni terheink, kedvünk kerekedik az önmegvalósításra, alkotó munkára, közösségi életre, és minden jóra. Ezért is érdemes részt vennünk az ilyen rendezvényeken, és általában az ifjúsági egyleti tevékenységekben.

E hosszúra nyúlt bevezető után hadd beszéljek nektek néhány kulcsfontosságú kérdésről a hagyomány és haladás jegyében. Amit mondok, azt nem erkölcsi prédikációnak szánom, tehát ne féljete: a következőkben nem korhollak titeket ezért vagy amazért, nem minősítem életformákat és szenvedélyeiteket, hanem barátilag fogalmazom meg véleményem és tanácsom a titeket is érintő időszéri kihívásokról. Másképp fogalmazva: nem ellenetek akarok beszélni, hanem értetek. Beszédem tartalmát illetően előre jelzem, hogy lesz benne egy-egy rövid lecke számítástechnikából, testnevelésből, történelemből és irodalomból, magyarságtudatból és nemzeti összetartásból, végül pedig egy röpke vallásórát is tartok.

Az egyik elcsépett közhelyünk szerint a mai világ már nem a régi. Ezen aranyigazságot egy régi magyar dalunk költője szépséggel árnyalja: „Nem úgy van már, mint volt régen, / Nem az a nap süt az égen. / Nem úgy illatoz a virág [...]” – és így tovább. Nincs ezzel ellentétben az a bibliai ősigazság, amit a tegnap délelőtti áhítaton olyan szépen fejtegetett a költő barátunk: „[...] mert nincs semmi új a nap alatt”. (Préd 1,9b) A két valóság összehangolt megelégeként fokozottan figyelniünk kell arra, hogy folyamatosan változó világunkban ne érjen felkészületlenül minket semmi új a nap alatt. Jó irányú haladásunkat csakis értékes hagyományainkra és helyes jövőképünkre építhetjük.

Vajon milyen haladásról is beszélünk, és egyáltalán fejlődés-e az, aminek forgatagában sodródunk? Köztudott, hogy a két évszázaddal ezelőtti ipari, műszaki és gazdasági forradalom óriási hatást gyakorolt a világ alakulására. Még

ehhez viszonyítva is robbanásszerű az elmúlt két évtizedben lezajlott számítástechnikai alapú fejlődés üteme, aminek következményei világszerte hatványozottabban jelentkeznek minden eddigi globális változásnál. Ez a rohamos fejlődés saját életünkben a következő mérföldkövekkel jelölhető: nagyjából másfél évtizede kezdtünk ismerkedni a számítógépekkel, általában tizenhárom éve levelezünk elektronikusán, bő tíz éve böngésszük a minket érdeklő világhálós honlapokat, szűk évtizede állnak rendelkezésünkre a különböző üzengető-csevegő programok, valamint a világhálós telefonálás lehetőségei, és csupán az elmúlt években indultak világhódító útjukra a különböző közösségi-társasági oldalak. Ez utóbbiak közül minden más szolgáltatást és kapcsolattartási formát messze lekörözik az ún. pofakönyv, vagy angolosan: a Facebook használata. Oda kerültünk, hogy bizonyos baráti és munkatársi körökben, korosztályos vagy szakmai társaságokban szinte nem léteznek tartják azt, aki nem csatlakozik a hadhoz. Úgy viszonyulnak az ebből kimaradtakhoz, mint néhány évvel ezelőtt a többség azokhoz, akik nem vonultak utcára a szomszédgyerekekkel játszani, vagy, akik ifjúkorban nem jártak az éppen divatos táncmulatságokba és más közkedvelt szórakozóhelyekre.

Hogy milyen ez a változás, és általa jobb lett-e a világ, azon érdemes elgondolkozni. Szerintem a szóban forgó átfogó változás önmagában véve értéktelen, ugyanúgy, ahogyan a globalizációt sem lehet általában jónak vagy rossznak minősíteni. Értékét az szabja meg, hogy mire és hogyan használjuk. Egy csiki népmese szerint a lejtő és a hágó – vagyis a felítő – tulajdonképpen egyformák: az egyik olyan, mint a másik, csak éppen egyébre használandó. Valahogyan így kellene nekünk is különbséget tennünk a korlátlan számítástechnikai lehetőségek között, vagyis tudatos felhasználók kell legyünk, mindig tudva azt, hogy mit, miért, hogyan és meddig használunk. Csakis így válhat áldássá számunkra ez a veszélyes lehetőségözon.

Tudjátok, miért fontos ennek a tudatosítása magunkban? Azért, mert a rátok leselkedő újszerű veszélyek látszólag ártalmatlanok. A számítógép és a világháló rendeltetésszerű használata áldásos lehet, de ha túlságosan elbillen a mérleg rossz irányban, akkor a hasznos számítógép-használatból világháló-függőség, vagyis időpocsékoló tevékenység és kényszeres pótcselekvés lesz. Ez pedig súlyos szenvedélybetegség, amitől épp olyan nehéz megszabadulni, mint az italfüggőségtől vagy a „füvezéstől”. Ennek a függőségnek közvetlen velejárója a nagyfokú mozgáshiány, vagyis az egyre egészségtelenebb életmód. Nosztalgikusként hangzik, de tény, hogy a nyolcvanas években mi még a templomi vallásórára is labdát vittünk magunkkal. Ma sokakat sem a vallásórák, sem a sportolás, sem a népi játékok nem érdeklik. Nem is olyan régen szüleink részéről még az volt az egyik

büntetési forma – ha rossz fát tettünk a tűzre –, hogy bezártak a családi házba, megvonva tőlünk a szabadtéri játszadozások örömét. Aztán eltelt két-három év-tized és a mai iskoláskorúak legfőbb büntetése az, hogy néhány órára kizárják őket a házból, vagy, ha új jelszó kerül a családi számítógépre. Mindennek az a következménye, hogy a mai fiatalok egy része nemcsak hogy írni és olvasni nem tud helyesen, de egyeseknek már az általános testmozgás is egyre komolyabb gondot jelent – a fizikai munkáról nem is beszélve.

Vagy mondjak egy más példát. A régi emberek java értette az idők jeleit, akár a természetben élt, akár könyvekből és mesterektől tanulta az életszerű bölcsességet. Ma odakerültünk, hogy nem csak a városi fiatalok, de lassan-lassan a falusi gyermekek is világhálón néznek utána annak, hogy önkéntes szobafogságuk falain kívül, tőlük néhány méterre milyen is az időjárás, ahelyett, hogy ügyesen kimennének, és saját maguk megtapasztalnák azt. Sajnos, ennyire vészesen romlik az életrealitásunk, aztán a felnőttek csodálkoznak, hogy ifjaik képtelenek helytállni az élet próbái közepette, pedig, ugye, milyen jól bánnak a számítógéppel már óvodáskoruk óta?!

Kedves barátaim! Kérlek, ne értsétek félre az előbbieket: az imént nem a csúcstechnikai eszközök felhasználásának üzentem hadat. Azt szeretném csupán, ha azokat maradéktalanul fejlődésnek szolgálatába állítanátok, ha ártalmas cél helyett hasznos eszközként használnátok, mert így azok átok helyett áldássá válnának számotokra. Mellesleg megjegyzem, hogy én magam is idült számítógép- és világháló-használó vagyok. Irodai munkaformáim zöme régóta elválaszthatatlan ezektől. Egyelőre még a csevegő csatornáktól és a közösségi oldalaktól távol tartom magam, de lehet, hogy egy szép napon majd kedves ismerőssökként jelöljük be egymást a virtuális világ valamelyik pontján.

Miután megkaptátok a leckét számítástechnikából, hadd szóljak általában az oktatás és önképzés felbecsülhetetlen fontosságáról is. Úgy tanuljatok most, és úgy tanítsátok majd gyermekeiteket, hogy csakis szellemi többlettel tarthatjuk meg nemzetünket! Legyetek képzetebbek és tájékozottabbak mindenkori elnyomóinknál. Egyszerű a képlet: szellemileg is magasabbra kell nőni, mint a minket elnyomni kívánó gaz! A fokozottabb tanulásra és önképzésre való felhívással együtt a megfelelő értékvalogatást is figyelmetekbe ajánlom, ugyanis a társadalmi közgondolkodást nagymértékben káros életszemlélet uralja. A nyugati konzervkultúra szennye és más nemzetközi giccshullámok becsapódása sajnos egyre inkább erőt vesz hagyományos értékrendszerünkön, népi kultúránkon és vallásosságunkon. Ne engedjük ezt: közösen álljunk ellen a gonosznak! Másképp megtörténhet, hogy tíz-húsz év múlva majd csak hologramként megjelenített di-

gitális kopjafa lesz az emlékjele az ifjúsági konferenciáknak, s akkor majd kesereghetünk dicső múltunk letűnt hagyományain.

Történelem- és irodalomleckémet azzal a közhellyel kezdem, miszerint mindenféle lelki–szellemi felemelkedéshez biztos gyökérre van szükség. E nélkül a fa sem áll meg a lábán önmagában, ugyanakkor mély alapok nélkül a toronyépületek sem törnének az égbe. Hagyományaink ismerete és tisztelete nélkül közösségi életünk útja csak lejtteni tud. A történelmi múltat nem lehet tőlünk elvenni, de az csak akkor lesz gazdagítóan a miénk, ha valamennyire ismerjük. Fogyatékos magyarságtudatunk legnagyobb hiánya a megfelelő történelemismeret. Ez azt jelenti, hogy amíg nemzettudatunk csak a székely himnusz úton–útfélen történő nagytorkú előadására, Horthy apánk érzelgős indulóira és a Kárpátia–slágerekre korlátozódik, addig e téren is van pótolnivalónk bőven. Akkor váltok igazán hasznos magyarokká, ha majdani gyermekeiteket az előbbi darabok mellett népdalokra és imádságokra is megtanítjátok, ha megismertetitek velük éltető népköltészetünket, csodaszép meséinket és mondáinkat, dicső történelmünket és nemzeti irodalmunk gyöngyszemeit. Mindez természetesen csak akkor teljesülhet, ha először ti magatok szívjátok be és sajátítjátok el mindezt. Most rajtatok a sor!

Bár nem élek vele, de naponta tapasztalom, hogy bizonyos körökben szerfelett elterjedt anyanyelvünk megalázása a csupaszra egyszerűsített és rövidített nyelvezettel, ami ráadásul többnyire ékezetmentes és idegen szavakkal vegyített, mert állítólag úgy könnyebb az írás. Lehet, hogy egyesek számára könnyebb és talán gyorsabb is, de remélem, utódaink nem holmi „mizu–szitu” nyelvezettel jegyzik majd alkotásaikat, hanem az Arany János, Petőfi Sándor, Kosztolányi Dezső és társaik által kitaposott ösvényeken. Mindebből rátok is komoly felelősség hárul, akár tetszik, akár nem!

A következőkben nemzettudatunk cselekvő megéléséről beszélek. Amiként a hit halott jó cselekedetek nélkül, azonképpen a magyarságunk is annyit ér, amennyit közhasznúan megélünk belőle. A nemzetszeretet elsősorban azt jelenti, hogy felelősséget vállalunk közösségünk jelene és jövője iránt. Eszerint, ha igazán szeretjük nemzetünket, akkor éljünk értékgyarapító és szolgáló közösségi életet. A bátran vállalt azonosságtudatunk ne csak szólamokban, hanem mindennapi munkánk eredményeiben és alkotó életünk által nyilvánuljon meg. Az ilyenfajta felelős nemzetszeretetből összetartozás születik, aminek cselekvő formája a nemzeti szolidaritás. Ha Délvidéken magyarokat vernek, ha Kárpátalján magyarok nélkülöznek, ha Tordán a magyargyűlölet halálos áldozatot követel, vagy éppen az anyaországban alázzák meg nem egyszer nemzettársainkat, akkor ne tűrjük mindezt szó nélkül. Hátrányosan megkülönböztetett, megalázott vagy

árván maradt magyar sorstársaink iránti együttérzésünk ismételtesse meg velünk újra meg újra Zrínyi Miklós tiltakozó szavait: „Ne bántsd a magyart!”

A közösségi összefogás ereje bizony óriási lehet. Ennek alátámasztására a 2005. évi udvarhelyszéki árvíz után kibontakozott példátlan segélyezési hullámot és újjáépítési folyamatot idézem fel, amit kicsinyített mértékben a tavaly Miskolc környékén, majd Bőlonben és más erdélyi településeken megszervezett segélyezések követtek. Mindez csak úgy lehetséges, ha legalább ilyen vészhelyzetekben lelkiismeretünk szavára hallgatunk, és bajba jutott embertársaink segítségére sietünk. Elismerően és büszkén jegyzem meg, hogy az említett árvizek után a kárhelyszíneken kalákázó szép számú fiatalságból sokan éppen az ifjúsági egyleteinkből kerültek ki, amiért köszönettel tartozunk nekik, illetve nektek, a közülük itt jelenlevőknek.

Beszédem végéhez közeledve hadd tartsak egy rövid vallásórát is. Istenképünk nemzeti vetületeinek tisztázása azért szükséges, mert egészséges vallásossággal magyarságunkat is eredményesebben élhetjük meg. Tamási Áron ezt így fogalmazta meg: „Amíg valaki embernek hitvány, magyarnak sem alkalmas.” Ez kétségtelen igazság.

Keresztény magyar emberekként valamilyen módon mindnyájan hiszünk Istenben. Ennek az egészséges istenhitnek az egyik jellemzője az, hogy a középontjában nem magyar isten áll piros-fehér-zöldbe öltöztetve. Magyar isten nincs, amiként a románoknak, a szerbeknek vagy a szlovákoknak sincs külön istene. Az Ő egyetemessége messze felülmúlja a mi könnyűálmú történelemszemléletünket és az ebből fakadó gyermeteg istenképünket. Ő annyiban a mi Istenünk, amennyiben éltető hitünkkel és megtartó cselekedeteinkkel mi is az övéi vagyunk.

Régi családi házak belső szobáinak falán sok helyen még ma is látható – képkeretbe foglalva – a következő versrészlet, amely az I. világháború idején vált igazán felkapottá: „Él az a magyarok istene, hazánkat / Átöelve tartja atyai keze; [...]” (Petőfi Sándor: *A magyarok istene*) Hát jól megtartotta például Trianonban...

A nem létező külön magyar isten helyett nekünk abban az Istenben kell hinni, aki a reményteljes nemzeti jövőt, avagy az elsatnyulást a többi népekhez viszonyítva pártatlanul ajánlja fel, lehetőséget biztosítva a megfelelő választásra, továbbá egyenlő esélyt kínál a bizonyításra. Ebből az következik, hogy magyarságunk a kizárólagosságon és öncélúságon túl az egyetemes emberi értékek szolgálatára és az emberi méltóság válogatás nélküli tiszteletére parancsol, továbbá öntudatos türelemre int, ami soha nem megalkuvás, hanem a másság tiszteletteljes elfogadása.

Összefoglalva az előbbieket: ha nemzeti értékeink megtartásáért és gyarapításáért hatékonyan tenni akarunk, akkor másokkal szemben le kell mondanunk alaptalan előítéleteinkről, magunk vonatkozásában pedig az üresjáratú magyarodásról és a felelőtlen életvitelről. Elkötelezettség, hivatás és áldozatos munka szükséges a nemzetszolgálathoz. Ismétlem a tennivalónkat, mert fontosak: áldoznunk és dolgoznunk kell. Egyesek kétkezi munkával, mások tollal vagy számítógéppel és világhálójával – adottságaink és a kívánalmak szerint. Ez a legkevesebb és a legtöbb, amit magyarságunkért tehetünk. Arra kérlek benneteket, hogy lehetőleg ilyenformán legyetek magyar ifjak!

Befejezésként azt kívánom mindnyájunknak: bárhogyan alakuljon életünk útja, és bármilyen terhesnek tűnjön is az áldozathozatal, minden körülmények között válasszuk az áldást és az életet, mintsem az átkot és halált. A jó Isten áldjon meg minden fiatalt és kevésbé ifjat, áldja meg gyermekeinket, gyarapítsa közösségeinket új életekkel, akik a tegnapunk holnapját legjobb hagyományaink alapján és a jó irányú haladás jegyében biztosítják – ősünknek és Istennek tetszően. Ehhez rendeljen számunkra a Gondviselő jókedvet, bőséget, és hozzáállásunk szerint gyümölcsöztesse a jövőnket! Ámen.

KÖNYVSZEMLE

Adorjáni Rudolf Károly: *Egy Kis-Küküllő menti unitárius falu száz éve.* Budapest–Kolozsvár, 2011. 370 p. Kriza János Néprajzi Társaság és MTA Néprajzi Kutatóintézet kiadványa

Adorjáni Rudolf Károly a magyar népi kultúra igazi arcának megismeréséhez, a tudomány aktuális célkitűzéséhez kínál újabb, lelkiismeretesen, alapos tudással megírt monográfiát. Választása a Kis-Küküllő menti Pipére esett, ahol több mint egy évtizedig szolgált unitárius lelkészként. A néprajzi szakirodalomban ismeretlen hely ezzel a művel az érdeklődés előterébe került. Ebben áll a mű és a szerző érdeme. Most egy olyan tájegységről kapunk tájékoztatást, ami híven tükrözi az eldugott, közúti forgalomtól távol eső magyar falu sorsát, egy unitárius közösség életének átalakulását száz év távlatában. Teszi mindezt konkrét források segítségével, anyakönyvek adatainak felhasználásával, saját gyűjtéseivel. Az írott dokumentumok, személyes megfigyelések, gyűjtések, visszaemlékezések révén a huszadik századi társadalmi folyamatokról kapunk sokrétű képet, szaknyelven szólva „változás-vizsgálatot”. Egyetlen faluról szól, de tanulságai egyetemes érvényűek, általánosíthatók.

A kultúránk alaposabb megismerése csak a részletek biztos tudásával lehetséges. Ezt kutatják a természettu-

dósok, ezért vállalkoznak a műalkotások, költemények minél szélesebb körű vizsgálatára az irodalmárok, ezért fordulnak a történészek a régi forrásokhoz, és ez hajtja terepmunkára a néprajztudomány képviselőit. A minél alaposabb tudás átadása készítette Adorjáni Rudolf Károlyt is kedves falujának néprajzi szempontú bemutatására, hogy az általános törvényszerűségek megfogalmazásához hozzájáruljon. A néprajztudomány alapvető célkitűzésével azonosulva az adott közösség életének lehető legteljesebb feltárása volt a célja. A családok, tájak, falvak, népcsoportok, korcsoportok megismerése legkülönbözőbb szempont szerint történhet. Adorjáni Károly a személyes megfigyelést választotta. Ahogyan nincs két egyforma ember, minden falunak saját arculata van még akkor is, ha távolabbról nézve a változás folyamata egyetemes irányt mutat. Adorjáni munkája egy 20. századi magyar falu életét követi nyomon mély humánus hozzáállással.

A falumonográfia a néprajzi módszerek régóta ismert fajtája. Legtöbbször a régmúltba vesző régészeti adatoktól indulnak el, és csak fokról fokra

közelítenek a jelenhez, aztán a néprajzi kérdések mindegyikére kitérnek a ház-építés, gazdálkodás, népviselet, táplálkozási módok, népszokások, népdalok és minden folklór jelenségek témáira kitekintve. Adorjáni Rudolf Károly nem ezt a szokott utat választotta. Az anyakönyvet vette alapul – bár a régi 1920 előtti adatokat tartalmazó matrikulumokat elvitték innen is –, emellett a falu sajtoságára figyelve a házak sorsszámának rendjében számol be minden egyes portáról, minden család életéről, előmeneteléről, gyarapodásáról vagy fogyásáról, elvándorlásáról, egyházhoz való viszonyáról. Ilyen falumonográfia még nem született. A néprajzi, társadalomváltozásra vonatkozó megfigyelések ebbe a rendbe illeszkednek hitelesen, tárgyyszerűen, mindig az adott esethez kapcsolódva. Adatközlések nyomán megismerjük az unitárius közösség mindennapi életét, a fizikai munka fontosságát, a papnak juttatott kepezés rendjét, az ünnepi ételek készítését, a szőlőművelés idő igényes tevékenységét, a szénahordás „tudományát”, a rokoni kapcsolatok és a műrokonság intézményének alakulását, az iskola és az egyház irányító szerepét a sok egyéb mellett.

A monográfia adatai szerint a pipei családok legidősebb tagjai 1890-es években születtek, ők rendelkeztek azzal a tudással, hagyományos ismerettel, ami éltette a falut az áldozatokat követelő világháborúk ellenére, országhatárok változásakor. A legtöbb

esetben 1990-ig követi nyomon a család sorsát, hova került a következő nemzedék, milyen szakmát választottak a szülőföld elhagyása után. Így mutatja be az elmúlt száz év változásait, három-négy generáció életét, a politikai döntések helyi vetületeit. A változás lassú folyamat. Ritkán arra is van példa, hogy egy-egy család hirtelen búcsúzik el a szülőföldtől. Az egész falut tekintve ma is többségében unitárius, mezőgazdasági orientáltságú, magyar nyelvű. Amikor Adorjáni Rudolf Károly elhagyta Pipét 368 embertől búcsúzott el, 1992-ben már csak 105-en éltek ott, ma még kevesebben. A templom ajtaja ritkán nyílik, mert a lelkész a szomszédos faluban, Szásznádason várja a híveket.

A szerző a társadalmi folyamatokat két nagy csoportba sorolja. A tények azt bizonyítják – írja Adorjáni –, hogy a szépen gyarapodó, hagyományokon fejlődő faluközösséget szétrobbantotta az 1959-től kezdődő erőszakos kollektivizálás. A mezőgazdaság kényszerű átalakítása nyomán a fiatalok elvándoroltak, megszűnt a falu megtartó ereje, és a demográfia irány kedvezőtlen lett. Adorjáni szerint itt található a meghatározó törésvonal. A homogén faluközösség életerős fejlődő képes vonulata lezárult 1959-ben, és ezt követi a gyors átalakulás. Ettől kezdve a mezőgazdaságból, szőlőművelésből élők hirtelen kollektív tagjaivá váltak, a földhöz és hagyományhoz való viszonyuk megváltozik. A tetterős

emberek, birtokos gazdák meghasonlottak, az utánuk következő generáció pedig elszakadt a földtől. Bért, juttatást kaptak azért, ami korábban a saját tevékenységük természetes következménye volt. A mezőgazdaság kollektivizálása nyomán megszűnt a hagyományos gazdálkodási mód alapja, a viszonylagos önállóság, amivel korábban rendelkeztek. A két háború közti nemzedék fő célja a földszerzés volt, a kollektivizálással elvesztették korábbi életcéljukat, életterüket. A földművelőkből bérmunkások lettek, függőségi helyzetbe kerültek. Ebből következően az előnyösebbnek tűnő foglalkozások után néztek az iparban vagy a szolgáltatói munkakörben. A föld értéke devalválódott, a földhöz való viszony átalakult, a földművelők megbecsülése hanyatlott. Kedvezőbbnek tűnt a szűk városi lakások által biztosított élet, mint a régi falusi otthonok megtartása. Megindult az elvándorlás, a falu lassú átalakulása, a házak elnéptelenedése, homogén kultúra felbomlása, a közösséget megtartó erő ernyedése. Az elszármazottak még hazajönnek az ősi fészekbe házasságot kötni, gyermeket keresztelni, végül a temetőben örök pihenőre lelni. Az elköltözött vagy éppen messzire szakadt egykori pipeiek még tisztelik az ősök, elődök érdemeit, de jövőjük nem kötődik sem a faluhoz, sem a közösséghez. Az otthonról hozott értékek a vallási, nyelvi identitásban, erkölcsi értékek fenntartásában élnek tovább. Ezt az átalakulási folya-

matot sok szeretettel, mély humánussal tárja eléink az egykori pipei lelkes.

Fiatalon érkezett Adorjáni Rudolf Károly Pipére. Átélté a második világháborút és következményeit, a bécsi döntés alapján kialakult feszült helyzetet, de mégis, ifjú lelkesként 1947-ben tele volt bizalommal, segítőkészséggel, falu iránti rokonszenvvel. Képes volt új lendülettel egységbe kovácsolni a lelkeket, türelmes megértéssel segítette a válságba jutott családokat és tanítónő feleségével irányítójává lett a szellemi életnek. A Pipén eltöltött kilenc év az egyházi munkában is eredményes volt. Fiatalemberként értelmiségi hivatásra készült, de kész volt a kétkezi munkát megtanulni, hiszen a megélhetés feltételeit a lelkes is elsősorban két keze munkájával biztosította. Pipén születtek, nevelkedtek az Adorjáni gyerekek, és ifjú édesapaként sok-sok maradandó élményt gyűjtött a gyerekek révén is. Színjátszó csoportot szervezett feleségével, a falu tanítónőjével, a gyerekeket felkészítette a nyilvánosság előtti szereplésre, hitet, öntudatot plántált a tanítványokba. Erősítette az egyházhoz tartozás igényét. Keresztelés, esketés, temetés minden falubeli élményévé vált. A szertartás nem formális rítus volt, mert a prédikációkkal üzenetet vitt a falu minden lakosának. Az unitárius közösség régi szokásait elfogadta, és részt vállalt az eseményekben. A háborúban megfogyatkozott, a nehéz időket túlélte falubeliek új hittel, akarat-

tal éltek munkás életüket. A jövőbe vetett hitet sok egyéb mellett bizonyította a gyermekszaporulat, az új házak építése iránti igény. A lélekszám gyarapodása új tanítót sürgetett. A tanító-lelkész házaspár személyes jó kapcsolata, lélekerősítő, példát mutató élete befolyásolta a falu életét, amit oly kedves, elismerő szóval nyugtázott a lelkész utód, Foris Géza, aki azt mondta, hogy ő is azok közé tartozott, akik lángot gyújtott és azt továbbadta. Idézte Reményik Sándor *Öröktűz* c. versét: „Egy lángot adok, ápolod, add tovább.”

Időközben eltelt bő 50 év, de az emlékezetben őrzött tudás mit sem veszített erejéből és az anyakönyvek, személyes élményeket rögzítő napló segítségével, az elszakíthatatlan emberi kapcsolatok erejével, az ismételt látogatásokon folytatott gyűjtések alapján megszületett egy minden korábbinál teljesebb kép Pipe életéről. Néhány néprajzi, művelődéstörténeti tanulmányban már korábban összegezte tudását, és érdeklődést váltott ki a Pipéről szóló monográfia. Örülök, hogy első között lehettem, akik elolvashatták, és ajánlhatják másoknak e művet, akik igénylik egy Kis-Küküllő menti unitárius falu életének megismerését. Olvasva a szöveget meglevenedik Pipe utcája, távolban a szőlőhegyek, a réten legelő bivalyok, a kaszálókon szénát gyűjtő emberek, pedig sajnos személyesen sohasem láthattam. Nagy ereje van ennek a könyvnek. Tudatosul az

utódokban a szülőföld iránti szeretet, az öröklött hit megtartásának igénye, az ősök erényeinek megbecsülése. Emellett azt is tudom, hogy az unitárius néprajz egyik legjelentősebb művelői közé emelkedett Adorjáni Rudolf Károly, hiszen az unitáriusok vallási életére jellemző tényeket tárta fel. Tudásával, élményei nyomán az eltűnt hagyományt írásba foglalta a következő nemzedék számára. Az életforduló szokásvilágát nem a látványosság alapján ismerteti, hanem a társadalmi kapcsolatrendszerre támaszkodva. Tények ismertetésével bemutatja honnan választották társukat az unitárius fiatalok, és mennyire őrizték meg hitüket, nyelvüket maguk és utódaik számára. Megismerjük a keresztelési szokást, a keresztszülői rendszer alakulását, a névadás változását, a templomi esküvő és házasságkötés rendjét, a temetési búcsúztatás igényét.

Egy falu életét élénk táró mű széles ívű társadalmi kép, ami mindenkinek szól, nemcsak a pipeieknek és a Pipéről elszármazottaknak, hanem minden magyarnak, minden erdélyinek, minden unitáriusnak, megannyi általánosítható tanulsággal. Adorjáni Rudolf Károly az unitárius lélek toleranciájával hirdeti azt az erőt, ami a szülőföldtől elszakadva is összetartja a közösséget és a helytállást erősíti.

Kríza Ildikó

néprajzkutató, az MTA doktora

ABSTRACTS

János Pál: *Paradigm Change in a Minority's Fate. The Economic Reorganization in the Unitarian Church between 1920–1940* (3)

Prior to 1920, the aftermath of the war, social and economic problems were omnipresent and there was less emphasis on church life. After Trianon this changed substantially. Because it had lost importance as a result of state discriminatory politics, the Church was forced to increasingly depend on its followers. However discriminatory politics also weakened the economic power of the Hungarian community. The pauperization of the congregations and the grave economic situation forced the church to get involved in the organization of the economic life of the community. Besides the church's own welfare, it also importantly had the aim of solidifying the ethnic Hungarian identity.

In this we can recognize two periods. The first was from 1920 until 1930. This decade contained the first stream of the Romanian state's discriminatory measures; both the Church and the Hungarian minority lost economic ground. This was the period of reappraisal regarding the role of the Church and Hungarian ministers and the clarification of the strategies which would follow.

The second decade put into practice these economic strategies and the successful institutional consolidation. The church's economic reorganization was motivated by a combination of national, social, theological, moral and pragmatic factors. In addition, existing traditions were maintained, ministers continued to study abroad, and the Hungarian society's material and moral solidarity were sought to be maintained.

Miklós Csapody: *Imre Mikó in Student Politics (1929–1932)*

Imre Mikó (1911–1977) was a lawyer, politician, and one of the leaders of the *Erdélyi Fiatalok* (Transylvanian Youth, 1930–1940). The purpose of this movement was to shape a new, realistic awareness of circumstances amongst Transylvanian Hungarians. Over-arching several religious and social organizations, a young generational unity started to come into existence. Before that, as a student, Mikó participated in the Unitarian organization *Dávid Ferenc Egylet Ifjúsági Köre* (Youth Association of Dávid Ferenc Society) than the *Székelyek Kolozsvári Társasága* (Székelys' Society of Kolozsvár). The *Erdélyi Fiatalok* was founded on the basis of the *Székelyek Kolozsvári Társasága*, under the leadership

of Béla Jancsó (1903–1967). As a member of the *Erdélyi Fiatalok*, Mikó undertook his first remarkable fight in student politics against Prime Minister Iorga, on behalf of the *Kolozsvári Magyar Egyetemi Hallgatók Egyesülete* (Hungarian Students Association of Kolozsvár). He directed the Bucharest bureau of *Országos Magyar Párt* (National Hungarian Party) for 10 months in 1932. Meanwhile he joined in the work of *Koós Ferenc Kör* (Ferenc Koós Circle). Mikó's student political and journalistic activity evolved simultaneously with the start of his career and the publication of his book *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* (The Transylvanian Village and Nationality Issues, 1932). His articles were published mostly in the *Erdélyi Fiatalok* and other movements' reviews, the Unitarian church periodicals and daily press.

Szegedi Edit: *Valentin Radecius and the Legitimacy of Church Tradition*

This paper deals with the issue of the legitimacy of church tradition in the Transylvania Unitarian Church in the first half of the 17th century. It is a case study based on the hymn-book of Valentin Radecius from 1620, written for the Saxon Unitarian community of Kolozsvár. The paper focuses on the foreword of the hymnal, in which the author, the bishop of the Unitarian Church, advocates the use of traditional, pre-Reformation hymnology in the Unitarian liturgy. The bishop explains, why he introduced changes in the texts of pre-Reformation or Protestant hymns, adapting them to Unitarian theology. Church tradition thus serves to strengthen the Unitarian identity in contrast with the Reformed (Calvinist) church, which according to Radecius, rejects the whole tradition, without any discrimination.

Túri Tamás: *The Use of Sources in Sámuel Fejérvári's Sermons* – *Interconfessional Adaptation among the Unitarians* –

This study investigates the techniques of adaptation in six sermons written by Sámuel Fejérvári (18th century Unitarian minister). These works use as their source the sermons of the Catholic Archbishop Péter Pázmány, and they combine and adapt large textual units. This paper explores the role such adaptation plays in the texts, and examines the methods used by Sámuel Fejérvári to incorporate the passages originally composed by Pázmány. The results yield new insights into protestant techniques of adaptation, contribute to a deeper understanding of Unitarian sermon literature, and highlight some yet-unexplored connections, which made interconfessional adaptation possible.

Szidónia Deregán – Béla-Botond Jakabházi: *The Role of Decision Competency, Proficiency and Metacognition in the Election of the District Deans by the Ministers in the Transylvanian Unitarian Church*

The competence level of organizational leaders becomes apparent in situations of decision-making. In this process (decision-making) cognitive processes play the most important role. In addition, metacognition, that is, the regulation of cognition and the knowledge of knowledge also plays a decisive role. This role makes decisions-predictable and consistent in outcome. This is why beginners use a simple way to explain and assess different situations, and beginners are more likely to make wrong decisions than experts. This research seeks to answer the question: “What is the difference between beginners and experts regarding the level of metacognitive awareness?”, and further: “How does the level of metacognitive awareness influence decision-making?” The research involved 96 ministers of the Transylvania Unitarian Church. The test instruments were two questionnaires, aimed to assess metacognitive awareness and the level of competence in decision-making. We included also a simulation of an election situation. The results give a hint of the differences between beginners and experts regarding their level of metacognitive awareness and decision-making skills.

A tanulmányok szerzői:

dr. Csapody Miklós – irodalom- és művelődéstörténész, az MTA Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa

Deregán Szidónia – pszichológus, okleveles közgazdász, Sepsiszentgyörgy

Jakabházi Béla Botond – lelkész, okleveles pszichológus, Nyomát

Pál János – segédlelkész, okleveles történész, Marosvásárhely

dr. Szegedi Edit – egyetemi tanár (BBTE), Kolozsvár

Túri Tamás – doktorandusz, Szegedi Tudományegyetem

STUDII

János Pál	
Soarta minoritară și schimbare de concepții – 3. Strategiile și activitatea economică a Bisericii Unitariene între anii 1920 și 1940	247
Miklós Csapody	
Imre Mikó în politica studențească (1929–1932)	264
Edit Szegedi	
Valentin Radecius și legitimitatea tradiției bisericești.	284
Tamás Túri	
Tratarea originii predicilor lui Sámuel Fejérvári.	
Compilație interconfesională la unitarieni	297
Szidónia Deregán – Béla-Botond Jakabházi	
Competența în decizii, rolul profesionalismului și al metacogniției în alegerea protopopilor în cadrul Bisericii Unitariene din Transilvania. . . .	316

ATELIER

Sándor Kovács (referent)	
Scrisoarea lui Lajos Kelemen către Elek Kiss, Cluj 1919.	338
Sándor Lakatos	
Matricole bisericești unitariene în Arhivele Statului din județul Mureș. . . .	341

AMVON – MASA DOMNULUI – LITURGHII

Dávid Gyerő	
Vorba curajului.	349

Sándor Lóránd Demeter	
Oala spartă	354

László Szabó	
Viitorul trecutului nostru	359

RECENZII

Rudolf Károly Adorjáni: <i>O sută de ani din istoria unui sat din zona Târnava Mică</i> (Ildikó Kríza)	366
--	-----

Rezumate	370
----------------	-----

Fondat în 1861. Publicat de Biserica Unitariană din Transilvania. Apare trimestrial.

Redactor șef: **dr. Sándor Kovács**

Redactor: **Róbert Zoltán Bálint**

Îngrijirea textelor/corectură: **Miklós Kürti**

Tehnoredactor: **Péter Virág**

Colectivul de redacție: **dr. Mihály Balázs, dr. Juliane Brandt, dr. Szabolcs Czire,**

Botond Koppándi, Lehel Molnár B.,

dr. Ildikó Horn, dr. Elek Rezi

Adresa redacției: B-dul 21 Decembrie 1989, nr. 9, 400105 Cluj-Napoca, Romania

Tel: +40 264 593236, +40 364 405557; fax: +40 264 595927; e-mail: keresztenymagveto@unitarius.com.

Tipărit în Tipografia GLORIA, Cluj. ISSN 1222-8370.

STUDIES

- János Pál
Paradigm Change in a Minority's Fate. The Economic Reorganization
in the Unitarian Church between 1920–1940 (3) 247
- Miklós Csapody
Imre Mikó in Student Politics (1929–1932) 264
- Edit Szegedi
Valentin Radecius and the Legitimacy of Church Tradition 284
- Tamás Túri
The Use of Sources in Sámuel Fehérvári's Sermons.
Interconfessional Adaptations among the Unitarians..... 297
- Szidónia Deregán – Béla-Botond Jakabházi
The Role of Decision Competency, Proficiency and Metacognition
in the Election of the District Deans by the Ministers in the Transilvanian
Unitarian Church 316

WORKSHOP

- Sándor Kovács (publisher)
Lajos Kelemen's Letter to Elek Kiss, Kolozsvár 1919..... 338
- Sándor Lakatos
Unitarian Parish Registers in the Maros County State Archives 341

SERMONS

Dávid Gyerő	
Speech of Courage	349
Sándor Lóránd Demeter	
Broken Jar of Clay.....	354
László Szabó	
The Future of Our Past	359

BOOK REVIEW

Rudolf Károly Adorjáni: <i>One Hundred Years of a Unitarian Village along the Little Küküllő River</i> (Kríza Ildikó)	366
Abstracts	370

Year of Foundation: 1861. Edited by Unitarian Church. Appears quarterly.

Editor in Chief: **dr. Sándor Kovács**

Editor: **Róbert Zoltán Bálint**

Copyreader: **Miklós Kürti**

Layout: **Péter Virág**

Members of the Editorial Board: **dr. Mihály Balázs, dr. Juliane Brandt, dr. Szabolcs Czire, Botond Koppándi, Lehel Molnár B., dr. Ildikó Horn, dr. Elek Rezi**

Editorial Office: B-dul 21 Decembrie 1989, nr. 9, 400105 Cluj-Napoca, Romania

Tel: +40 264 593236, +40 364 405557; fax: +40 264 595927; e-mail: keresztenymagveto@unitarius.com.

Printed in the GLORIA Printing House. ISSN 1222-8370.